

TÜRKİYE ÖZBEKLERİ
GÜNDELİK YAŞAM, KİMLİK VE BELLEK
(ADANA VE İSTANBUL ÖRNEĞİ)

DİLFUZA ALİMOVA

EYLÜL, 2017

TÜRKİYE ÖZBEKLERİ
GÜNDELİK YAŞAM, KİMLİK VE BELLEK
(ADANA VE İSTANBUL ÖRNEĞİ)

DİLFUZA ALİMOVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

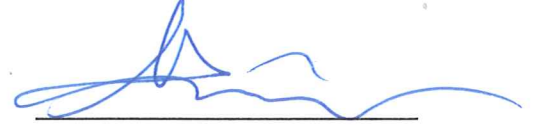
EYLÜL, 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

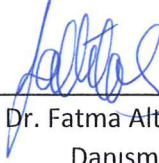
Prof. Dr. M. Fazıl GÜLER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Master derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Master derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

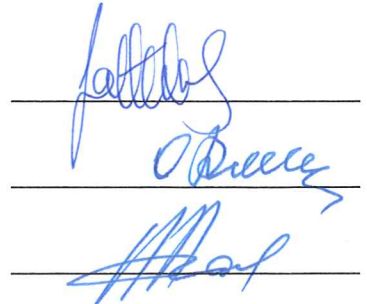
Yrd. Doç. Dr. Fatma Altınbaş Sarıgül
Danışman

Jüri Üyeleri

Yrd. Doç. Dr. Fatma Altınbaş Sarıgül – Kemerburgaz Üniversitesi

Doç. Dr. Oraz Sapaşev – İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Arif Acaloğlu – Yeditepe Üniversitesi

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

18 / 09 /2017

Dilfuza Alimova

ÖZET

Yiğirminci yüzyılın ilk yarısında “ata vatan” Türkistan’daki çalkantılardan dolayı Afganistan, Çin, Hindistan ve İran gibi komşu ülkelere kitlesel göçler yaşandı. Rusların Türkistan’ı işgal etmesi, Sovyetlerin sürdürdüğü politika ve reformlar, İkinci dünya savaşı, Rus – Afgan savaşı ve Sovyetler birliğinin yıkılmasından kaynaklanan göçler dalgalar halinde “ana vatan” Türkiye’ye de ulaştı. Aynı kuşağın birkaç aşamalı göç deneyimi yaşadığı, dede ve büyükannelerin bir ülkede, baba ve annelerin diğer ülkede, çocuk ve torunların üçüncü bir ülkede doğduğu, dolayısıyla birkaç ülke değiştirip Türkiye’de İstanbul ve Adana gibi şehirlere yerleşen Özbeklerin kültürel kimlik ve bellek gibi olgularla anlatımı bu çalışmaya konu edilmiştir. Araştırmanın amacı, İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerin kimliklerinin nasıl şekillendiği ve Özbek kültürel kimliğinin sürekliliğini sağlayan unsurların neler olduğunu incelemektir. Araştırma, niteliksel araştırma yöntemi olan sözlü tarih ve derinlemesine görüşme, odak grup ve katılımlı gözlem gibi veri toplama teknikleri ile sürdürülmüştür. Bu yöntemler vasıtasıyla köken ve göç anlatıları, gündelik yaşam, anma etkinlikleri ve kültürel pratikler incelenmiştir. Aynı zamanda, aile, akrabalık, evlilik ve hemşerilik gibi sosyal yapı ve kurumlar da incelenip elde edilen veriler burada aktarılmıştır. Araştırma, Adana ve İstanbul’da yaşayan Özbeklerin Türk toplumuna en yumşak ve hızlı şekilde uyum sağlaması ile birlikte kültürel kimliklerini koruduklarını göstermektedir. Köken bilinci, Korbaşları anma programı, Sümelek geleneği, gep – geşteş kurumu, dil, müzik, yemek kültürü ve diğer kültürel pratikler Özbek kültürel kimliğinin aktarımı ve sürekliliğini sağlayan unsurlardır.

Anahtar kelimeler: Özbek, Türkistanlı, kültürel kimlik, bellek, Korbaş, Sümelek, Gep – geşteş.

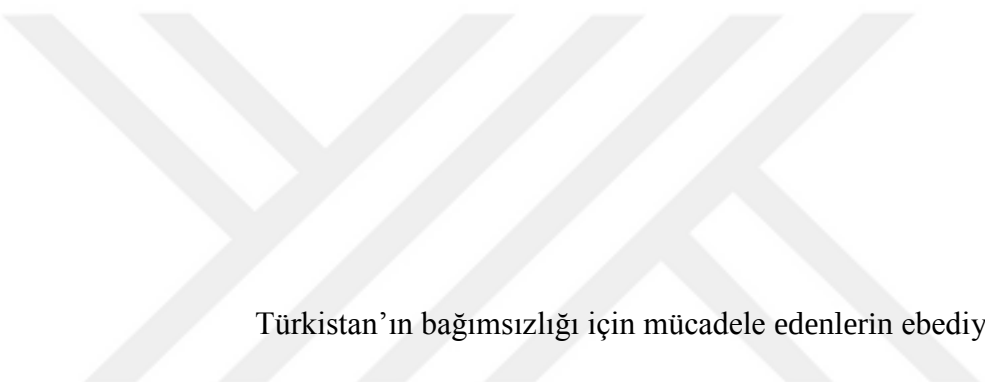
ABSTRACT

In the first half of the 20th century, a wave of mass migration occurred from the ‘old country’ Turkistan to other neighboring countries such Afghanistan, China, India and Iran, due to the turbulences therein. These waves of mass migration, which came into existence as a result of policies and reforms of the Soviets, the World War II, the war between Russia and Afghanistan, and the collapse of the Soviet regime, found their way into ‘homeland’ Turkey eventually. The Uzbeks have experienced multi-staged migration in single generation, and settled in cities such as İstanbul and Adana after having moved across several countries. The scope of their journey was so diffused that, in a single generation, the grandparents were born in another country, whereas the parents were born in a country apart from that of the grandparents, and the kids and the grandchildren were born in a third separate country. In this study, the cultural identity and the lived experiences of the Uzbeks have been examined through concepts such as memory. The aim of the study is to examine what factors help to maintain the continuity of the Uzbek cultural identity and how the identities of Uzbeks, who live in İstanbul and Adana, take form. This research has been conducted through qualitative research techniques such as participatory observation, focus group, in-depth interview, and oral history. The narratives of immigration and origins, daily life, commemorative activities and cultural practices have been examined through these methods. Social structures and institutions such as family, marriage, kinship and citizenship have been analysed as well and collected data have been presented. This study shows that the Uzbeks living in Ankara and Istanbul are preserving their cultural identity, while quickly and easily adapting to the Turkish society. Consciousness of origins, commemoration of Korbashis, tradition of Sümelek, institution of gep-geshtek, language, music, food culture and other cultural

practices are among the main elements assuring the heritage and the continuity of Uzbek cultural identity.

Keywords: Uzbek, Turkistanian, cultural identity, memory, Korbashi, Sümelek, Gep – geshtek.

Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele edenlerin ebediy hatırasına.

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına değerli katkılarıyla destek verenlere teşekkürlerimi dile getirirken, ilk önce en içten minnettarlığımı araştırmanın esas sebepçileri olan Özbek toplumu üyeleri tüm Türkistanlılara sunuyorum. Beni kızı olarak gören büyüklere, kız kardeşi veya çok değer verdikleri memleket Özbekistan'dan gelen misafir hemşeri olarak büyük misafirperlikle ve nefis Özbek yemekleri ile evlerinde ağırlayan ve çok değerli bilgileri benimle paylaşan herkese ne kadar çok şükranlarımı bildirsem azdır. Onlar bana yakın tarihte olup bitenleri hayat hikâyeleri ile anlatırken, aslında araştırılan ve araştırmacı için ortak olan geçmişte birlikte yeniden kurmaktaydık. Görüşmeler, ortak geçmişin koptuğu dönem olan göçlerden sonra kalanların ve gitmek zorunda olanların buluşup karşılıklı olarak belleklerinde o zaman ve sonrası ile ilgili nelerin bilindiği, bilinmediği, hatırlandığı ve hatırlanmadığının ortaya konduğu anlardı. Bazen üzen, hatta ağlatan ya da güldüren ortak geçmişimizdir araştırılan. Çok yüreğe dokunan ve bu nedenle de benim için çok değerlidir araştırma sırasında birlikte yaşadığımız anlar. Özellikle, Hafıza ve Sabri Seyhan, Habibulla Hemneva Çağatay ve ailesi, Ümrinisa ve Abdulfattah Ahmadi'ler, Mahfuza ve Abdulatif Arifoğlu'lar, Ahmet Maksom, Adana ve İstanbul Türkistanlılar dernek başkanları Ekber Yassa, Hüseyin Berdilek ve İlker Medeni isimlerini dile getirerek burada teşekkürlerimi bildirmek istediğim kişilerdir. Ayrıca, bana sahada kılavuzluk eden ve birçok etkinliğe yanında götüren çok sevdiğim Münevver Aynural ve Rahima Bek ablalarım çok minnettarım.

Araştırma ve tez yazımı sırasında çalışmaya yön veren Hocalarım Fatma Altınbaş Sarıgül'e, dağıldığım ve kendimi bir şey yapamaz halde bulduğum her anda beni sabırla dinleyen ve büyük desteği ile yeniden çalışır hale getiren değerli Arif

Acaloğlu'na çok teşekkür ederim. Korbaşılar hakkında değerli eserleri olan ve yüreğinde Türkistan sevgisini taşıyan abim Ali Bademci'ye verdiği bilgilerden dolayı müteşekkirim. Ayrıca, Antakya Ovakent'te yaşayan Özbekleri inceleyen Aylin Eraslan'a tez yazım sürecinde hem arkadaş, hem ablalık yaptığı, saha deneyimini, görüşlerini benimle paylaştığı ve birçok kez moralimi düzelttiği için çok minnettarım.

Türkiye'de bulunduğum uzun sürede bana sevgi ve saygı dolu yuva veren, her türlü desteği esirgemeyen Bingöl ve Aykut ailelerine çok minnettarım. Ayrıca, çalışabilmem için tüm işlerin yükünü üstlenen ve emeğini esirgemeyen arkadaşım Tamara Abidova'ya teşekkür eder ve burada ismi geçen herkese sevgi ve saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

HARİTA LİSTESİ.....	xi
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
XX. YÜZYILDA ORTA ASYA'DAN TÜRKİYE'YE GERÇEKLEŞEN GÖÇLER..	1
1.1. Türkistan'dan Toplu Göç: Dönemleri ve Sebepleri	3
1.1.1. göçün ilk evresi.	3
1.1.1.1. 1916 umum halk isyanı.....	4
1.1.1.2. Korbaşı / Basmacı hareketi.	5
1.1.2. göçün ikinci evresi (1927 - 1939).	7
1.1.3. diğer dönemler.	8
1.1.4. kıtlık ve açlık.....	9
1.1.5. korku, endişe ve tedirginlik.....	10
1.1.6. göç edilen bölgeler.	13
1.1.7. göç edenlerin kimliği ve sayısı.	16
1.2. Literatür Taraması.....	20
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	26
2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntem	26
2.2. Araştırma Alanı ve Kapsamı	26
2.3. Karşılaşılan Zorluklar.....	28
2.4. “Yerli Antropolog” Olmak.....	29
2.5. Kavramsal Çerçeve ve Tanımlar	32
3. ADANA VE İSTANBUL'DA YAŞAYAN ÖZBEKLERİN BELLEĞİNDE GEÇMİŞİN YAŞAYAN İZLERİ	37
3.1. Bellekteki Süreklilik: Unutulmayanlar.....	37
3.2. “Biz Kaçmadık, Biz Göçtük”	45
3.3. Adana ve İstanbul'daki Özbeklerin Anlatısında Göç Süreci	51
3.3.1. göç sebepleri.	51
3.3.2. göç kararı ve hazırlıklar.	63
3.3.3. yolculuk.....	72
4. ÖZBEK KÜLTÜREL KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR.....	78

4.1. “Biz” , “Onlar”	78
4.2. Soy ve Kökene Dair Anlatılar	87
4.2.1. soy ve köken bilinci.	87
4.2.2. kökleri isimlerde yaşatmak.	90
4.2.3. vatanla kurulan bağlar.	94
4.2.4. vatan algıları.....	101
4.3. Akrabalık ve Hemşerilik İlişkileri.....	113
4.3.1. aile, akrabalık ve evlilik.	115
4.3.2. Özbeklerde aile ve akrabalık ilişkileri.	119
4.3.3. evlilik türleri ve eş seçimindeki tercihler.	125
4.4. Hemşerilik İlişkileri ve “Gep – Geşte”	129
5. KÜLTÜREL KİMLİĞİN AKTARIMI	132
5.1. Ailevi Törenler	132
5.1.1. doğumla ilgili inanç ve gelenekler.	132
5.1.2. evlilikle ilgili gelenekler.	140
5.1.2.1. eş adaylarının seçimi.	140
5.1.2.2. kız isteme: Sovçilik.	142
5.1.2.3. söz ve nişan.....	142
5.1.2.4. kına toyu.	145
5.1.2.5. resmi ve dini nikâh.	146
5.1.2.6. düğün.	147
5.1.2.7. gelin selamı: kelin salom.	149
5.1.2.8. gelin mevlidi: kelin çakırdı.	149
5.1.3. ölümle ilgili gelenekler.	151
5.2. Korbaşları Anma Günü	154
5.2.1. Şermuhammed Beg ve Korbaşları anma gününün tarihçesi.	154
5.2.2. Korbaşları anma töreni.....	158
5.2.3. mezar başında anma.	162
5.3. Nevruz Kutlamaları ve Sümelek Yapımı	162
5.3.1. geçmişte Nevruz ve Sümelek geleneği	164
5.3.2. İstanbul’da Nevruz kutlaması.	170
5.3.3. Sümelek geleneği	176

5.3.3.1. Nevruz tatlısı: Sümelek.	176
5.3.3.2. Sümeleğin yapım aşamaları.	180
5.3.4. Adanada Nevruz kutlaması ve Sümelek yapımı.	183
5.4. Dini Bayramlar	190
6. DEĞERLENDİRME	195
KAYNAKÇA.....	206
EKLER.....	214
EK A: HARİTALAR	214
EK B: FOTOĞRAFLAR.....	217
EK C: KISALTMALAR	245

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Türkistan haritası.	214
Harita 2: Türkistan'dan göç edilen bölgeler.	214
Harita 3: Türkistan'dan komşu ülkelere ve Türkiye'ye göçler ve göç yolları.	215
Harita 4: İstanbul'da Özbeklerin yaşadığı bölgeler.	215
Harita 5: Adana'da Özbeklerin yaşadığı bölgeler.	216

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Türkistan bağımsızlık mücadelesi Korbaşılar hareketi Fergana başkumandanlarından Şer Muhammed Beg.	217
Fotoğraf 2: Adana Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Korbaşıları Anma Programı davetiyesi.	217
Fotoğraf 3: Şermuhammed beg ve kardeşi Nurm Muhammed Beg Korbaşıların mezarı. Asri Mezarlığı, Adana, 10.03.2012.....	218
Fotoğraf 4: Korbaşıları mezar başında anma, Adana Asri mezarlığı.....	218
Fotoğraf 5: Korbaşıları mezar başından anma, Asri mezarlık, Adana, 10.03.2013...	219
Fotoğraf 6: Korbaşıları anma günü programı. Seyhan kültür merkezi, Arif Nihat Asya salonu, Adana, 09.03.2012.....	219
Fotoğraf 7: Korbaşıları anma programındaki geleneksel <i>atlas köylek</i> giysileriyle kızlar.	220
Fotoğraf 8: Korbaşıları Anma Konferansı. Seyhan Kültür Merkezi, Arif Nihat Asya Salonu, Adana, 09.03.2013.	220
Fotoğraf 9: Korbaşıları anma gününe hazırlanan Özbek pilavı kazanının etrafında <i>döppi</i> giymiş erkekler, Türkistanlılar derneği, Adana, 10.03.2013.	221
Fotoğraf 10: Nevruz tatlısı Sümeleği kaynatmak için ocakbaşının hazırlanması. Türkistanlılar derneği bahçesi, Yüreğir, Adana. 21.04.2012.	221
Fotoğraf 11: Filizlenmiş buğday köklerinin suyunu sıkan kadınlar, Adana, 21.04.2012.....	222
Fotoğraf 12: Filizlenmiş buğday köklerinin suyunu sıkma işlemi, Adana, 21.04.2012.	222
Fotoğraf 13: Sümelek kaynatmak için hazırlanan odunlar, Adana, 21.04.2012.....	223
Fotoğraf 14: Sıkılmış buğday suyu ve unu karıştırma işlemi, Adana, 21.04.2012....	223
Fotoğraf 15: Sümelek yapımına gelenler kahvaltıda, Adana, 21.04.2012.	224
Fotoğraf 16: Sümelek yapımına başlarken kazana ilk önce yağ konur. Adana, 21.04.2012.....	224
Fotoğraf 17: Yağ kızdırılınca kazana buğdayın sıkılmış üçüncü suyu ve un karışımı dökülür. Adana, 21.04.2012.....	225

Fotoğraf 18: Sıkılan ilk buğday suyu en son katılmak üzere ayrılır. Adana, 21.04.2012.....	225
Fotoğraf 19: Hazır olana kadar kazandaki Sümelek dibi tutmasın diye sürekli karıştırılır. Adana, 21.04.2012.	226
Fotoğraf 20: Dibi tutmasın diye dilek dileyip kazana atılmak için hazırlanmış taşlar. Adana, 21.04.2012.	226
Fotoğraf 21: Sümelek yapımına gelen çocuklar dernek bahçesinde oynarken. Adana, 21.04.2012.....	227
Fotoğraf 22: Buğdayın üçüncü suyu ile hazırlanan hamurdan <i>çelpek</i> yaparken. Adana, 21.04.2012.....	227
Fotoğraf 23: <i>Çelpek</i> yağda kızartılırken. Adana, 21.04.2012.	228
Fotoğraf 24: Akşam ikram edilecek Özbek pilavı için havuç doğrarken. Adana, 21.04.2012.....	228
Fotoğraf 25: Dilek tutarak Sümeleği karıştırmak adettendir. Adana, 21.04.2012.	229
Fotoğraf 26: Gelenlere ikram edilecek Özbek pilavı hazırdır. Adana, 21.04.2012. ...	229
Fotoğraf 27: Yemekten sonra çocuk semazen grubu gösterisi. Adana, 21.04.2012. ..	230
Fotoğraf 28: Yaklaşık 12 – 14 saat kaynayan Sümelek demlenmek üzere gece kapatılır ve ertesi sabah açmak için herkes kazanın etrafına toplanır.....	230
Fotoğraf 29: Sümelek kazanını açmadan önce dualar yapılır. Adana, 21.04.2012. ..	231
Fotoğraf 30: Kazan açılınca ilk önce Sümeleğin üzerinde oluşan desenlerin yorumu yapılır.	231
Fotoğraf 31: Karıştırılan Sümelek bir tabağa konur ve herkesin bu tabaktaki Sümelekten tatması adettendir. Adana, 21.04.2012.....	232
Fotoğraf 32: Ilıması için leğenlere konan Sümelek kavanozlara konur ve herkese dağıtılır. Adana, 21.04.2012.	232
Fotoğraf 33: Türkistanlılar piknikte. Adana, 26.05.2013.	233
Fotoğraf 34: Piknikte geleneksel <i>Atlas</i> veya <i>Şayi köylek</i> kıyafeti giymiş kız çocuğu. Adana, 26.05.2013.	233
Fotoğraf 35: Piknikte ikram edilen Özbek Pilavı. Adana, 26.05.2013.	234

Fotoğraf 36: Piknikte Türkistan tarihi ile ilgili yayınların sergilenmesi. Adana, 26.05.2013.....	234
Fotoğraf 37: Piknikte Özbekistanlı sanatçılar ve yöresel oyunlarını oynayan Türkistanlılar. Adana, 26.05.2013.	235
Fotoğraf 38: Piknikte Özbekistanlı sanatçılar ve onlara yöresel oyunuyla eşlik eden çocuk. Adana, 26.05.2013.....	235
Fotoğraf 39: İstanbul Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Nevruz kutlamasında Özbekistan'daki tarihi eserlerin fotoğraflarından oluşan resim sergisi. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.	236
Fotoğraf 40: Nevruz kutlamasında doğanın yeniden uyanışı ve bereketin simgesi filizlenmiş buğday ve sümbül çiçekleri, arınma ve temizlenmenin simgesi ateş. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.	236
Fotoğraf 41: Nevruz kutlamasında yumurta tokuşturma oyunu için hazırlanan boyalı yumurtalar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.....	237
Fotoğraf 42: Nevruz kutlamasında başında <i>Döppi</i> ile Özbek kızı. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.....	237
Fotoğraf 43: Nevruz kutlamasında 2010'larda doktora eğitimi için gelen kadın ve geleneksel kıyafet giymiş çocukları. İletişim sağlandığı halde Türkiye'ye daha önce yerleşen "eskiler" ve yeni gelen "yeniler" arasında bağların kurulduğu ve canlı tutulduğu görülmektedir. İstanbul, 24.03.2013.....	238
Fotoğraf 44: Nevruz kutlamasında başında <i>döppi</i> , üzerinde <i>çapan</i> ve belinde <i>atlas belbağ</i> ile bir Türkistanlı. İstanbul, 24.03.2013.....	238
Fotoğraf 45: Nevruz kutlamasında Özbek pilavı ikramı. 2000'lerde Özbekistan'dan Türkiye'ye çalışmaya gelen kadınlar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.	239
Fotoğraf 46: Nevruz kutlamasına gelen Türkistanlılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.....	239
Fotoğraf 47: Nevruz kutlamasında Türkistanlılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.....	240
Fotoğraf 48: Nevruz kutlamasında tebrik konuşmaları. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.....	240
Fotoğraf 49: Nevruz kutlamasına davet edilen Özbek sanatçılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.....	241

Fotoğraf 50: <i>Tar</i> sazı eşliğinde <i>koşık</i> icra eden Türkistanlı. İstanbullu Türkistanlılar Maşukiye gezisinde, 15.05.2015.....	241
Fotoğraf 51: Türkistanlılar <i>tar</i> ve <i>koşık</i> eşliğinde yöresel oyunlarını oynarken. Maşukiye gezisi. 15.05.2015.	242
Fotoğraf 52: <i>Gep</i> - <i>geştekte</i> hazırlanan Özbek yemekleri: mantı, pilav ve maşkiçir. İstanbul, 07.04.2012.....	242
Fotoğraf 53: Buharda pişirilen Özbek mantısı için özel mantı kazanı. <i>Gep</i> – <i>geştekte</i> , Beylikdüzü, İstanbul, 07.04.2012.	243
Fotoğraf 54: Çay içmek için kullanılan ve her Türkistanlının evinde bulunan Özbekistan’dan getirilen <i>piyale</i> ler. <i>Gep</i> – <i>geştekte</i> , Beylikdüzü, İstanbul, 07.04.2012.	243
Fotoğraf 55: Özbekistan’dan getirilen mutfak eşyası: <i>lagan</i> veya <i>tovok</i> (tabak), <i>piyala</i> ve <i>çoynak</i> (çaydanlık). Adana, 25.05.2013.	244
Fotoğraf 56: Özbekistan’dan getirilen tabak, çaydanlık ve erkek ve kadın <i>döppileri</i> . İstanbul, 07.04.2012.....	244

1. GİRİŞ

XX. YÜZYILDA ORTA ASYA'DAN TÜRKİYE'YE GERÇEKLEŞEN GÖÇLER

Türkistan topraklarından Anadolu topraklarına gerçekleşen göçler Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte başlayıp bugün de devam etmektedir. Neredeyse 1000 yıl öncesinden bugüne bu yöndeki göçler yoğunluğunu kaybettiye de durmuş ve kesintiye uğramış sayılmaz. Çarlık Rusya zamanında başlayıp, Sovyetlerin Türkistan'da hâkimiyet kurmasıyla tamamlanan işgal süreci ve Sovyetlerin sürdürdüğü politikalar sonucunda 20.yüzyılın ilk yarısında Türkistan'dan dış ülkelere kitlesel göçler yaşandı. “Ata vatan Türkistan”da yaşanan çalkantılardan kaynaklanan bu nüfus hareketliliği “Anavatan Türkiye”ye de dalgalar halinde ulaştı. İkinci Dünya savaşı, Rusların Afganistan’a girmesi, Sovyetlerin dağılması ve 5 Bağımsız cumhuriyetin – Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan- oluşması bu göç dalgalarının 20.yüzyıl boyunca yinelenmesine ve günümüzde de devam etmesine sebep oldu.

Türklerin Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşme süreci tarihte yüzyıllar boyunca devam edegelmiştir. Osmanlı devrinde Timur ve Timurlular, daha sonra Özbeklerle olan siyasi ve sosyo-kültürel bağ ve ilişkiler devam etmekteydi. Timur'la birlikte Ankara savaşına katılan Nakşibendi şeyh ve dervişleri o zamandan beri bu tarikatı Anadolu'da tanıtmaya çalışmışlardır. Nakşibendi dervişlerinin İstanbul'un fethine katıldığı da bilinmektedir. Bursa, İstanbul ve Tarsus'taki dergâh ve tekkelerden günümüze kadar korunmuş olanları mevcuttur (Tek, 2007; Koçar, 2011). Bu tekkeler ilim ve kültür merkezi olmanın yanında Türkistanlı hacı ve tüccarların

uğrak yeri idi. Hacca gidenler Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelip buradan yollarına devam etmekteydiler. Bu yolculuk sırasında İstanbul ve Tarsus'ta bulunan Özbek tekkeleri önemli rol oynamaktaydı. Burada faaliyet gösteren şeyh ve dervişlerin çoğu Türkistan kökenliydi.

Tekkelerin 20.yüzyıl başlarında da faal olduğu görülmektedir. Üsküdar Sultantepe'deki tekke Kurtuluş savaşı yıllarında verdiği hizmetlerden dolayı daha sonra tüm tekke faaliyetleri yasaklanırken kapatılmayan tek tekkedir. Sultanahmet'teki tekke de Ceditlerin gönderdiği öğrenciler, Türkistanlı siyasi liderler ve onların kurduğu teşkilatlar (TMB, TTGB) için faaliyet merkezi olmuştur (Andican, 2003). Çukurova'yı yurt edinen Türkistan ve Horasan'ın çeşitli bölgelerinden (Buhara, Semerkant, Düşenbe, Kaşgar, Hive, Belh) gelen şeyh, derviş ve ulemaların yakın zamana kadarki faaliyetleri Çağatay Koçar (2015) tarafından araştırılmıştır. Böylece, 20.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında Türkistanlılar tarafından oluşturulmuş bir sosyal ağ ve yerleşim bölgeleri oluşturulmuştu (İstanbul, Çukurova). 20.yüzyılın başında gelen öğrenci, hacı, tüccar, Mısır ve Arabistan'da dini eğitimlerini tamamlamış ulemalar ve bilhassa muhacirler bu merkezler çevresinde yerleşmekteydiler.

Araştırmanın odağı olan Adana ve İstanbul'daki Özbekler, 20.yüzyılda gerçekleşen göçler sonucu Türkiye'ye yerleşen Türkistan kökenli topluluklardan biridir. Türkistan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç tek hamlede gerçekleşmeyip uzun soluklu ve aşamalı bir süreç olarak karşımıza çıkar. Türkistan topraklarını terk eden muhacirler Türkiye'ye gelmeden en az 1 veya 2 ülkede ikamet etmektedir. İlk sırada tercih edilen ülke Afganistan, sonra Doğu Türkistan ve İran'dır. İran ve Doğu Türkistan'daki muhacirler daha sonra bazı dini ve siyasi sebeplerden dolayı İran'dan

Afganistan’a, Doğu Türkistan’dan Afganistan ve Hindistan’a (1947’ den sonra Pakistan veya Hindistan’a) yönelmekteydi. Afganistan, Hindistan ve Pakistan merkezli göçler bir veya iki aşamada gerçekleşmekteydi. Buralarda da siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel (“özümüzü kaybetmeyelim”, “kaybolmayalım”, “Afganlaşmayalım” ve “Hintlileşmeyelim” gibi endişeler) sebeplerden dolayı yerleşemeyen muhacirler Suudi Arabistan, Türkiye, 1970’lerden sonra işçi göçü ile Avrupa, Amerika ve Avustralya gibi ülkelere gitmekteydi. Bu tezde Türkistan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göçlerin uzun soluklu ve aşamalı doğası, göç edenlerin sayısındaki ve göç edilen bölgelerdeki farklar dikkate alınarak söz konusu göçler toplu ve diğer diye iki grupta sınıflandırılmıştır. Bu durum önceki çalışmalardan farklı olarak Türkistan’dan Türkiye’ye uzanan göçlere bütüncül bakış kazandırmıştır denebilir.

1.1. Türkistan’dan Toplu Göç: Dönemleri ve Sebepleri

1.1.1. göçün ilk evresi.

Türkistan’dan 1916 - 1926 yıllarında gerçekleşen göçün sebeplerini; 1916 İsyanı ve sonuçları, 1917 Ekim Devrimi ve sonrasında başlayan iç savaş, Kokand Muhtariyeti’nin kanlı bir şekilde ortadan kaldırılması (Şubat,1918) ve hemen takibinde Fergana vadisinde *Korbaşı / Basmacı*¹ hareketinin başlaması, Buhara ve Hive Hanlıklarının (1920) lağvedilmesiyle bu hareketin bütün bölgelere yayılması ve 1920’lerin yarısına gelindiğinde şiddetinin Ruslar tarafından kırılması olarak

¹ Korbaşılar Hareketi 1917 – 1934 yılları arasında Türkistanlıların Ruslara karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinin yerel adıdır. Ruslar, bu harekete “basmak” fiilinden türeyen ve baskın yapan anlamında Basmaçestvo, mücadeleye katılanlara da Basmaçi demiştir. Akademik yazında da bu hareket “Basmacı” adıyla tanınmıştır. Söz konusu mücadele hakkında eserleri olan Ali Bademci yerel olmasından dolayı “Korbaşı” terimini kullanmayı tercih etmiştir.

sayabiliriz. Bölgedeki savaş ortamı, önce Çarlık sonra Sovyet yönetiminin İsyan ve silahlı mücadeleyi bastırmak için uyguladığı şiddet, baskı ve zulüm, 1918-1919 ve 1921’de çıkan kıtlık ve açlık halkı komşu ülkelere (Afganistan, Çin ve İran) kitleler halinde göç etmeye zorlamıştı.

1.1.1.1. 1916 umum halk isyanı.

1916 yılının başlarında Rus basınında çıkan haberlerde o güne kadar askeri hizmete alınmayan yerli halkın cephe işleri için seferber edileceği söyleniyordu. Nitekim Rus hükümeti 8 Temmuz (25 Haziran) 1916 tarihinde Türkistan (250 000) ve Bozkır Genel Valiliklerinden (234 055) 500 000 yakın kişinin cephe hizmetleri için seferber edileceği hakkında karar çıkartmıştır (Hayit, 2004; Andican, 2003; Abdullaev, 2009). Protestoya dönüşen halk tepkisine Rus askerleri ateş açarak cevap vermesi isyanları başlattı. Bu isyanın merkezi Hocent olup hızla diğer bölgelere yayıldı (Samarkand, Taşkent, Fergana, Yedisu, Türkmen bölgesi). İsyanlar kanlı şekilde bastırılırken, Cezalandırma birlikleri binlerce insanı öldürüyor ve yüzlerce köyü yok ediyordu. İsyanı katılanların malvarlıkları, hayvan ve arazileri müsadere edilip (Cızzak’ta 2000, Yedisu’da 2 510 000 hektar) bölgedeki Rus göçmenlerine veriliyordu. Bu vahşet sonucunda 300 000 Kazak ve Kırgız Doğu Türkistan’a kaçmış, 168 000’e yakın Türkistanlı Sibiry’a sürgün edilmiş, İran sınırındaki (Astarabad) Yomud Türkmenlerinden de çocuk ve kadınlar dâhil 25 000 kişi katledilmişti ve kurulan mahkemelerde yüzlerce insan idam ve hapse mahkûm edilmişti (Hayit, 2004; Abdullaev, 2009).

1.1.1.2. *Korbaşı / Basmacı hareketi.*

1917 Şubat ve Ekim devrimleri, Lenin ve Bolşeviklerin halklara kendi kendini yönetme yetkisi verileceği söylemleri Rusya yönetimi altındaki Müslümanlar arasında özgürlük havası estirmişti. Ekim Devriminden sonra Başkurt otonomisi, Türkistan Muhtariyeti, Alaş Orda gibi hükümetler ilan edildi. İdil Ural, Azerbaycan ve Kırım’da da benzer yapılanmalar oluştu. Ama bu demokratik ortam havası fazla sürmedi.

Tüm bu otonomi, muhtariyet ve diğer yönetimler birer birer Bolşevikler tarafından kaldırılmaya başlandı. Şubat 1918’de silahlı kanlı mücadele sonucu yok edilen Türkistan Muhtar hükümeti de bunlardan biriydi. Kokand şehrinde Aralık 1917’de kurulan ve Türkistan’da halk tarafından geniş katılımlı mitinglerle kutlanan Türkistan hükümeti sadece 3 ay yaşamıştı. Bu hükümet kaldırılırken Kokand şehrinin büyük kısmı ateşe verilmiş, halk öldürülmüş, evler ve dükkânlar talan edilmiş, hükümet üyeleri de yakalanma ve ölüm hükmüyle karşı karşıya kalmıştı.

Yönetimdeki kargaşa, savaş ortamı, kıtlık, açlık, yağma ve halka yapılan zulümden dolayı 1916 İsyanından sonra yer yer küçük çapta vuku bulan ama her an büyüüp patlamaya hazır olan silahlı mücadele başlamış bulunuyordu. Bu harekete katılanlar kendilerini Korbaşı, Ruslar ise Basmacı olarak tanımlamaktaydılar. Rajabov (2011b), “Korbaşı” teriminin üç farklı kullanımından bahseder. Ona göre birincisi; Orta asrlarda Orta Asya hanlıkları ve bazı Doğu devletlerinde (Safevilerde “Korcıbaşı”) şehrin gece bekçisi, korucusu (*mirşab*); silah ve mühimmat deposu (*qör*), çeşitli silah, top ve mühimmat üretiminden (*qörhona*) sorumlu kişi. Kokand hanı Hudayar han döneminde Korbaşı silah ve mühimmat üretiminin başında olup bunun için gereken malzemeyi bulma, üretim ve hazır malzemeyi han kararına göre dağıtma gibi süreçleri yönetmekteydi. Örnek, Bahtı Muhammed Korbaşının devletten

aldığı maaş 400 tenge idi. İkincisi, Türkistan'da Ekim ihtilalinden önce yerli polis şefi. Yazar, Madamin Beg'in Şurai Ulema tarafından Margilanda Korbaşılık (mirşab - gece bekçilerinin başkomutanı) hizmetine tavsiye edildiğini belirtir. Aynı zamanda, Türkistan Bolşevik hükümetinin Fergana vilayetindeki harbiy komiseri K. Osipov tarafından Madamin Beg milis şefi olarak da tayin edilmiş ve bu hizmeti 1918 Ocak sonuna kadar sürdürmüştür (Rajabov, 2011a). Üçüncüsü, Türkistanda Sovyet rejimine karşı yürütülen silahlı hareketin komutanlarına verilen unvandır. Bu harekete her tabakadan insan katılmaktaydı. Begler, işçiler, ulema, dini liderler, kabile liderleri, mahalli liderler, eğitilmiş, eğitimsiz. Bilinen Nodira Kız, Şekerhan gibi bayanlar da tanınan Korbaşılar arasındaydı. Etnik olarak da Kazak, Kırgız, Tacik, Özbek, Türkmen, Rus, Afgan, Anadolu Türkleri, Azeri gibi çeşitli grupları içermekteydi.

Fergana vadisinde alevlenen Korbaşı hareketi 1918 Mart ayından sonra Türkistan'ın tüm bölgelerine yayılmaya başlar. 1920'de Hive ve Buhara bölgelerini de içine alması ve 1921 Kasım'da Enver Paşa'nın katılımıyla 1920-23 yıllarında bu hareket en şiddetli dönemini yaşar. Fergana bölgesi Korbaşılarının önde gelen isimleri; Küçük Ergeş², Büyük Ergeş, Madamin Beg, Şermuhammad Beg, İslam Pehlivan, Halhoca İşan, Yarmat Maksom, Muhiddin Bek, Parpi Korbaşı, Aman Pehlivan, Rahmankul, Samarkand'da Açıl Beg ve Bahram Beg. Buhara'da İbragim Bek, Molla Abdulkahhar, Devletmend Beg, Fuzayl Mahdum, Hamra Pehlivan, İşan

² Reinhard Eisener, "Türkler" ansiklopedisi 18.cildde bulunan "Fergana basmacılığının Ortaya Çıkması" adındaki makalesinin 28.dipnotunda Baymirza Hayit'in "Küçük" ve "Büyük" Ergeş arasındaki ayrımını esassız bularak Küçük Ergeş Korbaşı'nın varlığından şüphe etmektedir. Şer Muhammed Beg ve Nurm Muhammed Beg gibi Korbaşı liderleri ile birebir görüşmeler yaparak Korbaşılar hakkında eserler ortaya koyan Ali Bademci'nin ve bu konudaki diğer yazarların eserlerinde de Küçük Ergeş'in Korbaşı liderleri arasında gösterilmesi Eisener'in iddiasını geçersiz kılmaktadır. Araştırmacının, ülkesi Özbekistan'da yaşadığı Dehkonobod kışlağı 1918 yılının başında birçok farklı yerlerde bulunan Korbaşı üslerinden birinin bulunduğu Baçkır kışlağına komşu olup orada yaşayan halkın belleğindeki Küçük ve Büyük Ergeş Korbaşılara dair anlatılar da Eisener'in fikrini geçersiz kılmaktadır.

Sultan, Hive’de Cunejd Han ve Timur Alihan gibi büyük Korbaşı kumandanları yiğitleriyle birlikte mücadele etmişlerdi.

Korbaşılar hareketi 1934’e kadar devam ettiyse de, 1926’dan sonra Sovyetler bölgede hâkimiyet sağlayabilmişlerdi (Bademci, 2008 (1,2); 2010; Hatunoğlu, 2011; Hayit, 1997; Broxup, 1983; Lorenz, 1994; Radjabov, 2007; 2011 (a,b)). Her ne kadar bazı yazarlar tarafından Türkistan hükümetinin kaldırılması Korbaşı hareketinin ortaya çıkmasına neden olarak gösterilse de, bu hareketin temelleri daha önceye dayanmaktadır. 1916 isyanından bu yana silah bırakmamış gruplar tarafından yer yer sürdürülen Rus karakol, işletme ve silahlandırılmış göçmen köylerine baskınlar düzenleyen grupların mevcut olduğu bilinmektedir. 1917 yılında Fergana vilayetinde Kokand çevresinde Küçük ve Büyük Ergeş, Margilan’da Şermuhammed gibi tanınmış silahlı grup liderleri faaliyettedir. Korbaşı hareketinin şiddetli olduğu dönemde sınıra yakın olan bölgelerde (şimdiki Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan’ın Surhanderya bölgesi) yaşayan halk köylerini terk ederek İran ve Afganistan’a sığındı. Bu eşitsiz savaşta sağ kalan bazı Korbaşı liderleri ve mücahitler canlarını kurtarmak için sınırı geçmek zorunda kalmıştı.

1.1.2. göçün ikinci evresi (1927 - 1939).

1920’lerin ilk yarısında hâkimiyet elde eden Sovyet yönetimi bölgedeki boyları esas alarak 1924-1929 yılları arasında beş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmuştur. Aynı zamanda yerel toplumu dönüştürmek amacıyla sosyal ve iktisadi alanlarda büyük değişiklikler uygulamışlardır. Sosyal alandaki değişimler vakıfların, şariat mahkemelerinin ve yerel eğitim kurumlarının (mektepe ve medreseler) kaldırılması ve yasaklanması, yazıda kullanılan Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin

konması ve daha sonra 30'ların sonunda Kiril harflere geçilmesi, din karşıtı baskının artması ve “Hücum” (kadınları “özgürleştirmeye” ve geleneksel yaşam tarzına yönelik saldırı) kampanyası olarak sayılabilir.

Ekonomik alanda da kolektivizasyon, özel mülkün kaldırılması ve 5 yıllık NEP³ programlarının uygulanması olarak sıralanabilir. Ayrıca, bu dönemde Ceditler başta olmak üzere Sovyet yönetimine karşı olduğu düşünülen aydınlar, dini liderler, mollalar, mal mülk ve toprak sahibi baylar ve tüccarlar halk düşmanı ilan edilip yok edilmekteydi ya da sürgün edilerek çalışma kamplarına gönderilmekteydiler (Shalinsky, 1994; Andican, 2003; Abdullaev, 2009; Northrop, 2004).

1.1.3. diğer dönemler.

Daha önce belirtildiği gibi toplu olanlara nazaran göç edenlerin sayıca az olması ve göç edilen bölgelere bağlı olarak ikinci grupta sınıflandırılan göçler de mevcuttur. 1917 Ekim İhtilali'nden önce ve İkinci Dünya savaşı bitiminde Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye gelip yerleşenler az sayıda olmalarından dolayı bu grupta değerlendirilmektedirler. Ceditlerin modern eğitim almak için Türkiye'ye gönderdiği öğrenciler, dini eğitim almak için gelenler ve Hac seferi için çıkanlar savaşıardan dolayı ülkelerine dönememişlerdir. Bunlardan bazılarının Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı dönemlerinde Türk ordusu saflarına katıldığı bilinmektedir.

İkinci Dünya savaşı döneminde Rus orduları saflarında savaşan ve Almanlara esir düşüp Türkistan lejyonlarına katılanlardan bazıları Sovyetlere geri verilmekten kurtulmuş ve Türkiye'ye sığınmıştır. Bunun dışında ilk dönem göçlerin devamı

³ NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika), “yeni iktisadi politika” programları, Sovyet yönetimi tarafından ekonomik alanda kolektivizasyonla birlikte yürütülen ve beş yıllık dönemleri içeren düzenlemelerdir.

sayılabilecek ama ikinci aşamasını oluşturan 1951 – 1980’lerde Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan kaynaklı göçler de bu gruba dâhil edilmiştir.

Afganistan’da yaşayan Türkistanlılar Rusların da katkısıyla artan baskıdan dolayı 1950’lerin başında ve Rus – Afgan savaşından dolayı 1980’lerin başında Türkiye’ye gelmişlerdir. Bu dönemlerde Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan’a gidenlerin birçoğu zamanla Türkiye’deki akrabalarının yanına gelmiş ve buraya yerleşmişlerdir.

1.1.4. kıtlık ve açlık.

Büyük nüfus kayıplarına sebep olan savaş, idam, hapis ve sürgünlere zaman zaman kıtlık ve açlık da eklenmiştir. Ruslar pamuk ihtiyacını karşılamak için pamuk ekimini devamlı arttırdığı için daha önce kendi ihtiyaçlarını karşılayan Türkistan’ı 20.yüzyılın başlarında tahılta Rusya’ya bağımlı hale getirmiştir. 1916 İsyanının hasat zamanına gelmesi, Birinci Dünya savaşından dolayı buğdayın ve diğer gıdaların Rusya’dan tedarikinin kısıtlanması, 1917 yılındaki kuraklık ve sert kış şartları kıtlığa sebep olmuştur. Ayrıca, Ekim Devrimi ve sonrasında başlayan iç savaştan dolayı Türkistan ve Rusya’yı bağlayan demiryolları bir müddet işlemez hale gelince, kıtlık boyutları daha da büyümüştür. Bölgede bulunan Rus yönetimi de halkın elinde olanı gasp etmeye başlayınca 1918 yılında çıkan açlık döneminde Fergana vilayeti halkının 30% ölmüştür. (Shalinsky, 1994; Abdullaev, 2009; 2011; Hayit, 2004; Buttino, 1990; Lorenz, 1994).

Ayrıca, Rus yönetimi kıtlık ve açlığı halka karşı bir cezalandırma, direncini kırma ve yıldırma yöntemi olarak da kullanmıştır (1921). Bu yöntem, Korbaşılara halkın desteğini engelleyerek onlara karşı yürütülen mücadelede etkili olmuştur.

Kıtlık ve açlığın, Kolektivizasyon döneminde de büyük boyutlara ulaştığı kaydedilmektedir (Andican, 2003; Abdullaev, 2011; Y.Mamour, 2005; Koçar, 2010).

1.1.5. korku, endişe ve tedirginlik

İstanbulu Rumlar üzerine yaptığı doktora tezinde Nurdan Türker, Sara Ahmed'in duyguları ele alan eserinde korkunun zamansallığını irdelediğini yazmakta ve "korkunun mevcut olandan çok yaklaşmakta olana yönelik tepki olduğunu belirtir" demektedir. "Korku ve beden" ilişkisini inceleyen Ahmed, "korkunun bedende çekilme ve büzülme yarattığını" ve bu işlevin "kamusal alanda eşit olmayan korku duyumu nedeniyle" bazı bedenlerin hareketlerinde "kısıtlanma" bazılarında ise "serbest hareket" gibi sonuçlar vereceğini söylemektedir.

Türker, bu bilgiler ışığında İstanbulu Rumların göç etme nedenlerini analiz ederken "kamusal alanda tedirginliği iyice katmerlendiğini ve göçe yol açan daha mahrem bir alana, yani ev içine saldırılardır" ve "böylesi bir duygusal gerginlik altında, kişiler belli neden olmaksızın, işittikleri bir cümle ile göç etmeye karar verebilmektedirler" demektedir (Türker, 2013, 139 -140). Bunun dışında, Türker göç nedenlerini Foucault'nun iktidar ve iktidar mekanizmaları, iktidar ve özne arasındaki ilişkiye bakış açılarıyla analiz etmeye devam etmektedir. Türker, Foucault'nun "iktidar mekanizmasını, iktidarın bireylerin tohumlarına kadar ulaştığı, bedenlerine eriştiği, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine, gündelik yaşamlarına sindiği kılcal var olma biçimi olarak düşündüğünü" belirtmektedir. Foucault'nun *Özne ve İktidar* eserine de dikkat çekerek "iktidarın sahip olunan bir şey değil, yaşanan bir durum, bir sistemi kontrol ya da manipüle edebilme yetisi olduğunu" yazmaktadır. Türker, yazarın iktidarı "yalnızca özneyi denetim altına alan bir yapı değil,

yaşamların dokusuna, öznenin zihnine ve hareketine sirayet eden, uygulanışına katılan herkesi biçimlendiren bir kurum” olarak değerlendirdiğini de belirtmektedir (Foucault’dan alıntılan Türker, 2013, 143).

Türker’in İstanbullu Rumların göçü üzerine yaptığı analizlerini incelediğimiz zaman ve Türkistanlıların göç etme kararlarını alma süreçlerini ele aldığımızda birbirinden farklı olan bu iki göç arasında ortak noktaların belirdiği görülmektedir. İktidar ve özne arasındaki ilişkiler, iktidarın kontrolü sağlama çabasıyla oluşturduğu şartlar ve bunların insanlarda yarattığı etki iki göç arasında paraleller kurabileceğimiz ortak noktalardır. 1860’larda başlayan Çarlık Rusya’sının Kokand, Hive ve Buhara hanlıklarının işgali, onun ardından Türkistan’ın her yerinde çıkan isyanların Çar hükümeti tarafından kanlı şekilde bastırılması Çarlık Rus hükümetinin iktidarı ele alma çabalarıdır. Bolşevik devriminden sonra büyüyen ve 1930’ların ikinci yarısına kadar devam eden silahlı mücadele Korbaşlar hareketinin Sovyetler tarafından bastırılması Çarlık dönemi ile birlikte nerdeyse yetmiş sene devam eden savaş ortamının ve Rusların bölgeyi işgal edip kontrolü ele alma çabalarının göstergesidir. Ayrıca, Sovyetlerin bölgeyi nispeten kontrol altına aldıktan sonra iktidarın “sistemi kontrol ve manipüle” etmek için bölgede siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda yaptığı uygulamalar da büyük dirençle karşılaşıncı hükümet baskı ve şiddetin dozunu arttırmada hiç tereddüt etmemişti.

Rus hükümetlerinin yıllara yayılan halka uyguladığı baskı ve şiddetin etkileri toplumun hafızasında daha tazeyken eskilere sürekli eklenen yeni olaylar halk arasında korku ve endişenin katmerlenerek yayılmasını sağlamaktaydı. Bundan dolayı, doğup büyüdüğü ama can güvenliğinin olmadığı, dini ibadetin yasaklandığı, iktidarın “bedenlere”, “hal ve tavırlara”, “gündelik yaşamların sindiği kılcal var olma

biçimlere” erişmeye çalıştığı yer olan memleket terk edilmekteydi. Her gün bir komşunun veya akrabanın evine, malı mülküne el konulup kulak edilecekler listesine yazılıp sürgün edilmesi, hapse atılması veya ölüme mahkûm edilmesi korku ve endişeleri günden güne körükleyerek insanları göç kararını almaya mecbur etmekteydi. Ayrıca, Türkistan’dan göç edenler Türkiye’ye gelmeden önce yaşadıkları ama yaşamlarının güvenli ve özgür olmadığı ülkelerden de farklı zamanlarda ayrılmak zorunda kalacaklardı.

1952 yılında Adana’ya gelen A.A “abim dayımla köşede kıyıda gizli gizli, fısır fısır bir şeyler konuşuyordu, dayımlar Türkiye’ye gitmek isteyenler listesine yazıldığını abime anlattığında o bizi de yazdırın diyormuş, hep birlikte gidelim, bizi bırakmayın diyormuş” cümleleriyle bunu kanıtlamaktadır. Farklı yer ve zamanda toplumca en az iki kuşağın defalarca korku ve endişeyi yaşamış olması ve her sefer bunun yeni bir göçle sonuçlanması toplumun belleğinde üst üste eklenerek derin iz bırakmaktadır.

Mülakatlarda görüşmecilerin aktarmaya çalıştığı korku ve gizlilik geçmişin belleklerde bıraktığı izlerin göstergesidir. Korku sadece dil aracılığıyla değil beden hareketleriyle de ifade edilmekteydi bazı görüşmecilerin anlatısında. A.A isimli görüşmeci “abimle dayım köşede fısır fısır, gizli gizli bir şeyler konuşuyordu” dediği sırada hem sesini kısmış, hem vücudunu biraz sağa eğip aynı zamanda omuzlarını da öne çekip sol eliyle de ağzını kapatır gibi yapmıştı. Yani, iki kişinin gizli konuşma anını temsilen canlandırmaya çalışmaktaydı. Cümlenin devamını ise doğrularak normal sesle anlatmıştı. Aynı şekilde Amuderya’yı geçiş anını veya yola çıkmadan önceki hazırlıkları anlattığı sırada da sesini kısarak yavaş konuşulduğunu, pamuk tarlasından karanlıkta geçerken veya çalılıklar arasında beklerken öksürünce sesi

duyulmasın diye ağzını paltosunun koluyla nasıl kapattığını göstermesi korkunun boyutunu insanların beden dilinde de yansıtıldığını göstermektedir.

1.1.6. göç edilen bölgeler.

Araştırma sürecinde ulaşılan bilgiler göçlerin Türkistan'ın tüm bölgelerini kapsadığını göstermekte. Görüşülen kişilerden çoğunluk kökenlerini bu bölgeye dayandırarak daha kapsayıcı olan Türkistanlı terimiyle ifade ederken bazıları bunun yanında daha ayrıntılı olan atalarının doğup yaşadığı ve terk etmek zorunda kaldığı şehir veya köy isimlerini de verebilmekteler. Görüşmecilerin isimlerini verdiği şehir ve köylerin çoğu Özbekistan sınırları içinde bulunurken Kazakistan (Türkistan, Çimkent) ve Kırgızistan (Oş, Özggen) içinde kalan şehir isimlerini telaffuz edenler de mevcut. Elde edilen verilere bakıldığında Özbekistan'ın Taşkent, Buhara, Semerkant, Şehrisebz, Karşı, Termez, Hive ve Fergana vadisinde bulunan Kokand, Margilan, Namangan, Çust, Andican, Şehrihan, Hanabad gibi şehir ve kasaba isimleri görülmekte.

Bazı kişiler kışlak ve mahalle adlarını da söylemekteler. Mesela, Afganistan'ın Belh şehrinde doğan H.H.Ç isimli görüşmeci anne babasının Taşkent şehrinin şimdi de var olan Çağatay mahallesinden olduğunu söylemekte. S.S isimli görüşmeci de aynı isimle var olmaya devam eden Margilan şehrinin Taşlak nahiyesi Varzak kışlağında doğduğunu söylemekte. Kokand şehrinin 20 km mesafede olup varlığını hâlâ sürdüren Buvayda nahiyesinin Baçkır kışlağı da bir görüşmeci tarafından ismi zikredilen kışlaklardandır. Söz konusu şehir, ilçe ve köyler Batı Türkistan⁴ olarak

⁴ Şimdiki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan cumhuriyetlerini içeren bölge Batı Türkistan veya Rus Orta Asyası olarak bilinmekte. Güney Türkistan olarak bilinen Afganistan'ın

bilinen bölge sınırları içinde bulunmaktadır. Bu bölgeden çıkan muhacirler önce Afganistan, Doğu Türkistan, Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde bir müddet yaşadıkdan sonra Türkiye'ye gelmiştir.

Afganistan, adı geçen diğer ülkelere nazaran Türkistanlı toplulukların göçten sonra yoğun olarak ve daha uzun süre yaşadığı bölgedir ve Türkiye'ye gelen ilk kuşağın birçoğu bu ülkede doğmuştur. Kuzey Afganistan'ın muhacirler tarafından Türkistan'ın bir parçası olarak bilinmesi, birçoğunun orada doğması, ortak atalardan sayılan Babür Şah'ın mezarının orada bulunması ve ortak tarih gibi etkenler Afganistan'ın da vatan olarak görülmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı, göçle geldikleri bu ülkede Türkistanlı muhacirlerin içinde bulunduğu şartların kısa anlatımı Türkiye'deki Özbek toplumunu daha iyi anlamamızı sağlaması açısından önemlidir.

Türkistanlı muhacirler, 1920 – 1930'ların ilk yarısında yoğun olarak şimdiki Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan bölgeleri ve Afganistan arasında doğal sınır oluşturan Amuderya nehrini ve çölleri geçerek Kuzey Afganistan'ın Andhöy, Meymene, Mezari-Şerif, Belh, İmam Sahib, Kunduz, Şıbırgan, Hanabad gibi sınıra yakın ve sınırdan uzak olan Kabil gibi büyük ve küçük şehirlere yerleşmekteydiler. 1890'larda başlatılan Peştulaştırma siyaseti 1930'larda Nadir Şah yönetimi zamanında daha da yoğunlaştırılmış ve “Kuzey Afganistan'ın yerli halkı olan Özbek, Türkmen ve Taciklerin elinden alınan verimli topraklar “Nâkilin” adı verilen Peştu yerleşimcilerine” devredilmekteydi. Ayrıca, pamuk üretimini arttırmak amacıyla Katağan bölgesindeki tarım arazileri yerel halkın elinden alınıp çok düşük bir ücret karşılığı Peştu toprak ağalarına veriliyordu (Andican, 2003; Shalinsky, 1994).

Kuzeyi ve Doğu Türkistan olarak bilinen Çin'in Sinjan bölgesi ile birlikte Batı Türkistan büyük Türkistanı oluşturmaktadır.

Hükûmetin bu yoğun Peştulaştırma siyaseti Afgan Türkistanı olarak bilinen Kuzey Afganistan'da yönetimi ele almak ve kontrolü sağlamak için yapılmaktaydı çünkü Sovyetler ve Afganistan arasında sınır teşkil eden Amuderya nehrinin her iki kıyısındaki bölgelerde benzer halklar (Türkmen, Özbek ve Tacik) yaşamaktaydı. Ayrıca, 1928 yılında "Beççe-i Saka" (Sucunun oğlu) lakaplı bir Tacik'in çıkardığı isyan sonucu yönetimi ele geçirmesi ve 1929 Ocak ayında "Gazi Habibullah Han" adını alarak Afgan kralı ilan edilmesi Peştu kökenli Dürrani aşiretlerinin yönetimine son vermişti. Türkistanlı muhacirler ve silahlı Korbaşı grupları tarafından desteklenen bu yeni yönetim güneydeki Peştu aşiretleri tarafından olduğu kadar Sovyetler ve İngiltere tarafından da sakıncalı bulunmaktaydı. Yönetimi ele almak için harekete geçen Nadir Han'ın kuvvetleri Ekim 1929'da başkent Kabil'i ele geçirmiş ve Nadir Han kral ilan edilmişti (Andican, 2003). Kontrolü ele alma sırası şimdi Kuzey Afganistan'a ve orada bulunan Korbaşı grupları ve Beççe-i Saka destekçileri Türkistanlı muhacirlere gelmişti. Düzenli ve güçlü orduya henüz sahip olmayan Nadir Şah bu mücadele için Peştu kabilelerini silahlandırdı ve bölgeye gönderdi. Bu "hükümet destekli silahlı Peştu gruplar" muhacirlerin yaşadığı bölgelere saldırıyor ve yağmalıyordu. Korbaşı liderlerinden Lakay İbrahim Beg bu çetelerle savaşıyor ve ahalisini korumaya çalışıyordu. Bu savaş ortamında sadece muhacirler değil yerli Özbek, Tacik ve Türkmenler de saldırıya uğruyor, yağmalanıyor ve öldürülüyordu. Bu savaşı sürdüremeyeceğini ve halkını koruyamayacağını anlayan İbrahim Beg Sovyet tarafına geçme kararını verdi. Sovyetlerle yapılan anlaşmaya göre önce aileler sonra da kendisi silahları teslim şartıyla geçecekti. 30 Mart 1931'de Amuderyadan geçiş başladı. Bin kadar aile (yaklaşık 5000 kişi) Sovyetlere geçebildi. Bir kısmı ise Afgan sınır muhafızlarının ateşi altında hayatlarını kaybetti (Abdullaev, 2010).

Bu şartlar altında yaşayan muhacirlerin ve yeni geçecek olanların hayatları hiç kolay olmayacaktı. Görüşmecilerin anlatılarındaki olumsuz ifadeler bu zorlu şartların, yeni koşullara uyum sağlayamamanın, hayatta kalma mücadelesinin yansımalarıdır. Afganistan'da bulunan Türkistanlı muhacirler İkinci Dünya savaşından sonra 1950'lerin ve Rus – Afgan savaşının başlamasından sonra 1980'lerin başında toplu halde Türkiye'ye göç eder. Birçok muhacir ailelerin Pakistan ve Suudi Arabistan'a gittiği de görülür. Ama zaman içerisinde onlardan birçoğu akrabalarının bulunduğu Türkiye'ye gelip yerleşir. Ak Partinin iktidara geldiği 2000'li yıllar ve sonrasında Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye yönelik göçlerde canlanma görülmekte. Afganistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'daki akrabaların Türkiye'ye gelip yerleşmeye devam ettikleri yapılan mülakatlarda görüşmeciler tarafından da dile getirilmekte. Bu gelişmelere dayanarak 20.yüzyılın ilk çeyreğinde yoğunlaşmaya başlayan Türkistan kökenli muhacirlerin Türkiye'ye yerleşme sürecinin hala devam ettiği söylenebilir.

1.1.7. göç edenlerin kimliği ve sayısı.

Yukarıda bahsedilen dönemlerde göç eden Türkistanlılar arasında toplumun tüm kesimlerinden kişiler mevcuttu. Bunlar emir, hanlar, devlet memurları, dini önderler, kabile liderleri, siyasi liderler, tüccar, esnaf, toprak sahipleri baylar, çiftçi ve yoksul köylüler, göçebe, yarı göçebe kabileler ve yerleşik şehirlilerdi. Savaşın, ölümden, kıtlık, açlık, baskı ve zulümden kaçan herkesi içermektedir.

1920-1930'larda göç edenlerin sayısı araştırmacıların beyanıyla bir milyonu bulmaktadır. Abdullaev, 1926 yılında Afganistan'ın Herat, Meymene, Şıbırgan, Andhoy ve Akça bölgesine geçen Türkmen kabilelerin nüfusunu 225 305 olarak göstermektedir. Rustak, Hanabad, İmam Sahib bölgesinde de 265000 civarında yarı

göçebe Özbek (Lakay, Kongrat, Dorman, Katağan, Taz), Kazak, Kırgız, diğer Türk boyları (Karluk) ve Taciklerden ibaret toplam 490 000 nüfustan bahsetmektedir. En çok nüfus kaybı Tacikistan bölgesinde (Hisar, Korgantepe, Külab, Garm, İstravşan, Pencikent ve Bedehşan) görülmekteydi. Sovyetlerin istatistik araştırmaları bu bölgenin 1917 yılındaki nüfusunu 1 374 685 olarak verirken aynı bölgenin 1926'daki nüfusu 831 180 idi. Bu rakamlar göçün sadece ilk evresine ait olup kesin olmadığı ve asıl sayının daha büyük olduğu söylenmekte. Yazar, 1930'ların ilk yarısında Afganistan'a göç edenlerin bir milyonu bulduğunu kaydetmektedir (Abdullaev, 2009). Shalinsky, Lorimer'e dayanarak, 1916 İsyanı ve sonrasındaki toplu idamlar, bölgedeki karışıklık zamanında halkın Çin Türkistan'ı ve Afganistan' a geçmesi sonucunda Türkistan'daki nüfus kaybının 1 230 000 olduğunu söylemekte (Shalinsky, 1994). Andican (2003, 164), ülkeyi terk edenlerin ortalama sayısını 1,5 - 2 milyon olarak vermekte. Bu sayıların gerçeği yansıtmadığı ve bu konuda net bir bilgi vermenin çok zor olduğu her araştırmacı tarafından ifade edilmektedir. Dolayısıyla, çeşitli sebeplerden ölenler ve göç edenler birlikte değerlendirildiğinde rakamların daha yüksek olabileceği düşünülmektedir.

İkinci grupta değerlendirilen göçlerle ilgili sayılar birkaç yazar tarafından verilmiştir. Koçar (2015) Fahrettin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Medine'den çekilirken onlara gönüllü olarak katılan ve Akabe Körfezi'nde Arap ve İngilizlere karşı savaşan Türkistanlı gençlerin Çukurova'ya gelip Adana Tepebağ mahallesindeki Buhara tekkesinde kaldıklarını söylemekte. Daha sonra onların (72 kişi) Çukurova'nın Kurtuluş mücadelesine katıldıklarını ve içlerinden Hoca Yoldaş isminde birisinin Çukurova Milli mücadele tarihinde destanlaştığını kaydetmektedir. Hoca Yoldaş ve 16 arkadaşının anısına Tarsus mezarlığında anıt mezar yaptırıldığı aynı yazar

tarafından belirtilmiştir (Koçar, 2015). Onlardan sağ kalanları da Çukurova'ya yerleşirler. Koçar'a göre, 1920-30'larda Çukurova'ya gelen ikinci grup Adana'nın Sazak köyüne (1922 yılında 28 hane) ve Sağkaya (Kırmıt) nahiyesine (1938 yılında 10-12 hane) yerleşen Türkistanlılardır. Yazar, bunları İkinci Dünya savaşına kadar resmi belgelerde kayıtlı olan Çukurova'ya yerleşen muhacirler olduğunu belirtmektedir. İkinci Dünya savaşı esirlerinin müracaatı kabul olunca 300 kişi 1948'de Türkiye'ye gelir ve bunlardan 50'ye yakını Çukurova'ya yerleşir demekte. 1951 (7 aile) ve 1952 (77 aile) yıllarında Afganistan'dan gelenler Adana'ya yerleşir ve onlara devlet tarafından Akşehir, Cihanbeyli ve Ceylanpınar'da yer verilmiştir.

Andican (2003), Türkistan ve Buhara Cumhuriyetleri tarafından Türkiye ve Almanya'ya gönderilen ve daha sonra İstanbul'a yerleşen öğrencilerden bahsetmekte. 1920'lerde başlayan öğrenci programı (Bıçakçı'ya (1996) göre 1910'lar) 1925 sonrasında Moskova tarafından açık bir şekilde engellenmeye çalışılmış ve öğrenciler dönmeye zorlanmış. Yaz tatili için memlekete gidenler de geri gelememiştir. Eğitimini tamamlayıp geri dönenler hemen veya Stalin'in 30'lu tasfiyelerinde kamplara sürgün edilerek ortadan kaldırılmıştır. Dönen arkadaşlarının kaderlerinden haberdar olan öğrenciler Türkiye'ye gelerek kimisi eğitimine burada devam etmiş, eğitimini tamamlayanlardan bazıları Türkiye üniversitelerinde akademik kariyerlerine devam etmiş, diğerleri de hastane ve diğer kurumlarda mesleklerini icra etmişlerdir. Ayrıca, bu öğrenciler daha sonra hariçte yürütülen Türkistan mücadelesinin kadrolarını da oluşturacaktı (Andican, 2003). 1920'lerde gelenler arasında Sovyetler birliğinin çeşitli bölgelerinden (Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Kırım, İdil Ural, Başkurdistan ve Türkistan) gelen mülteci Türk liderleri de mevcuttu. İstanbul'a gelip bu liderlere katılan birkaç mücahit de vardı. İstanbul, bu liderlerin kurduğu

teşkilatların faaliyet merkezine dönüşmüştü. Yazar, İkinci Dünya savaşı daha sürerken Türkiye'ye sığınan ve Yozgat'taki kampta bulunan 237 Sovyet askerlerinden 195'inin 6.8.1945'te Sovyetlere teslim edildiğini yazmakta.

Anke Bentzin (2010), Svanberg ve Bezanis'e dayanarak 1948'de gelen grubun neslinin (1980 yıllarında yaklaşık 250 hane) İstanbul, İzmir ve Ankara'da yaşadığını söylemekte. Aynı yazar, Adatepe'ye dayanarak 1950-58 yılları arasında Türkistan'dan toplam 884 aile (2688 kişi; 564 aile iskânlı ve 320 aile de serbest göçmen) Türkiye'ye gelmiş ve Niğde, Konya ve Kayseri'ye yerleştirilmiştir demektedir.

Aylin Eraslan (2015), Antakya'daki Özbekleri incelediği doktora tezinde 1982 yılında Afganistan'daki savaş ortamından kaçıp Pakistan'daki kamplarda bulunan 4350 Türk kökenli mültecinin (Andican'a göre 4500, Hatunoğlu'na göre 6000) Türk hükümetinin kararıyla Türkiye'ye getirildiğini ve onlardan Özbeklerin Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'ya, Türkmenlerin Tokat'a, Kazakların Kayseri'ye, Kırgızların Van'a yerleştirildiğini söylemektedir.

Bu teze dâhil edilmeyen 1991 yılından sonra Özbekistan (Birlik ve Erk partileri) ve Türkmenistan'dan (Agzıbirlik) gelen muhalefet parti liderleri Türkiye'ye gelmişlerdir ama ikametleri geçici olmuştur (T. Kocaoğlu, 2000; A. Bentzin, 2010). Bu dönemde Özbekistan'dan devletin desteklediği öğrenci programıyla gelenler olup 1920'lerde olduğu gibi bunların muhalif liderler etkisine gireceği endişesi veya başka sebeplerden dolayı geri çekildiği görülür ama aralarından bazılarının Türkiye'de kaldığı görülmüştür. Bugünlerde ise kendi imkânlarıyla gelip çeşitli eğitim kurumlarında eğitim gören öğrenciler ve çalışan akademisyenler de mevcuttur. Bunlara Türkistan topraklarındaki 5 Bağımsız cumhuriyetten ticaret ve çalışma amacıyla gelip zamanla buraya yerleşenler de eklenebilir.

Yigirminci yüzyıl içinde Türkiye'ye yerleşen Türkistanlılar hakkındaki mevcut bilgilere göre, sayılarının kesin olmayıp 50 000' den (Bezanis, 1994) 150 000'e (T. Kocaoğlu), 20 000'den 175 000'e (Hayitov'dan aktaran Bentzin, 2010) kadar değişen rakamlarla ifade edildiği görülmekte. Bugün Türkiye dışında Suudi Arabistan, Pakistan, Hindistan, Tayvan, Avustralya, Almanya, Fransa, Hollanda, İsveç, Norveç, Avusturya, Belçika ve ABD gibi ülkelerde Türkistanlı toplulukların yaşadığı görülmekte (T. Kocaoğlu, 2000).

1.2. Literatür Taraması

Bu konuyla ilgili çalışmaların fazla olmamasıyla birlikte konuyu aydınlatabilecek araştırmaların 1970'lerden sonra yapıldığı ve Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgeye artan ilgiyle birlikte sayılarında artış görülmektedir. Yararlanılan kaynakların birçoğu yukarıdaki metin içerisinde verilmiştir. Mevcut çalışmaların daha çok tarih, iktisat ve siyaset bilimciler tarafından yazıldığı ve bu konunun ağırlıklı olarak siyasi ve iktisadi yönüne değindiği görülmüyor. Birkaç etnolog tarafından yayınlanan makaleler de genelleyici bakış açısıyla yazılmış olup Türkistan kaynaklı göçlerin sosyal ve kültürel yanlarını açıklamada ve Türkistanlı muhacirlerin kendi sesleri ile yansıtmada yeterli değiller.

Söz konusu tez için yararlı olan ve göç sürecinin sosyal ve kültürel boyutlarını da dikkate alan Rusça, İngilizce, Türkçe ve Özbekçe birçok kaynak arasında Amerikan antropolog Shalinsky (1994), Andican (2003) ve Tacik tarihçi Abdullaev'in (2009) eserlerini sıralayabiliriz. Diğer yazarlar da bu bölümde sırası ile açıklanacaktır.

Shalinsky (1994), *“Long Years of Exile Central Asian Refugees in Afghanistan and Pakistan”* eserinde 1976-1977 yılları Afganistan'ın Kunduz şehrinde ve 1990 yılında Pakistan'ın Karaçi şehrinde Ferganacılar diye bahsettiği Türkistanlı

muahacirler arasında yapmış olduğu saha çalışmalarına dayanmaktadır. Bu eserde yazar Türkistan kökenli gleri 1917-1939 yıllarındaki Sovyetleşme sürecine bağlayarak iki evre belirlemekte. Birinci evre (1917-1928), Rus sömürge kurallarının devamı ve yerli halkın buna tepkisi olarak Basmacı hareketinin ortaya çıkması demektedir. İkinci evre (1928-1939), hızlı sosyal dönüşüm, kolektivizasyon sürecinin tamamlanması, eğitim ve mahkemelerin laikleştirilmesi, İslam karşıtı baskının artması ve aydınların (Ceditlerin) ortadan kaldırılması olarak belirlenmektedir.

Buna bağlı olarak, ilk evrede Sovyet sınırlarını geçenleri Basmacı taraftarları, malı ve mlk elinden alınıp yerinden edilen ve açlık mağduru köylüler olup Afganistan ve Çin Türkistan'ına sığınanlar; ikinci evredeki de kolektivizasyonun yanında daha çok artan baskıdan kaynaklı dini geleneklerini sürdürebilme amacıyla göç eden şehirliler oluşturmaktadır demektedir. Bundan dolayı, yazar ikinci gruptakileri İslam anlayışındaki muahacirler olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, 1978'de Sovyetlerin Afganistan'a girmesiyle Ferganacılardan 50 sene önce atalarının yaptığı gibi ikinci kez hicret ederek Pakistan'a, oradan da ABD ve Suudi Arabistan gibi ülkelere göç ettiğini kaydetmektedir.

Ahat Andican (2003), *“Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi”* kitabında bu dönemdeki gleri  dalgada değerlendirmektedir. Bunlar, 1916 İsyandan dönemi, Basmacılık ve Kolektivizasyon dönemleridir. Bunlara ek olarak çok büyük çapta olmasa da İkinci Dünya savaşı ve Afganistan'daki savaş (1978-1987) döneminde de glerin yaşandığını kaydetmektedir.

Andican'ın bu eserini önemli kılan kendisinin de Türkistan kökenli (Andican bölgesi) muahacir ailenin evladı olarak bu olaylara “içten” bir bakış sergilemesidir. Bundan dolayı, yazar muahacirlerin Afganistan'ın hangi bölgelerinde ve ne şartlarda

yaşayıp hayat mücadelesini nasıl verdiklerini aydınlatma imkânına sahip olmuştur. Bu eseri değerli kılan diğer bir yanı da, daha önce bilinse de ama bir kapsamlı araştırmaya konu olmayan Türkistanlı siyasi liderlerin dışarıda yürüttüğü mücadele tarihini, İkinci Dünya savaşı sırasında “Türkistan Lejyonları” hareketini, bu hareketin Afganistan’daki kolunu, bunun oradaki Korbaşı liderleri, mücahit ve muhacirlerin hayatını nasıl etkileyip onların Türkiye’ye uzanan hikâyelerini aydınlatmaya çalışmasıdır. Kısaca, Ahat Andican’ın bu eseri Türkiye’ye yerleşen Türkistanlı mülteci ve muhacirler hakkındaki verileriyle söz konusu tez için önemli bir kaynaktır.

Bir sonraki çok değerli çalışma Tacik tarihçi Kamoluddin Abdullaev’in (2009) *“Sinjan’dan Hurasan’a 20. Yüzyıl Orta Asya göçleri Tarihi”* (От Синьцзяня До Хорасана Из истории среднеазиатской эмиграции XX века) çalışmasıdır. Bu eser, yazarın deyişiyle, çok kapsamlı kaynak taraması ve 20 senelik zahmetli araştırmanın ürünüdür. Çalışma, göçe maruz kalan sadece Türkistanlıları değil, Beyaz Rusları da kapsamaktadır. Yazar, kitabında bu konuyla ilgili kaynakları 2 gruba ayırmaktadır. İlk gruptakiler, Batı, Sovyet, Müslüman, göçmen ve Sovyet sonrası kaynaklar olarak sınıflanmakta. İkinci gruptakilerse, esas kaynak gösterilerek Sovyet belgeleri (Sovyet, parti, askeri ve özel arşivler), göçmen belgeleri (göçmenlerin yurt dışında çıkarttığı dergiler) ve sömürge belgeleri (Londra kütüphanelerindeki İngiliz arşivleri) olarak sınıflandırılmakta. Yazara göre zengin ve renkli veriler sunan bu çalışmalar göç süreciyle ilgili dağınık olan bilgiler vermekte, daha çok siyasi ortamı incelemekte ve sosyo-kültürel yönlerine önem vermemekte. Orta Asyalılardan kimler, ne zaman, neden, nereye, ne kadarı kaçmış, göç sonrası onlara neler olmuş gibi sorular araştırmacıların çok azını ilgilendirmiştir demektedir.

Yazar, Orta Asya’da 1917-1934 yıllarındaki göçleri Shalinsky (1994) gibi iki evrede incelemekte. İlk evrenin (1917- 1926) sebepleri Ekim Devriminden sonra Bolşeviklerin Taşkent’te yönetimi ele geçirmesi, 1918 başında Kokand Muhtariyet’inin lağvedilmesi, 1919’da Sibiry’a Kolçak yönetimindeki beyaz ordunun yenilmesi olarak sıralanmakta. Bu evrenin Tacikistan’da basmacılığın yok edilmesi ve 1926 yılında İbragimbek’in Afganistan’a kaçmasıyla birlikte bittiği söylenmekte. Yazar, İhtilal ve sonrasında Bolşevikler tarafından ele geçirilen bölgelerde çıkan savaş Buhara emiri ve yandaşları, sınır hattındaki göçebe ve yarı göçebe Türkmen (Yomud, Ersarı, Sarı, Teke) ve Özbek kabilelerini (Lakay, Dormen, Katağan, Kongrat, Taz, Kazak, Karluk), ve Tacikleri göçe zorladığını ve ilk evrede kaçanları mülteci tanımlamasına daha uygun olduklarını söylemekte.

İkinci evre (1926-1934), ilkinin hemen takibinde gelirken en yoğun dönemi 1929-1932 yılları arasında yaşanmakta. Bu dönemde Sovyet yönetimi Orta Asya geleneksel toplumunu kırmaya yönelik siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda geniş çaplı dönüşümlere gitti. Yazar, ikinci dalgada yerlerini terk edenler arasında bu sefer eğitilmiş şehirli de mevcut olup Sovyetlerin baskıcı ve ateist siyasetine karşı sergilenen “ayaklarla oylamaydı” ve ilk dalga İhtilal ve savaşın sonucu olarak Türkistan, Buhara ve Hive, ikinci dalga da Sovyet siyasetinin ürünü olarak SSCB kaynaklıydı demektedir.

Bu iki dalga Afganistan ve Batı Çin’de sayıları milyona yaklaşan Orta Asyalı göçmen kitlesini oluşturduğunu söylerken, 1930’ların ortalarında sınırların kapanmasıyla bu sayıda artış görülmedi ve “nehirin ötesindeki” memleketle bağlar kopmaya başladı demektedir. Dışarıdan fazla destek alamadığı halde basmacılar İhtilal savaşını ateşini Afganistan, Hindistan, İran ve Çine sıçramasını engellediler. Geniş çaplı

hicret ve cihatla karşılaşan Bolşevikler “feodal Doğuya” ilerlemekten vazgeçip Orta Asya’daki pozisyonlarını kuvvetlendirmeye giriştiler. Abdullaev, “Orta Asya’lı muhacir ve mücahitlerinin dünya tarihine en büyük hizmeti de budur” demektedir (Abdullaev, 2009, 524). Ayrıca, yazar İkinci Dünya savaşı zamanındaki göçleri üçüncü ve SSCB’nin dağılmasından bugüne dek devam eden göçleri de dördüncü dalga olarak değerlendirmekte.

Yukarıda bahsi geçen eserlere Türkistan ve 20.yüzyılda gerçekleşen göçlerin tarihini, Türkistan bağımsızlık mücadelesi ve Korbaşılar Hareketini, aynı zamanda Adana ve İstanbul’daki Özbekleri de daha iyi anlamada yararlı ve önemli olan Hayit (1975; 1997; 2004), Toğan (1960; 1981), Castagne (1980), Bademci (2008; 2010) ve Özbekistan’da Bağımsızlık döneminde geçmişin yeniden nasıl değerlendirildiğini görebilmek açısından Rajabov (2007; 2011) gibi müelliflerin çalışmaları da eklenebilir. Broxup (1984) ve Lorenz’in (1994) Korbaşılar, Bentzin’in (2010) İstanbul’daki Özbeklerin kamusal alanda temsili, Kocaoğlu (2000; 2009) ve Koçar’ın (2015) göç dönemleri ile ilgili makaleler de bu tez çalışması için önemli kaynaklardır. Ayrıca, önemi azımsanmayacaklar ve araştırma için yararlı olan yazılı kaynaklar sırasına büyük resmi tarihte yansıtılmayan küçük yerel anlatıları seslendiren ve görünür kılan Abdülhamit Koçar (2010), Yousouf Mamoor (2005), Zühreddin Türkistanlı (2013), Sabir Seyhan ve diğer Türkistanlı kişiler tarafından yazılan hatıratlar ve hikâyeler de eklenebilir.

Türkiye’deki Özbekler üzerine yapılan akademik alandaki çalışmalar arasında Bıçakçı, Eraslan ve Göçmez gibi yazarların tez çalışmaları dikkat çekmektedir. Türkiye’deki Özbekleri tarih açısı ile inceleyen Bıçakçı (1996), yüksek lisans tez çalışmasında göç dönemlerine odaklanmış ve Özbek göçlerini 7 gruba ayırmıştır.

Göçmez (2008), 1982 yılında Afganistan'dan gelen ve Antakya'ya yerleşen Özbeklerin sosyal ve dini hayatlarını yüksek lisans tezinde incelemiş ve yansıtmıştır. Aynı grubu doktora tezinde antropolojik açıdan inceleyen Eraslan (2015), Özbeklerin aidiyet ve kimliklerini nasıl kurguladıklarını ortaya koymaya çalışmış ve bu çalışması ile Antakya Özbeklerini kendi anlatımları ile yansıtılmasını mümkün kılmıştır.

Kaynak taraması, Türkiye'de yaşayan Özbekler üzerine yapılan araştırmaların az sayıda olsa da yapıldığını göstermektedir. Mevcut çalışmalar Antakya, Ceylanpınar ve İstanbul'da yaşayan Özbekleri konu almıştır. Adana'da yaşayanlar hakkında Çukurova'ya yapılan göç dönemlerini yansıtan birkaç makale dışında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu tez çalışması İstanbul ve ilk kez Adana'da yaşayan Özbekleri konuya dâhil ederek onları kendi anlatımları ile ayrıntılı şekilde antropolojik açıyla temsil edilmelerini mümkün kılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntem

Bu tez çalışması farklı dönemlerde İstanbul ve Adana'ya yerleşen Özbeklere odaklanmıştır. Çalışmanın amacı İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerin kimliklerinin nasıl şekillendiği ve Özbek kültürel kimliğinin sürekliliğini sağlayan unsurların neler olduğunu incelemektir. Araştırma, niteliksel araştırma yöntemi olan sözlü tarih ve derinlemesine görüşme, odak grup ve katılımlı gözlem gibi veri toplama teknikleri ile sürdürülmüştür. Mülakat yapılacak kişilere kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Bu yöntemler vasıtasıyla kimlik oluşumuna hizmet eden geçmişin bilgisi olan köken ve göç anlatıları, gündelik yaşamları, mevsimsel, ailevi ve dini bayram, kutlama, törenler, gelenek ve anma etkinlikleri gibi kültürel pratikler incelenmiştir. Aynı zamanda, aile, akrabalık, evlilik ve hemşerilik gibi sosyal yapı ve kurumlar da incelenip elde edilen veriler burada aktarılmıştır.

Bahsi geçen yöntem ve teknikler yardımıyla elde edilen tüm veriler, kültürel kimliğin devamını sağlayan aktarım süreci ve işleyişi, süreklilik ve değişimi dikkate alarak analiz edilmiş ve analiz sonucunda elde edilen bulgular bu çalışmada sunulmuştur.

2.2. Araştırma Alanı ve Kapsamı

Araştırma alanı olarak ilk önce Özbeklerin yaşadığı İstanbul seçilmiş ama ilerleyen zamanda İstanbul'da yaşayan birçok kişinin ilk önce Adana'ya yerleştikleri anlaşılmış; anlatılarda sıkça ilk yerleşim süreçlerine, orada yaşanan deneyimlere gönderme yapılmasından ve mekân olarak Adana şehrinin belleklerde önemli yer tutmasından dolayı alan İstanbul ve Adana olarak belirlenmiştir. İki şehirde yaşayan

Özbekler arasında akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinin canlı tutulması, İstanbulluların Adana'daki her çeşit sosyal etkinliklere ve Adanalıların İstanbul'daki etkinliklere karşılıklı katılımı, bu ilişkilerin sosyal iletişim ağlarının vasıtasıyla daha da yoğunlaşması bu durumu gerekli kılmıştır. Adana'da yapılan Korbaşları anma programına İstanbulluların katılımı veya oradaki dernekte yapılan Sümeleğin İstanbullulara kargo veya kişiler aracılığıyla gönderilmesi bu canlı ve yoğun ilişkilerin göstergesidir. Ayrıca, Adana'da yapılan bazı etkinliklerin bu çalışmaya dâhil edilmemesi Türkiye'deki Özbekleri konu alan araştırmanın yetersiz ve eksik olmasına yol açacaktı.

Görüşmeler, İstanbul'da Avrupa yakasında bulunan Merter, Güngören, Bahçelievler, Şirinevler, Beylikdüzü, Anadolu yakasındaki Ümraniye, Koşuyolu, Adana'da Selimpaşa ve Yavuzlar gibi yerleşim bölgelerinde yaşayan kişilerle yapılmıştır. İstanbul'un Aksaray semti ve Adana'nın Yüreğir mahallesinde bulunan Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardımlaşma dernekleri, adı geçen yerleşim bölgelerindeki çeşitli etkinliklerin yapıldığı evler, kültür merkezleri, kafe, restoran ve piknik yerleri de katılımlı gözlem, odak grup ve derinlemesine görüşmelerin gerçekleştiği yerler olarak bu araştırmanın alanını oluşturmaktalar.

Araştırmanın kapsamı 20.yüzyıl süresi içinde Türkistan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçü yansıtmak için 1910 – 1980'li yılları içermekte. Bu çalışmada 1990'lı yılları kapsayan bağımsız cumhuriyetler dönemi hariç tüm yaşanan göç dönemleri temsil edilmeye çalışılmıştır. Kültürel kimliğin oluşum ve aktarım süreçlerindeki süreklilik ve değişimleri daha kapsamlı şekilde yansıtabilmek için her yaştan 32'si kadın ve 25'i erkek olmak üzere toplam 57 kişi ile görüşmeler

yapılmıştır. Veriler 29 saatlik ses kaydı, kayıtların 600 sayfalık çözümlemeleri, notlar ve alanda çekilen resimlerden ibarettir.

Söz konusu çalışma 2011 yılı Kasım ayında başlayıp 2017'ye kadar devam eden sürede yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Veriler Adana'da 2012 - 2014 yıllar arasında, İstanbul'da tez yazım aşamasının bittiği 2017'ye kadar devam etmiştir.

2.3. Karşılaşılan Zorluklar

Araştırma sürecinde etik sorunla karşılaşmamakla birlikte bazı zorlukların yaşandığı söylenebilir. Bu zorlukların, toplumun belleğinde göç sürecinde yaşanan deneyimlerin bıraktığı izlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu deneyimler takip, baskı, göç yolculuğunda yaşanan ölümler, zorluklar ve bu yaşananlardan ötürü duyulan korku, tedirginlik ve endişe duygularıdır. Sovyet güvenlik kurumları ve elemanları tarafından uygulanan takip, baskı ve şiddet Afganistan ve diğer ülkelerde de muhacirlerin yakasını bırakmamakta. Türkistanlı siyasi, Korbaşı ve dini liderlerinin grup içine sızmış Sovyet ajanları tarafından takip edilip Afganistan ve Almanya gibi ülkelerde zehirlenerek ya da başka şekilde öldürülmeleri veya buna kalkışmaları, hapis edilmeleri, Sovyetlerin takip ve baskısına Türkiye'de de maruz kalmaları grup belleğinde derin izler bırakmıştır.

Katılımlı gözlem ve görüşmelerin yapıldığı bir etkinlik sırasında araştırmacıya yöneltilen “sizi bu araştırma için kim görevlendirdi, Özbekistan mı”, her ne kadar şaka yapılmıyormuş gibi gösterilse de “yoksa siz de görevlimisiniz?” ve “madem Türkiye'deki üniversite sizi gönderdi, neden bu kurum bunu daha önce yapmadı, daha önce birilerini göndermedi, hep yabancılar geldi araştırdı, yazdı çizdiler?” gibi sorular bunun kanıtıdır. Buna bağlı olarak, araştırmacının elde etmeye çalıştığı ve önemli olduğunu düşündüğü göçün nedenleri ve kimlerin nasıl göç ettiği gibi verilerin toplum

üyeleri ile tanıştıktan ancak bir sene sonra görüşmeciler tarafından anlatabildikleri görülmüştür.

Bazen bu uzun sürede araştırmacının “tanındık” olma konumunu elde etmiş olduğunu varsaydığı durumlarda bile görüşmecilerin kayıt cihazına veya not almaya tepki gösterip “biz siyasi konuları konuşmayız, sevmeyiz böyle şeyleri” diye anlatmaktan vazgeçmesi ortaya çıkan zorluklar olarak dile getirilebilir. Ya da etkinliklerde edilen sohbetlerde biri anlatırken yanında oturan kişinin “aa, bunları anlatma, her şeyi yazıyor” diye konuşan kişinin sözünü kesmesi veya önemli bilgiler verip de “ama bunları yazmayın, silin” ya da “kayıt cihazını kapatın” demesi de araştırma sürecinde yaşanan zorluk durumuna dâhil edilebilir. Hatta araştırmacıyı “misafirim” ve “hemşerimiz” diye çeşitli etkinliklere götüren ve birçok grup üyeleri ile tanıştıran kılavuz kişilerin kendileri hakkında nereli olduğundan fazlasını anlatmaktan kaçınması Özbek toplumunun her ne kadar misafirperver olsa da toplum dışından, hele ki memleketten olan birine bazı konularda kolay açılmayarak ketum davrandığı ve bunun geçmiş deneyimlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlar grubun özelliklerinden kaynaklanan zorluklardır. Bir de araştırmacının konumundan kaynaklananlar vardır.

2.4. “Yerli Antropolog” Olmak

Araştırmacının “yerli” olma durumu “yerli antropolog” kavramının bu çalışmadaki yararlı ve sorunlu yanlarını açıklamayı gerektirir. Bu kavram üzerine yapılan tartışmalarda farklı fikirler ortaya konmuştur. Narayan’a (Narayan’dan aktaran Eraslan, 2015) göre, sınırların geçirgen ve bulanık olduğu günümüz dünyasında “yerli antropolog” kavramı tartışılır hale gelmiştir. Ohnuki – Tierney (1984), “yerli” olan antropologların diğerlerine göre toplumsal davranışın duygusal

boyutlarını anlamak için daha avantajlı olduğunu söylemekte. Abu – Lughod (1991) ise kendi toplumunu araştıran yerli antropoloğun konu ile kendisi arasında yeterince mesafe koyamamasının sorun olarak ileri sürülmesine ve “özdeşleşme ve öznelliğe kayma tehlikesine” karşı “çok ırklı” ifadesini kullanmakta. Ona göre, “her bir bakış açısının bir tarafa ait bakış açısı ve her konuşmanın bir tarafa ait konuşma olduğu, nesnel olabilmenin zeminsiz olduğu anlamına geldiği ancak var olan her insanın üzerinde durduğu zemininin olduğudur”.

Araştırma sürecinde “yerel antropolog” konumunun bazı sorunlar yarattığı fakat mevcut farklı zeminler sayesinde yararların da sağlandığı söylenebilir. “Yerli antropolog” olan araştırmacı ve grup üyeleri arasında mevcut “farklı zeminler” temel sorun olarak gösterilen özdeşleşme ve öznelliğe kayma durumunu ortadan kaldırmıştır ve araştırmacının kendisi ve araştırdığı grup arasına mesafe koyabilmesini mümkün kılmıştır. Araştırmacı ve <grup üyeleri arasındaki farklı kaygan zeminler veya sınırlar geçmişteki yaşanmışlık ve deneyimlerden kaynaklanmaktadır.

Grup üyelerinin belleğinin dayandığı yakın geçmiş; Türkistan’ın işgali, bağımsızlık mücadelesi Korbaşı hareketi, Türkistan’ın beş cumhuriyete bölünmesi, kabile ve boyları esas alan milletler yaratma politikası, yaşamın tüm alanlarını kapsayan dönüşümleri içeren sovyetleştirme sürecidir. Bu geçmiş ve sonrasında yaşanan göç deneyimlerine bağlı olarak gelişen Türkistanlı bilinci, Türkiye’ye yerleşme, buradaki yaşam şartlarına ve topluma hızlı bir şekilde uyum sağlama süreçleri ve devletin onları tanımlayış şekillerine bağlı olarak Türkiye’de geliştirdikleri çoğul kimlik tanımlamaları grup üyeleri ve araştırmacı arasındaki mesafeyi oluşturmaktadır. “Eski” ve “yeni” gelenler ayrımı, Türkistanlı ve Özbekistanlı, Türkiye Özbekleri ve Özbekistan Özbekleri gibi tanımlamalar grup ve

araştırmacı arasındaki mesafeyi oluşturan sınırların ifadesidir. Fakat araştırma sürecinde görüşmecileri mülakat yapmaya ikna etmede yaşanan sıkıntılar, bazı görüşmecilerin belirli konularda konuşmak istememesi araştırmacının “yerli” konumundan kaynaklanan sorun olarak gösterilebilir.

“Yerli” antropolog olmanın yararlarının genellikle dil bilgisine dayandığı düşünülür. Bu çalışmada dil bilgisi yararlı olmuştur ama Özbekler ve araştırmacının hem Özbek Türkçesini hem Türkiye Türkçesini çok iyi konuşabiliyor olması ve tezin de Türkçe yazılması dilin önemini azaltmıştır. Yazım aşamasında Özbekçe terimler Özbekistan’da kullanılan yazı diline uygun şekli ile değil Türkiye’deki Özbeklerin kullandığı telaffuz şekli ile verilmiştir. Örnek, Özbekistan’da Özbek pilavı *oş* şeklinde kullanılırken, Türkiye’deki Özbekler bunu *aş* olarak telaffuz etmekte. Aynı şekilde Nevruz tatlısının isminde de görüldüğü gibi; Özbekistan’da *Sumalak*, Türkiye’de *Sümelek* kelimeleri kullanılmaktadır.

Araştırmacının Türkiye’deki Özbeklerin kültürel yaşamlarında farklı gruplarla girdikleri etkileşimler sonucunda ortaya çıkan değişimleri gözlemleyebilmesi ve Özbekistan’dakilerle karşılaştırıp değişim ve süreklilikleri ortaya koyabilmesi “yerli” antropolog olmanın daha ön plana çıkan yararları olarak görülebilir. Aynı zamanda, akademik alanda Türkiye’nin İstanbul ve Adana şehirlerinde yaşayan Özbeklerin kendi anlatımları üzerinden ayrıntılı bir şekilde antropolojik yaklaşım ile temsil edilmesi ve bu tip araştırmanın daha önce yapılmamış olması bu tez çalışmasının önemini belirlemektedir. Ayrıca, bu çalışmanın Hatay’da yaşayan Özbekler üzerine yapılmış olan çalışmalarla birlikte bir karşılaştırma olanağı yaratması ve böylelikle Türkiye’de yaşayan tüm Özbek gruplarının daha kapsamlı bir şekilde temsil

edilmesine olanak sağladığı ve kimlik ile belleği konu alan literatüre katkı sağladığı söylenebilir.

2.5. Kavramsal Çerçeve ve Tanımlar

Araştırma sürecinde elde edilen veriler bu çalışmada kültürel kimlik ve bellek kavramları ışığında yorumlanmıştır. *Antropoloji sözlüğü*'nde (Emiroğlu ve Aydın, 2009) verilen tanıma göre “insana özgü kavram olan kimlik, kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikte ki toplumsal grupların “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna verdikleri cevaplardır. Kimliğin iki temel bileşeninden biri tanımlama ve tanınma, diğeri aidiyettir. Kendini tanımlama ve toplum için belli bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma hem insana özgüdür hem de bir insani ihtiyaçtır. “Ben kimim?” sorusunun dayanağı olan “ben”in tanınması ve tanımlanması, kimliğin sosyal psikolojik temeline işaret eder. Kimliğin toplumsal yönü, olmazsa olmaz boyutudur. Bu nedenle kimlik, bireyin toplumsal olarak inşa edilmiş tanımlanışı olarak açıklanabilir. Kültüre sıkı bağlı olan kimlik ve kimlik oluşum süreci özcü ve tekyönlü olmaktan uzak olup çoğul ve karmaşıktır. Kişiler tarafından değişen şartlara bağlı olarak yeniden kurgulanan kimlik, çoklu tanımlamaların ve çoğul kimliklerin gelişebildiğini göstermektedir.

Kimlik üzerine yapılan tartışmalar kimliğin çeşitli sıfatlarla - kişisel, bireysel, sosyal, toplumsal, kültürel, sınıfsal, kurumsal, milli ve ulusal – birlikte kullanıldığını göstermektedir. Bu çalışmada temel alınan şekli kültürel kimliktir. Bunun ne olduğu Hall’a dayanarak açıklanabilir:

Kültürel kimlik, “var olma” kadar bir “olma” meselesidir. Geçmişe olduğu kadar geleceğe de aittir. Kültürel kimlik zaten var olan bir şey değildir; mekân, zaman, tarih ve kültürün ötesine geçer. Kültürel kimlikler bir yerden gelir,

tarihleri vardır. Ama tarihsel olan her şey gibi sürekli dönüşüme maruz kalırlar. Sonsuza kadar kökleşmiş bir geçmişe sabitlenmiş olmaktan çok uzaktırlar; bitmeyen tarih, kültür ve güç “oyunlarına” bağımlıdırlar. Bulunmayı bekleyen, bulununca da benlik duygumuzu sonsuza kadar güvence altına alacak, yalnızca geçmişin “geri alınması”na dayanmaktan çok uzaktırlar; kimlikler bizi konumlayan ve kendimizi konumladığımız farklı durumlara verdiğimiz isimlerdir, geçmişin öyküleridir (Hall, 1998, 177).

Bu tanımlama, kültürel kimlik ve hatırlamanın birbirine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgin, kolektif kimliğin toplumsal hafızaya bağlı olduğunu söylerken, “toplumsal hafıza da bir topluluk tarafından yaşanmış ve içselleştirilmiş deneyimlerin bilinçli veya bilinçsiz anılarının bütünü olarak, topluluğun geçmişinden kalan, süregelen ve bu topluluğun geçmişinde yaptıklarının bir bütünüdür” demekte (Bilgin’den aktaran Özdemir, 2016: 22). “İnsan belleği, sinir sisteminin bir işlevi olmakla birlikte, alışkanlıklarda, gelenek ve göreneklerde, yapılarda ve anıtlarda, müze ve kitaplıklarda, şarkı ve resimlerde, atasözleri ve deyişlerde, araç – gereç ve eşyalarda vücut bulur” (Bilgin, 2007, 211). Bilgin, kolektif belleği tanımlarken geçmiş birey ve grupların “kaderinin temel ve kurucu bir ögesi” olarak niteler ve şunları belirtir:

(...) diğerleriyle etkileşim içerisinde inşa ettiğimiz derin kimliğimiz, bu geçmişten beslenir ve sosyal belleğimiz, mevcut anda yaşananları kavramamıza rehberlik eden, davranışlarımızı yönlendiren, sosyal rol ve statülerimizi tanımlayan kişi, olay ve durum şemaları ve psiko-sosyal senaryolar barındırır; ortak anılar üzerinden grup bağının harcını oluşturur; kimliğimizi temellendirir ve ona derinlik kazandırır. Kollektif bellek bir

grubun kimlik inşasının gerekleriyle yakından ilişkili ve tarihin belirli amaçlar doğrultusunda araçsallaştırılması olarak tanımlanabilir (Bilgin, 2013, 7).

Hatırlama veya bellekle ilgili tartışmalar ve araştırmalar (Halbwachs, 1992; Connerton, 1999; Assmann, 2000; Misztal, 2003; Erman ve Özaloğlu, 2017; Neyzi, Bilgin, 2013;) bunun toplumsal bir süreç olduğunu ortaya koyar. Halbwachs'a göre, "grup üyeleri ve hatıraları, hatırlama yoluyla grubun sürekliliğini sağlar; grup üyeliği hatırlama ve hatırlananın aktarılması yoluyla kurulan bir bağdır. Bu nedenle her toplumda kurumlar ya da gruplar kadar kolektif bellek de bulunur". Halbwachs'a göre, bellek aile, din ve sınıf gibi toplumsal çerçevelerle oluşturulur ve dini ve toplumsal kurumlar vasıtasıyla taşınır (Halbwachs'tan aktaran Tunçel, 2017, 21).

Connerton (1999), toplumsal belleği en iyi biçimde tarihin yeniden kurulması olarak adlandırılabilir, çok daha özgül bir pratikten farklı olduğunu belirtir ve geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisinin, ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkarak edinilebilir olduğunu savunur. Ona göre anımsama süreci anma törenleri ve bedensel pratikler vasıtasıyla işler.

Bireyin kapasitesine bağlı bellek sanatı ve hatırlamayı birbirinden ayıran Assmann (2000), hatırlama kültürünün sosyal sorumluluğun devamını amaçladığını ve bir gruba dayandığını belirtiyor. Burada önemli olanın "neyi unutmamamız gerekir" sorusu olduğunu ileri sürüyor (Assmann, 2000, 34). Yazar, belleğin iki - iletişimsel ve kültürel - şeklinden bahseder ve "iletişimsel bellek yakın geçmiş kapsar ve çağdaş kuşak arasında paylaşılır" ve "bunun en iyi örneği kuşağa özgü bellektir" demektedir. "Kültürel bellek ise kurumlaşmış bir bellek tekniğidir. Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda olduğu gibi kalmaz, daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. Kültürel bellek için, gerçek değil

hatırlanan tarih önemlidir” (54, 55). Grup kimliğinin temellendirildiği bellek, Assmann’a göre “hatırlama figürleri” olarak adlandırılanlar; “mitler, efsaneler, metinler, danslar, oyunlar, gelenekler, maskeler, resimler, ritimler, yeme – içme, mekânlar – alanlar, geleneksel giysiler, dövmeler, takılar, silahlar ve benzeri şeylerdir. Tüm bunlar yoğun olarak grubun kendini canlandırmasının ve kendine güvenini artmasının törensel biçimlerinde önemli yer tutar” (62).

Misztal (2003), toplumsal hatırlama /anımsama teorilerinden bahseden eserinde toplumsal bellek sadece geçmiş bilgisi değil “grubun ortak olarak paylaştığı ve hatırladığı geçmişin sunumu”dur. Grup tarafından sunulan geçmiş grup kimliğini, grubun şimdideki konumu ve gelecek fikrini harekete geçirir ve bunlara kuvvet verir. Yazara göre bugünkü toplumlarda belleği şekillendiren kurumlar; okullar, mahkemeler, müzeler ve kitle iletişim araçlarıdır.

Karakılıç, Schwartz’ın görüşüne dayanarak “toplumsal belleği ne tamamen sabitlenebilir ne de tamamen manipölasyonlara açık, ne tamamen tarihsel koşullarla açıklanabilir ne de tarihsel koşullar göz ardı edilerek anlaşılabilir” demektedir. “Toplumsal bellek sadece bir tarih anlatısı ya da anma pratikleri değil, içselleştirilmiş davranışlar, düşünce kalıpları ve algılar olarak sosyal, dilsel ya da politik süreçlerde görünür hale gelir” (Schwartz’tan aktaran Karakılıç, 2017, 204).

Bu bilgiler, grup kimliğinin oluşum ve aktarım sürecinin hatırlamaya dayandığını ve bu sürecin sözlü köken ve geçmişe ait bilgiler, uygulanan çeşitli tören, kutlama, bayram gibi kültürel pratikler, yemek kültürü, geleneksel kıyafetler, dans, şiir, müzik vs. gibi unsurlar aracılığıyla işlediğini ortaya koymaktadır. Bu tez çalışması söz konusu bilgilerden yola çıkarak yürütülen araştırmaya dayanmaktadır. İstanbul ve Adana’daki Özbek toplumu incelenirken, Özbek kültürel kimliğinin

oluşum ve aktarım sürecinin nasıl ve hangi unsurlara dayanarak işlediği anlamaya çalışılmıştır.

3. ADANA VE İSTANBUL'DA YAŞAYAN ÖZBEKLERİN BELLEĞİNDE GEÇMİŞİN YAŞAYAN İZLERİ

3.1. Bellekteki Süreklilik: Unutulmayanlar

Daha önce söylendiği gibi, konu ile ilgili çalışmalarda göç edenlerin nereden ve kim oldukları hakkındaki bilgiler çok doyurucu görünmemektedir. Belki bu bilgiler araştırmacıların amacı dışındaydı veya bu durum başka sebeplerden mi (dil sorunu, bölgeyi tanımama) kaynaklanıyordu bilinmez ama bir yerli araştırmacı olarak bu konuda biraz daha geniş bilgiye ulaşılmaya gayret edilmiştir. İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerle sohbet ve mülakatlar yapılırken onların bu konuda neler bildikleri, onlara neler aktarıldığı ve hafızalarda bu bilginin mevcut olup olmadığı irdelenmiştir. Bu irdeleme sonucunda ulaşılan bilginin genişliği o kadar etkileyiciydi ki içinde kaybolmak veya altında gömülmek işten değil denebilir. Araştırma esnasında yapılan mülakatların birçoğu “yaşam öyküsü anlatıları” şeklindedir.

Leyla Neyzi, “özyaşamöyküsel anlatılar, yakın tarihimizin bastırılmış veya göz ardı edilmiş olaylarına (ve kimliklerine) işaret ettikleri kadar, tarihin bellek yoluyla nasıl anlamlandırıldığını, nasıl hatırlandığını - veya hatırlanmadığını – irdelememizi sağlıyor” ve “güncel kimlik ve benlik arayışlarını çözümleyebilmek açısından elzem” demektedir (Neyzi, 1999, 2).

Sözlü tarihin potansiyellerinden bahseden Paul Thompson da yaşam öyküsü görüşmelerini bu şekilde değerlendirmektedir:

Son olarak tematik potansiyel açısından, yaşam öyküsü görüşmelerinin sözlü tarihin yaşamlar arasında bağlantı kurmadaki özel önemine vurgu yapmak istiyorum. Belgelemede, birçok konu ilişkilendirilmesi kolay olmayan

kategorilere ayrışma eğilimi taşır. Böylece göç açısından hem köken, hem de yeni bağlam hakkında birçok bilgi varken, sadece bir yaşam hikâyesi bu ikisini açıklayıcı bir anlatı dâhilinde ilişkilendirir ki bu, sürecin iki ucunu da anlamlandırır. Ne tür insanlar, niçin yerlerinden ayrılmayı seçerler, bu kişiler neyi başarırlar ve bunun onlar için anlamı nedir, niçin kalmaya ya da dönmeye karar verirler? (Thompson, 2006, 31).

Bu araştırma sırasında kaydedilen yaşam öyküleri de “bizim” yakın tarihimizin bastırılmış ve göz ardı edilmiş olaylarına ve kimliklerine, tarihin bellek yoluyla nasıl anlamlandırıldığına, nasıl hatırlandığına/hatırlanmadığına ışık tutmaktadır. Bunun yanı sıra aşamalı göçler sonucu bir değil birçok farklı koşul ve çevrelerde yaşamak zorunda kalan Özbeklerin bu değişen koşul ve çevrelere göre kimliklerini nasıl yeniden değerlendirdiklerini ve kurguladıklarını açıklamaya yardım etmektedir. Anlatılanların hepsi aktarılmaya değer ama çalışmanın yazımı gereği elde edilen veriler burada sadece genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde aktarılacak olan veriler şunlardır: hafızalardaki göç ve göç süreçleri, göç edenlerin kökenlerine dair bilgiler (yerleşim bölgelerinin (şehir, köy) ismi, göçten önceki uğraşlar) ve memleket anlatıları.

Nesilden nesle aktarılan bilgilerin hafızalarda korunması kültürel aktarımın sürekliliğinin göstergesidir. Neyzi, “kültürel aktarımda önemli olan, kuşaklararası aktarım zincirinin kesilmemesi” demektedir ve dede veya büyükanne ve torun ilişkisine bu aktarımda merkezi rol yüklemekte (1999, 5). İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbekler arasında dede/büyükanne ve torun ilişkileri yanında anne/baba ve çocuk arasındaki ilişkiler, dede, büyükanne, anne ve babaların olmadığı durumlarda yakın

akrabalar, eski komşular ve diğer hemşeriler de aktarım zincirinin diğer halkaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma sürecinde yapılan tüm sohbet ve mülakatların çoğunda dede veya büyükanneden torunlara, baba veya anne tarafından çocuklara unutulmamak üzere anlatılan bilgilerin hafızalarda hâlâ yerini koruduğu görülmekte. Bu bilgiler birinci ve ikinci nesilde daha yoğun olup üçüncü ve dördüncü nesilde azalıyor olsa da kaybolmamakta. Ataların kim olduğu, nereden ve neden göç ettiği, göç süreçleri (karar alma, hazırlık ve yolculuk), örf – adet, gelenek, din, dil, yemek ve giyim – kuşama ait bilgiler İstanbul ve Adana’daki Özbek toplumunun kültürel kimliğini oluşturan aktarımlardır. Hem aktaran hem dinleyen tarafından bu bilgilere verilen önem anlatıda kullanılan ifadelerde yansıtılmaktadır. Aktaranlar bu bilgilerin önemini “kulağımıza kurşun gibi yerleşti”, “yürek yüreğimize, damar damarımıza söylemişti”, “anne, babamızın bize bıraktığı”, “küçüklüğümüzden kanımıza sokulan şey”, “annem hep söyler”, “babam hep anlatırdı”, “dedemin kucağına oturmuştum, anlatıyordu öyle”, “hiç unutmayız”, “biz babalarımızdan, babalarımız da babalarından öğrenmişler” gibi sözlerle ifade etmekte. Aktarılan bilgilerin neler olduğu anlatanların kendi ifadeleriyle birkaç örnek paylaşarak gösterilebilir. Bir görüşmecinin anlatısına göre:

Biz göçsek de vatanımızı hiç unutmadık. (...). Sebebi de işte rahmetli baba, annemizin nasihatleri, vasiyetleri, “eğer sen dilini unutursan vatanını unutursun”, “dilini unutma, vatanını unutma”, “sen işte Fergananın filan yerindensin, döneceksin bir gün biz göremezsek de” dediği sözleri kulağımıza kurşun gibi yerleştiği için işte bugün Allaha şükür vatanımıza gidip geliyoruz. (...)Kendimiz Türk vatandaşı olsak da daima kalbimizde doğduğumuz yer,

kendi ata anamızın vatani olan Özbekistan'ı unutmadık, unutmayız da. İnşallah, yaşadığımız müddetçe de elimizden geldiğince buna hizmet etmeye niyetliyiz (S.S., 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Bu anlatıda göçülse de doğduğu yer ve ata ananın vatani olan Fergana, Özbekistan'ı unutmama durumu anne ve baba tarafından verilen ve “kulağa kurşun gibi yerleşen” nasihat ve vasiyetlere bağlanmaktadır. Burada “dilini unutursan, vatanını unutursun; dilini unutma, vatanını unutma” şeklindeki “vasiyette” dil ve vatan arasında bağ oluşturulurken göç yaşayan toplumlarda vatana ve dile verilen önemin altı bir kez daha çizilmektedir. Ayrıca, vatana olan bağlılık ve bir gün oraya dönme fikri de bir sonraki kuşağa aktarılanlar arasındadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi 1991 yılından sonra dış ülkelerde yaşayan Türkistanlılar arasında heyecan yaratmış, “demir kapılar” döneminde onların tahayyülündeki psikolojik olarak da oluşan sınırların (Brah, 1996) gevşemesini sağlamıştır. Birçok insanın “doğduğu yer” veya “ataların yeri” olan ve “esirlikten” kurtulup özgürlüğe kavuşan “azat” vatani gidip görmesi “atavatan”a duyulan bağlılığa farklı boyut kazandırmış ve bu bağın yeşerip canlanmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak, yukarıda paylaşılan anlatıda görüldüğü gibi, İstanbul ve Adana'daki Özbeklerin mevcut “işgal altındaki” vatan anlatılarına farklı başlık ve anlam katan “azat” vatan anlatısı da eklenmiştir.

Diğer bir görüşmeci de annesi tarafından kendisine aktarılan bilgileri “yürek yüreğine, damar damarına” geçen anne sütüyle ve aktarım sürecini de çok özel olan annenin çocuğunu sütüyle besleme anıyla özdeşleştirir gibi şunları söylemektedir:

Ama anne babamın yurdunu da ben hiçbir zaman unutmam. Ne için? Süt veren annemiz yürek yüreğimize, damar damarımıza bunu söylemişti ki, “eveet, işte biz Taskentten geldik, Özbeğiz, Rus zulmünden geldik, komünizmden kaçtık geldik”, şu, şu, şu. Bizim hâlâ o şey mevcut çekirdeğimizde (H.H.Ç, 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Bu anlatıda anneden çocuğa aktarılan; yere dayalı köken bilgileri, “Özbeklik” ve göç sebeplerine dair bilgilerdir. Ayrıca, görüşmecinin anne tarafından aktarılan bilgilerin unutulmadan muhafaza edilmesinin önemini Özbek dilinde kabuğundan ayıklanmış tohum veya çekirdek anlamına gelen *mağız* kelimesini mecazen kullanarak ifade ettiği görülmektedir.

Adana’da yaşayan A.P. isimli görüşmeciye göre baba ve annesinden kalan iki şeyden biri iyi bildiği Özbekçedir, diğeri de orada (Andican /Özbekistan) bir yurdu olduğudur. “Özbekçeyi iyi bilirim. Yani, bizim ata anamızın bize bıraktığı Özbek dili, bir; ikincisi, orada bir yurdun var. Bunu bıraktılar bize. Başka hizmetleri de olamadı. (...)Bize dili öğretiler; ikincisi, orada bir yurdun var” (A.P, 61 yaş, erkek, 26,05.2013, Adana).

Adana’da doğan ve şu an İstanbul’da yaşayan başka bir görüşmeci ise anlatısında küçüklüğünden kanlarına sokulan vatani Özbekistan’a duyulan hasretten bahsetmektedir. “Biz küçüklüğümüzden beri kanımıza sokulan bir şey var. Kanımıza giren Özbekistan hasreti, hani vatanımın, babamın oturup ağlayarak anlattıkları, annemin oturup ağlayarak anlattıkları” (A.M, 57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul).

Mulakatlarda görülen şu ki, unutulmayanlar sadece sözlü aktarıma ait bilgilerden ibaret değildir. Kişilerin yaşadığı duygu ve duygulanımlar da kuşaklar

arasında ortaklaşa yaşandığı ve paylaşıldığından dolayı aktarıla bilinmektedir. Anne ve babanın ağlayarak anlattığı vatana hasret duygusu seneler sonra oğlu tarafından aktarılırken onun sesini boğazında düğümleyip titretebiliyor olması bunun bir kanıtıdır. Gurbette duyulan hasret birinci ve ikinci kuşak tarafından aktarılırken sıklıkla hüzün eşlik etmektedir o duygusal anlara. Duygu yoğunluğu bazen sesi titretirken, bazen gözleri yaş ile doldurmakta. Hüzün ise derin nefes alıp verirken “eeeh” ya da “eeeey” deyip bakışların aşağıya yönelmesi ya da başın hafif sağa sola dönmesi, birkaç saniyelik sessizlik ve hüzünde göz göze gelip öylece kalakalmak ile ifade etmektedir kendini. Bu sessizliği bozmak için genellikle önce görüşmecilerin “öyle kızım” ya da sadece “öyle” demesine rağmen tekrar oluşan sessizlik paylaşarak yaşanan hüzün duygusunun göstergesidir birçok mülakatlarda.

Adana’da yaşayan ve babasının yanına oturup tek tek geçmişlerini yazan bir görüşmecinin kendisine babası tarafından, ona da kendi ninesinden aktarılan sözlü gelenek ürünü olan ağıtın bir kısmını okuduğu dakikalar sahada yaşanan birçok hüzünlü anlardan biriydi:

Babam rahmetlinin yanına oturup bütün geçmişlerimizi yazdım tek, tek. Tacinisa ninem varmış, Asalbibi, o babamın ninesi varmış. Rahmetli ninem derlermiş, Yunuscan, derlermiş, babam rahmetli Muhammed Yunus, ben öldüğümde arkamdan işte “qarğalarga qaqtirmagan açamu, çimçiqlarga qaqtirmagan açamu” diye mi ağlayacaksın derlermiş yani. Düşün, öyle bir ağıtları da var... . Öyle (N, 53 yaş, kadın, 26.05.2013, Adana).

Bu anlatıda bir kuşağın önceki kuşaklardan devraldığı soy ve kökene, örf ve adetlere ait bilgiler, dil ve halk icadının ürünü ağıttır ilk bakışta. Ama yerel şiveleri bilen biri için tek bir “açamu” kelimesi çok şey söyler. “Açam” kelimesi

Özbekistan'ın Fergana vadisinde bulunan Namangan şehrinin yerlilerine has şivede “nine”, “büyükanne” için kullanılır. Dolayısıyla, aktarılan sadece dildeki kelime dağarcığı değil dile canlılık veren kültürel doku da - yazılı dilden farklı olan yerel şive, yerel şiveye has telaffuz ve melodik özellik - aktarılmakta. Araştırma sürecinde görüştüğüm Özbekçe konuşabilen kişilerin Özbekçesi de bu özellikleri taşımaktaydı. Bu görüşmecinin Özbekçesi Kokand ve Namangan şivelerinin izlerini taşımaktaydı.

Hem İstanbul, hem Adana'da yapılan mülakatların çoğunda her kuşak bir sonraki kuşağa örf ve âdetlerin yanında kaybedilmemesi ve devam edilmesi gerekenler arasına toplum üyeleri arasındaki arkadaşlık ilişkilerini de katmaktadır aşağıda paylaşılan bir anlatıda olduğu gibi. “Mesela annem de, babam da ister, der ki, hani kızım örf âdetini kaybetme, sen Özbek kültürünü kaybetme, senin de Özbek arkadaşların olsun, tanıdıkların olsun, geldin gittin olsun diye” (R.U, 31 yaş, kadın, 06.04.2013, İstanbul).

Toplum üyeleri arasından arkadaş ve tanıdık edinmek, onlarla ilişkileri canlı tutmak toplum üyeleri tarafından önemsenmektedir. Üyeler arasındaki sosyal bağı ve dayanışmayı pekiştiren bu ilişkiler toplumun, örf ve âdetlerin, kültürün, dolayısıyla kimliğin devamlılığını sağlayan unsur olarak görülmektedir. Araştırma sürecinde İstanbul ve Adana'da katılımlı gözlem yapma amacıyla gittiğim birçok etkinlikler sırasında ve mülakatlarda kişilerin bu durumu sıkça dile getirmesi bunu kanıtlamaktadır.

Mülakatlarda en çok anlatılan şeyler arasında göç sürecinde yaşananlardır. Göç ederken yolculuk sırasında yaşanan olaylar bazı kişiler tarafından ayrıntılarla aktarılırken, bazıları ayrıntıları bilmediğinden dolayı aktarılanı mitleştirerek sadece hatırladığı kadar anlatmakta. İstanbul'da yaşayan ve karakteristik özelliği olan

asabiyeti annesinin ona hamileyken yaşadığı zorluklara bağlayan bir görüşmeci göç sürecini mite dönüştürerek şunları aktarmakta:

Annemler Afganistan'dan gelmişler. Hatta annem hep şunu der, onlar şey develere falan binmiş, suda eşyaları gitmiş göç ettikleri zamanlar. Hatta annem göç ettiği zaman ablam doğmuş. Ablam bir buçuk iki aylıkmış, o yoldayken annem yine hamile kalmış bana mesela. Haberi falan yokmuş. Ben çok agresif bir insanım. Biz de şuna bağlıyoruz, annemin yaşadığı olaylar kolay şeyler olmadığı için strese bağlı hani onların hepsini ben şu anda kendimde görebiliyorum çünkü agresifim, asabiyim. Düşünsene?! Hamile kadın, bir elinde çocuğu var, diğeri de karnında. Çok kolay şeyler yaşamamışlar ve annemin ailesi Arabistan'a göç etmiş, babamın ailesi de Türkiye'ye göç etmiş. Sonra biz de buraya gelmişiz işte (M.M.M, 28 yaş, kadın, 10.04.2013, İstanbul).

İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerin üçüncü kuşağını temsil eden 20 yaşın altındaki gençlerin anlatıları üst kuşaklarınkinden farklılaşmaktadır. Bu farklar kullanılan dilde kendini göstermektedir. Örnek, Özbekçe yerine daha çok Türkçe konuşulması, büyüklerin kullandığı muhacir kelimesinin yerine göçmen kelimesinin kullanılması, Türkistan yerine Özbekistan denmesi gibi. Bu farklar okulda eğitim dilinin Türkçe olmasından dolayı ve evde de daha çok Türkçe konuşulmaya başlandığından kaynaklanmaktadır. Ama dil kullanımındaki değişimler kuşaklar arasındaki aktarıma engel olmamakta çünkü büyükler her iki dili de konuşabilmekte. Büyükler evde kendi arasında daha çok Özbekçe, kendilerinin deyimiyle *hemşerice* konuştuklarından ve iki dil arasındaki yakınlıktan dolayı üçüncü kuşak fazla konuşamasa da günlük yaşamın gerektirdiği en basit konuşma şeklini anlamaktadır.

Aşağıdakiler, üçüncü kuşaktan 20 yaş altı olanlarla yapılan görüşmelerden paylaşılan anlatılardır. “Diyorum işte dedemler Özbekistan’da yaşıyormuş, ondan sonra Türkiye’ye gelmişler. Biz de ondan öyle, işte öyle diyorum. Hani dedelerimiz göçmen diyorum.” (Ö.A, 17 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul).

Diğer genç bir görüşmeci şöyle anlatmakta:

Benim TC kimlik Güngören yazıyor, annemkinde Kabil yazıyordu. Ben işte şey onların Afganistan’dan geldiklerini öğrenince sonra babama sordum. Babam da Almanya’da doğmuş. İşte öyle olunca annem Afganistan’da doğmuş, babam Almanya’da doğmuş. Sonra merak ettim acaba dedem nereli dedim. İşte o da öyle anlattı sonra, savaş dedi falan, Özbekistan’la Rusya. Ondan sonra, bilmiyorum, her aklıma geldiği zaman gurur duyuyorum dedem, yüzleri (M.K.B, 13 yaş, erkek, 18.05.2013, İstanbul).

Dede ve büyükanne, anne ve babaların nasihat, vasiyet veya tembihleri İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbek toplumunun her kuşağında hâlâ gücünü korumakta, nesilden nesle aktarılan köken ve göçe dair bilgiler belleklerde muhafaza edilmekte ve kişilerin kimlik oluşumunda önemli rol oynamakta.

3.2. “Biz Kaçmadık, Biz Göçtük”

İstanbul ve Adana’daki Özbeklerin görüşünde yaşanan göçler kararlaştırılmış mecburi göçtür, kaçış değildir. Aşağıda görüşmelerden alıntılanan örneklerde görüşmecilerin göçler hakkındaki değerlendirmeleri ortaya konmaktadır. Bu durum göç sürecini anlatırken kullanılan ifadelerle de yansımaktadır. Genellikle, anlatan kişi göç anında daha doğmamış ise ve o an bulunmuyorsa “göç etmiş(ler)”, “geçmiş(ler)”, “gelmiş(ler)”, “çıkılmış(lar)” ifadelerini kullanmaktadır. Anlatı sahibi göçe dâhil olup

ama daha küçük yaşta ise anlatıda “çıkılmışız”, “gelmişiz”, “göç etmişiz”, “geçmişiz” gibi ifadeler görülmektedir. Eğer anlatan göç anını bir yetişkin veya o anda olanları kavrayabilme yaşındaki çocuk (6-7 yaşüstü) olarak yaşadı ise anlatı “geçtik”, “çıktık”, “geldik”, “göç ettik” ifadeleriyle aktarılmaktadır. Bu da anlatının birinci ağızdan mı, ikinci veya üçüncü ağızdan mı olduğunu ve göç hikâyelerinin nesilden nesle aktarılmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye’ye gelen ailelerin buraya gelip yerleşmeleri en az iki veya üç aşamalı göçle gerçekleşmiştir.

1920-30’larda Türkistan/Özbekistan’dan Afganistan, Hindistan veya Doğu Türkistan’a geçen ailelerin çocuk ve torunları 1950’lerin ilk yarısında veya 1979-80’lerde ilk aşamada çocuk olanlar kendi torunlarıyla bir kez daha göç ederek ikinci veya üçüncü aşamayı tamamlamış bulunuyorlar. Nesiller boyu süren göçlerden dolayı göç hikâyeleri canlı kalmakta ve bellekteki yerlerini korumaktadır.

Türkistan’dan yapılan göçleri aktaran anlatılar içinde hep karşımıza parçalanmış aileler çıkmaktadır. Bazen ailenin genç üyeleri giderken yaşlı anne babalar kalmaktadır A.M isimli görüşmeci tarafından aktarılan babasının yaşam hikâyesinde olduğu gibi, kadın kocasıyla giderken kendi aile üyeleri memlekette bırakılmaktadır K. isimli görüşmecinin annesinin yaşamındaki gibi. Bazı aileler ellerinde bebek ve küçük çocuklarla yola çıkarken K. ve Ü.A gibi görüşmecilerin ailesinde olduğu gibi, bazı aileler çocuklar için yolculuğun tehlikeli olmasından dolayı onları yaşlı anne babalar veya diğer akrabalara bırakmaktalar Adana’da yaşayan K.C. isimli kişinin en büyük ablası bırakıldığı gibi. Kimi ise ailesinden küçük yeğeninden başka kimse kalmadığı halde tehlikeli yolculuk yüzünden başka bir hemşeriye bırakmaktadır yeğenini Abdülhamit Koçar’ın Afganistan’da yaptığı gibi. Bazen kocalar “önce gidip şartları göreyim sonra dönüp sizleri alacağım” demekte ama dönememekte, daha

sonra ikinci kez evlenip çoluk çocuğa karışmakta ama memlekette kalan çocuğu ve eşinin fotoğrafını bütün ömür yanında taşımakta İstanbul’da yaşayan Ş.A. isimli görüşmecinin babası gibi.

Anlatanlar için göçler mecburi yeri yurdu bırakmadır, yurttan kaçma değildir. Bunu anlatı sırasında kullanılan ifade ve kurulan cümlelere de yansıtmaktadırlar. “Kaçmak” fiili nadir görülürken daha çok Lenin, Stalin, komünizm, Rus işgali, Rus zulmü, memleketi satanlar gibi “öteki” anlamını ifade eden bağlamlarda kullanılmaktadır.

1956 Adana doğumlu A.M. babası, amcaları, halası ve 3 çocuğunun 1942’de Afganistan’a geçişini anlatırken “Rus zulmünden kaçarak büyük amcam, ortanca amcamla beraber iki tane halamla beraber Sırderya’yı (Amuderya) geçerek Afganistan’a geçmişler” demektedir (A.M., 57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul).

Yapılan bir görüşme sırasında soru sorarken boş bulunup “kaçtınız” kelimesini bitirmeden kendimi “kaçtı”da yakalayıp her ne kadar “çıktınız” diye düzeltmiş olsam da “kaçtı” kelimesi ağızından çıkmış oldu. Birkaç cümleden sonra görüşmeci altını çizerek gibi sıradaki cümleleri söyledi. “...Bunu söyledim ya, bizimkiler mecburi çıktı. Güle oynaya, para kazanmaya çıkmadı. Mecburiyetleri, o zamanın şartları buna mecbur etti. Biz kaçmadık, biz göçtük! Hı, çok insan kaçtı, bunlar paraları alıp kaçtı diye konuşur. Bunlar yanlış, biz göçtük. Göçmekle beraber biz hiçbir zaman vatanımızı unutmadık” (S.S, 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

H.H.Ç. hukuku neden sevdiğini ve Kabil üniversitesinin hukuk fakültesinde neden okuduğunu açıkladığı sırada şöyle demektedir:

Hukuk fakültesine girdim. Ben hukuku severdim. Neden? Memleketimiz Ruslar işgalindeydi. Her zaman baba, annemiz derdi ki “biz komünizmden, Lenin’den, Stalin’den çok çektik. Kalmadık. Oradan kaçıp geldik, dinimiz diye geldik”. Evet, dedim bir gün okuyup avukat olsam memleketimin özgürlüğüne sebep olsam, şunları bunları yapsam diye fakülteyi okudum bitirdim. ...Okul bitti, fakülte bitti. Ticaret yaptık. 1979’un sonlarında Ruslar işgal etti Afganistan’ı. Haberiniz vardır, komünistler. Pardişavi Halki adamları komünistlere satılmış adamlar, sonra memleketi sattılar. Sonra herkes kaçmaya başladı (H.H.Ç, 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Anlatılardaki göçün bir kaçış olmadığına dair açıklamalar göç olayına ve göç edenlere dair farklı değerlendirme ve anlatıların mevcut olduğunu göstermektedir. Farklı değerlendirmeler hem terk edilen memlekette kalanlar tarafından, hem göçle gelen Afganistan’da yerli halk tarafından oluşturulmaktaydı. Memlekette kalanların anlatımı yoğun Sovyet propagandası altında oluşturulmaktaydı. Sovyetler iktidarı ele alırken silah, zor ve şiddetle beraber propaganda yöntemlerini de aktif olarak kullanmaktaydı. Yerel sistemin yönetici sınıfları, din adamları, zenginler, Sovyetlere karşı silahlı mücadeleye katılanlar ve onlara destek verenler, kolektivizasyon döneminde direnç göstermeye çalışan herkes Sovyet hükümetinin, sosyalist düzenin ve halkın düşmanı ilan edilmekteydi. Bu propaganda sayesinde Sovyet hükümeti iktidarın ceza ve yaptırımlarından kurtulup yurdu terk edenleri “kaçanlar”, “altınları kaçıranlar” olarak değerlendirilmesinde öncülük yapmaktaydı.

Söz konusu propagandanın izleri o dönemde göç edenlerin yurt dışında yaşayan torunlarının yurtda “kaçanların evlatları” olarak görülmesine sebep olmaktadır. Bir görüşmeci tarafından “atalarının yurdu” olan Kokand şehrinde başına

gelen olay bunun kanıtıdır. Bu görüşmecinin anlattığına göre, Özbekistan’a gittiğinde Kokand şehrinde pazarda gezerken tezgâhtaki iki bayan satıcının kendi aralarında konuşurken birinin “bunlar kaçanların evlatları galiba” dediğini duyuyor. Bunu duyan görüşmeci “durup onlara döndüm dedim ki, evet, biz onlarız, şimdi arkamdan söylediklerinizi yüzüme de söyleyebilirsiniz, ama şunu bilin ki, onlar kaçanlar değil, elinde imkânları olup gidebilenlerdir” dediğini anlatmakta. Bunun dışında görüşmecilerin çoğu Afganistan’da yaşadıkları zaman Afganların kendilerine “memleketinizi Ruslara sattınız, kaçıp geldiniz” dediğini, bu şekilde küçük düşürüldüklerini dile getirmişlerdir.

Anlatılardaki kaçan mı - göçen mi karşıtlığı geçmişin farklı anlatımları ve tarihin farklı yorumlarını göstermek açısından önemli olup toplumun belleğini canlı tutan ve süreklilik kazandıran dinamik unsur olarak da değerlendirilebilir. Bu durumda kişisel belleğin oluşumunda kişisel deneyimler, önceki kuşakların deneyimi ve aktarımı, yani daha önce bahsettiğimiz “postbellek” kavramı yanında toplumun dışındaki farklı anlatımların da yer aldığı söylenebilir. Ayrıca, bu karşıtlık geçmişte bir önceki kuşağın yaşadığı olayları bugünlerde sonraki kuşaklar tarafından da deneyimlenmesi anlatıda hem geçmiş, hem güncel olayların karşılıklı olarak bellekte birbirini çağrıştırdığını göstermektedir. Michael Rothberg, belleğin bu yönünü “çokyönlü bellek” kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavram, “güncel olay ve deneyimlerin belleğimizde geçmiş olay ve deneyimlerle iç içe geçtiğini ve geçmişe dair anlatılarımızın sürekli devinim içinde olduğunu vurgulayan bir kavramdır”. Neyzi, bu fikre dayanarak “geçmişin anlatıldığı şimdiki zaman, geçmişe dair neyin hangi biçimde hatırlandığını etkiliyor” demektedir (Rothberg’ten aktaran Neyzi, 2013: 12). Yukarıdaki anlatılara dayanarak, geçmişin de aynı şekilde şimdideki algıları

etkilediğini söyleyebiliriz. Yani, geçmiş ve şimdi arasındaki ilişki tekyönlü olmayıp ikisi arasındaki karşılıklı etkiden bahsedilebilir.

Araştırma sırasında yapılan sohbet ve mülakatlarda birkaç kişinin yaşanan göçlere dini anlam yükleyerek göçleri muhaceret olarak açıkladığı görülmekte. H.H.Ç. dede, baba, anne ve amcalarının 1932 yılındaki Özbekistan'dan Afganistan'a, 1979 yılında annesi, kendi ailesi ve abisinin ailesiyle birlikte önce Pakistan sonra Arabistan'a din için çıktıklarını söyleyerek göçleri muhaceret olarak değerlendirmekte:

Biz de işte anne babamız, babamız vefat etmişti, annemiz hayattaydı. Ben dedim şimdi biz de din için çıkacağız dışarı, muhaceret edelim dedik. Muhacir biliyorsunuz nedir, göçmen. ...Onlar işte mecbur komünizmden kaçtılar. Sonra ne oldu sonunda yine? Komünizm Afganistan'a geldi, Ruslar işgal etti. Bunlar yine o komünizmden kaçıp, dini İslam'da demiş ki Allah Teâlâ, muhaceret ediniz, dini Müslüman memlekete gidiniz demiş. Müslüman memlekete gittik, Allaha şükür (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

H.H.Ç. dedeleri gibi kendilerinin de muhaceret ettiklerini dile getirirken 1946 yılında Afganistan'dan Hindistan'a (Peşaver ve Bombay), 1947 yılında Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasıyla oraya (Karaçi, Peşaver) gelişlerini ve 1951 yılında tekrar Afganistan'a (Kabil) dönüşlerini muhaceret değil çeşitli başka nedenlerle gerçekleşen gidip – gelmeler olarak anlatmakta. 1980 yılında Türkiye'ye (İstanbul) gelişlerinin sebebini de Arabistan'ın çocuklara vize vermemesi ve onları orada okutamaması olarak ifade etmekte.

A.A. isimli görüşmeci Tacikistan ve Afganistan sınırındaki Amuderya nehrini geçmek için 10-15 kişi bir çukurda onları nehirden geçirecek sucuları beklerken babasının susması için köpeğine söylediklerini hatırladığı kadarıyla böyle aktarıyor:

Hey, Aslan! Biz Afganistan’a gidiyoruz. Dini İslamımızı, İslam şey dinimiz, hem şeyimizi koruyup muhafaza etmeye gidiyoruz. Eğer sen havlarsan bizi Rus’un eline vereceksiiin” dediğinde o hayvan şu babamın ayaklarına bööyle kafasını koyup kuyruğunu sallaya sallaya sustu kaldını. Sonra işte ”haydi, bismillah” diye yolcu, şey suvçi başladı (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Bu anlatıda muhaceret veya hicret kelimeleri telaffuz edilmese de din için ve dini inançları muhafaza edip devam ettirmek için Afganistan’a gidildiği açıkça söylenmektedir. Ayrıca, araştırma sürecinde genellikle görüşülen kişilerin çoğu kendilerinden bahsederken “muhaceretteki Türkistanlılar”, “Türkistanlı muhacirler” veya sadece “muhacirler” gibi tanımlamaları kullanmaktadırlar.

3.3. Adana ve İstanbul’daki Özbeklerin Anlatısında Göç Süreci

3.3.1. göç sebepleri.

Araştırma süresince İstanbul ve Adana’da yapılan mülakat, görüşme ve sohbetlerde elde edilen veriler yukarıda göçün tüm evreleri ve sebepleri ile ilgili yapılmış olan açıklamaları destekler niteliktedir. Bilimsel araştırmalardaki genellemelerin olayların kolay anlatılabilir ve anlaşılabilir olması açısından önemi tartışılmaz olmakla birlikte yaşanmışlıklar her zaman bu genellemelerin sınırlarını zorlamaktadır diyebiliriz. Bu araştırma sırasında dinlediğim, kaydettiğim ya da not aldığım hikâyeler de böyle genellemelerin sınırlarını aşan anlatılardır.

Anke Bentzin (2010, 281), “Sovyetler Birliğinden gelen Özbekler, Türkiye’de tamamen asimile olma yolundaki gruplara en iyi örnektir. Öte yandan, aralarından kimileri kimliklerini korumuş ve Türkistan örgütlenmelerinde öncü rol oynamışlardır” diyen İsveçli etnolog Svanberg’in fikrine Bezanis (1994) ve Cosnahan (1991) gibi Türkiye’deki Özbek göçmenler hakkında çalışma yapmış yazarların da katıldığını söylemekte. Kendisi de bu duruma pek itiraz etmezken yazdığı makalesinde Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte asimilasyon sürecine paralel olarak kimliklerin değişebildiğini, canlanabildiğini ve oluşabildiğini göstermektedir demektedir. 2010 yılında basılan bu makale 2000 – 2001 yıllarında yapılan araştırmaya dayanmakta. Saha çalışmasının başlamış olduğu 2011 Kasım’da Özbek toplumuna katıldığım ilk andan itibaren ve sonra yaptığım katılımlı gözlemler sırasında gördüklerim, duyduklarım ve tattıklarım, genel deyişle yaşadıklarım, hiçbir an bana bu toplumun “tamamen asimile olma yolunda olduğu” duygusunu vermiyordu. Dernek veya evlerde yapılan etkinliklere katıldığım zaman durumu veya olayı ifade etmek için kullanılan Özbekçe deyim ve atasözleri, tüm canlılığıyla korunan dildeki yöresel şiveler kulağa hoş gelerek, pişirilen yemekler ve onların etrafa yaydığı kendine özgü kokular iştah uyandırarak buna izin vermiyordu.

Yapılan çalışmalarda göç sürecini ifade eden bilgiler de doyurucu değil. Afganistan’da 1976-77 yıllarda “Ferganacı” muhacirler arasında araştırma yapmış olan Shalinsky (1994), göçün üzerinden fazla zaman geçmemesine rağmen bu konuyu tek bir örnek ve başka yazarlardan yaptığı 2-3 alıntıyla anlatmakla yetinmekte. Yazar, sınırı geçmedeki yolculuk hikâyelerinin fazla konuşulmadığını ve Afganistan’da doğan muhacir çocuklarının anne babalarının daha önceki yaşamları hakkında fazla bilgiye sahip olmadıklarını yazmaktadır.

Anke Bentzin (2010) ise göç dönemleri ve sebepleri hakkında genel bilgilerin dışında sadece tek cümleyle “kaçış ve defalarca göç deneyimi, bu kitlenin ortak hafızasında derin izler bırakmıştır” demektedir. Oysa yolculuk hikâyeleri de, ataların memleketteki yaşantı ve uğraşları da hafızalarda yerini korumaktaydı. Belki genç nesilde, üçüncü ve dördüncü kuşakta, Özbekçede *çevara*, *evara* olanlarda biraz kayıplarla olsa da yine de korunmaktaydı. Bu hikâyelerin hepsine ulaşmak kolay olmasa da en azından göçün esas evrelerini destekleyecek olanlarına araştırma süresince ulaşılmaya ve burada aktarılmaya çalışılmıştır. Muhacirlerin Türkiye’ye ulaşmadan evvel bir veya iki ülkede kalmış olmaları da dikkate alınacak ve göçün ikinci, varsa üçüncü etaplarındaki şart ve sebepler kronolojik sıraya göre açıklanmaya çalışılacaktır.

İstanbul veya Çukurova’ya 1920 yıllarına kadar yerleşenler eğitim ve hac için yola çıkanlar olup kendi istekleriyle veya çıkan savaştan dolayı yurtlarına dönemeyenlerdir. Adana’da yaşayan bir görüşmeci dedelerinin Türkiye’ye yerleşmelerini şöyle anlatmaktadır:

Babamın dedesinin bir tanesi Andican bölgesinden, baba tarafından dedesi. Bu Andican’dan bu taraflara gelme. Anne tarafının anne, babası da Semerkand, annesi de Buhara tarafından gelmeler. Ama onlar çok eski yani. Bizimkiler eğitim olaraktan buradan çıkaraktan işte Rusya üzerinden İstanbul’da eğitim alıyorlar. İstanbul’da, Mısır’da eğitim alıyorlar. Sonra Mekke ve Medine’de eğitim alıp sonra da Türkiye’ye geri dönüyorlar. İki kardeşler. Bir tanesi Mehmet geri dönüyor. Ama bizim dedemiz dönmüyor, burda kalacam diyor, Türkiye’de olacam diyor. Annesinin tarafından dedesiye Hac için annesiyle beraber yola çıkıyorlar. Hacdan sonra da geri dönemiyorlar. Burdaki savaş

ortamı işte patlak veriyor. Ailesinden kimsenin kalmadığı söyleniyor yolda. Herkesin orda öldürüldüğünü, siz de giderseniz, sizin de öldürüleceğinizi söy... . Dedemin ailesi çok zenginmiş orda. Kendi yanında çalışanlarına katlettiriyor aileyi hiç kimse sağ kalmayacak şekilde. Kendi yanında çalışan insanlar aileyi katlediyorlar. Bunu da yolda öğreniyor dedemler, annesiyle birlikte, o zamanlar. İşte gittikleri zaman bunlar da sonları u şekilde olacağından bu sefer Türkiye'ye gelmeyi düşünüyorlar (M.T., 28 yaş, erkek, 24.03.2014, Adana).

Görüşmeci Türkistanlı olan dede ve büyükannelelerinin Türkiye'ye yerleşme gerekçelerini açıkladıktan sonra onların Adana ve Niğde'ye yerleştiklerini, Adana şehrinin memleketi andırdığı için yerleşim yeri olarak seçildiğini belirtmekte. Bu durum Türkistanlıların Çukurova bölgesine yerleşmeyi neden tercih ettiklerine açıklık getirmektedir:

İlk, İstanbul taraflarına geliyorlar. İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra Adana taraflarında daha ortamın ılıman olması, işte iklim, biraz da şartların bizim memleketi andırmasından dolayı Çukurova bölgesi çok uygun diyerekten işte bu taraflara geliyorlar. Diğer taraftaki, baba taraftan dedem ise önce Adana'ya yerleşiyor. (...)Sonrasında işte Fransızların bazı baskı, şeylerinden sonucu İstanbul'a yola çıkıyor. Yolda giderken, bu Niğde, ... ilçesi var, orda bir köye misafir oluyorlar, Altay köyü var işte Niğdenin Ulukışla ilçesinin bir köye misafir oluyorlar. (...)ve dedem oraya yerleşiyor, oranın hocası oluyor, ve biz hala o köyde Arap hocasının çocukları, torunları biliriz. Ordaki bilinmişliğin sebebi, dedem Arabistan'dan geldiği için, hem de hoca olarak geldiği için, yani Araplara hocalık yapmış dedikleri için, onlar

Arapların hocası derler dedem için. (...)ninemin mezarı bizim köyde. Buharalı Hatice diye geçer, mezar taşında falan da yazar (M. T., 28 yaş, erkek, 24.05.2013, Adana).

M.T Tarafından dile getirilen Adana'daki Tepebağ mahallesinde yerleşen Türkistanlılar hakkında Çağatay Koçar (2015) da bilgi vermekte. "Osmanlı ordusuna gönüllü katılan Türkistanlılar ülkelerine dönmeyerek Çukurova'ya gelirler. Adana'ya yerleşen Türkistanlı gençler buradaki Tepebağ mahallesinde kalırlar. Burada geçimlerini portakal bahçelerinde ve pamuk tarlalarında çalışarak ve çerçilikle sağlarlar" (Koçar, 2015,).

Aynı döneme denk gelen bir diğer Çukurova'ya yerleşim süreci de diğer bir görüşmeci tarafından anlatılmıştır:

Ata babalarımız 1917 Bolşevik İhtilalinden evvel dedem, bir, iki amaki, 2 amcam, babam, halam olmak üzere 4 çocuğunu, en büyük amcam o zaman 20 yaşında. Ondan sonraki amcam 15 yaşında. 13 yaşında falan. İşte halam 10 yaşında, babam 6 yaşında. Dedem, Türkistan'da Hasan boy hacı dede, bunlara bir kısım para veriyor okul tahsilini yapsınlar diye Mekke'de. Hem hacca gönderiyor dedem, hem de orda yaşamak, biraz da tahsil. Tahsil için Arabistan'a gönderiyor. Mekke'de yer alıyorlar. Halen Hasanboy Hacı vakfı diye Hasanboy hacı dedemiz orda vakıf yaptırıyor. Orda Türkistan'dan gelen hacıcılar kalsınlar diye bir yer yaptırıyor. (...)Arabistan'dan çıkma sebebi, Türk yurdunda yaşayalım diye. Amcam, büyük amcam Abdulhalık, çok kültürlü bir insandı, yani kültürlü. Mesela, ecdatlarını bilen, Emir Timuru bilen, Yavuz Sultan Selimleri falan, çok kültürlü, tarih okumuş insandı yani. Bu, o zaman hem kardeşlerini hem Türk vatanında yaşayalım diye buraya

geliyorlar. Arabistanda kalmıyorlar. Burada savaş var zaten. Hem yardım etmek için Türkiye ye geliyorlar, hem de Türk vatanı diye. Sonra orduya yazılıyor. Yani, bir ücret karşılığında falan değil. O arada da babamgil burda Kalehisar (karahisar) kazası var, Adanaya bağlı, 50 kilometre, dağlık bir arazi. Orda dedem, ııı, babam 6 yaşında, halam 10 yaşında bu otları kaynatıp, işte şey yapıp otundan, bir miktar ot yemişler. Akşama kadar bir eşek yükü odun toplamışlar dağlarda. Onu kazaya getirip işte karşılığında bir ekmek veya iki ekmek alabilmişler (H.B., 59 yaş, erkek, 24.03.2013, Adana).

Bu zorlu şartlar altında uzun bir müddet orda yaşayan kardeşlerin savaşlar bitince İncirlik köyüne iskân edildikleri ve hala İncirlik nüfusuna kayıtlı oldukları görüşmeci tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca, görüşmecinin anlattıklarından büyük amcasının Birinci Dünya savaşında Osmanlı ordusuna ve daha sonra Kurtuluş savaşına katılan Türkistanlılar arasında olduğu da anlaşılmaktadır. 1920'lere kadar Türkistanlıların hac veya eğitim için ülkelerinden ayrılıp Türkiye'ye yerleşme süreci bu şekilde istekli veya zorunlu olarak gerçekleşmekteydi.

Korbaşı hareketinin devam ettiği 1920 – 1930'lu yıllarda göç edenler; bu mücadeleye katılanlar, onlara destek verenler, siyasi liderler, din karşıtı baskı ve kolektivizasyon sonucu yurdunu terk etmek zorunda kalan toplumun tüm kesimlerinden insanlardı. Fergana'daki Korbaşı kumandanlarından biri olan Şir Muhammed Beg'in *evara* 'sı (torununun torunu) olan görüşmeci şöyle anlatıyor:

Önce Adanalıyım diyorum. Ondan sonra gözlerin çekik deyince ben Özbek'im diye söylüyorum. Benim TC kimlik Güngören yazıyor, anneminkinde Kabil yazıyordu. Ben işte şey onların Afganistan'dan geldiklerini öğrenince sonra babama sordum. Babam da Almanya'da doğmuş. İşte öyle olunca annem

Afgan Afganistan’da doğmuş, babam Almanya’da doğmuş. Sonra merak ettim acaba dedem nereli dedim. İşte o da öyle anlattı sonra savaş dedi falan. Özbekistan’la Rusya. Ondan sonra... . Şey işte, dedemin kucağına oturmuştum, küçüktüm. Anlatıyordu. Bende bir de tarih ilgisi olduğundan bir sürü tarihle ilgili kitap okuyorum. Okurken de denk gelmişti, soyadlarımız da tutuyordu. Ondan sonraaa, işte savaşları anlatıyordu, oturuyordum kucağına. İşteee, bilmiyorum. İnsan gurur duyuyor burda. Şey var işte, dedemin şey olması, önemli bir yeri olması. Bilmiyorum, her aklıma geldiği zaman gurur duyuyorum dedem, yüzleri (M.K.B, 13 yaş, erkek, 18.05.2013, İstanbul).

Yukarıdaki alıntıdan dededen toruna, torundan kendi torununa geçen savaş ve göç anlatılarının daha devam ettiğini ve kişinin belleğinde yer edinerek kimlik oluşumuna katkıda bulunduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda, bu anlatılar toplumsal bellekteki canlılığın ve sürekliliğin da kanıtıdır.

Babasının Fergana mücahitlerinden ve soyadlarının da bununla bağlantılı olarak Mücahit olduğunu söyleyen görüşmeci 1946’da Afganistan’da doğmuş ve 5-6 yaşlarında ailesi Afganistan’dan Suudi Arabistan’a göç etmiş. Ailesi oraya da yerleşemeyince, 10 yaşlarında Türkiye’ye (Adana) gelişini şöyle açıklamakta:

Şimdi annem babam mesela bilhassa babam hani dedim basmacılarla beraber Nurmhammed Beg, Şermhammed Beglerle beraber oldukları için, ondan sonra milli hislerimiz da kuvvetli olduğundan dolayı şimdi bunlar Arabistan’da “Araplaşib ketmaylık” (Araplaşmayalım, D.A) deb çıkıb kelişgan Türkiye’ga. Ondan keyin kelişgan, “bollarimizi uşetta ökitamız, bu bizi millatımız” deb orda turışmagan (A.M., 60 yaş, erkek, 27.11.2011, İstanbul).

1952’de Kabil’de doğan ve şu an İstanbul’da yaşayan Ş.A’ nın babası da anlatısına göre 1924-1929 yılları arasında Korbaşıların yürüttüğü mücadeleye katılmış ve 1929 yılında Afganistan’a geçmek zorunda kalmış.

Babam 28-29’lara kadar Korbaşılarla Ruslara karşı savaş veriyor. Afganistan’da yazdığı şiirlerden dolayı halk şairi olarak bilinirdi. İlk eşi ve oğlu orda Kokand’da kaldığı için Afganistan’da ikinci evliliğini yapıyor 1940 yılında. Burada berberlik yapıyor ve şiirler yazıyor. Eşinin ailesi Arabistan’a gidiyor ama babam oraya gitmek istemiyor ve 1952 yılının sekizinci ayında, Ağustos, Türkiye’ye Adana’ya geliyor 77 aileyle birlikte (Ş.A., erkek, 20.01.2012, İstanbul).

İstanbul’da ikamet eden S.S. isimli görüşmeci dedelerinin Margilan’da Korbaşı hareketine destek veren önderlerden biri olduğunu dile getirmekte.

Men aziz Türkiston toproklarining cumhuriyati bōlgan Özbekistonning vodisi, Farğona vodisi, Marğilon, Taşlak, Varzak kişloğida dünyoga kelganman. 1931, Koy yili bōlgan. Mani bu yilim Özbekistonning Mustakıllık yiliga tōğri keladi, men hursandman. Mana falak gardişi bilan oşa yilda, oşa zamonning şaroitiga karab, kōçganmiz. Tocikiston yōli bilan yana uşa Turkiston toproklarining yoli bilan, Amudaryosidan oṭib Afğonistonga oṭganmiz. Biz ançagina tarihta ismi oṭgan odamlarni bollarimiz. Masalan, mani opoğim Asomiddin Höca Mingboşi şu beklarni bek kılıb çıkargan, ularnı birinçi kuroldi kollariga berip “çıkinglar endi” degan odamlardan bittasi Asomiddin Höca mingboşi mani opoğim bōladi. U kişining oğli Holmuhammad Hoca mani babam bōladilar. U zamonlarda, öz zamonida u kişi u kişlağdi ançagina donğı ketgan ançagina etibori bōlgan insonlaridan bōganlar. (...) Biz

çıkyatganda ota onam, opam, akam, yana ammamiz birga Afğonistonga köçganmiz. Haa, opoğim yolğız kolgan vatanda, opoğim yolğız, opoğimi oilalari, hotinlari kolgan. U kişi ğurbatga çıkmiman deb koganlar. Hozir ham u yoğda karindoşlarımız bor (S.S., 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Göç sebeplerini anlatırken görüşmeciler din karşıtı baskı, “Hücum” kampanyası, kolektivizasyon dönemindeki “kulak” edilme gibi nedenleri dile getirmekteler. Görüşmeciler nedenleri ifade ederken akademik terimler dışında o dönemdeki halk ağzında hâkim olan söyleyiş şekillerini de kullanmaktalar. Geleneksel yaşam tarzının, dini inançların ve kadınların giyim kuşam şeklinin değişimine yönelik yürütülen “Hücum” kampanyası (1927) “oçil-oçil” (açıl-açıl) ve “paranci taşlaş” (örtü bırakma, örtü çıkarma) olarak ifade edilmekte:

1939 tuğildim, 73 yoşdaman. Kiçikligimizda dadamlar Afğonistonga ötişipti. Afğonistondan keyin Türkiyaga keldik. Türkiyaga kelganimda 14 yoştaydim. 52da keganmiz. Mani onam ham Qöqonlik, dadam ham Qöqonlik. Etta dadam memur. Bilmiyman, etta ortoğlari bilan haligi oçil oçil bögan vaqtida hudo rahmatli opoğdadam borakanlar, Hotinlarni parancini taşagan, taşaydigon vaqti. Uşa paytta ötganakanlar Afğonistonga (Ü.A., 73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul).

Yaşadıkları Marğilon’ı babasıyla birlikte terkettiklerinde 3 yaşlarında olan A.A da anlatısında aynı nedeni dile getirmektedir:

Man haligi maktabda yozilganga qaraganda 13.12.28 da tuğilibman. Maktabda şunaqa yozilgan. Tuğilganim Marğilon. Marğilonda tuğildim. Otam rahmatkor mani olib çıqqan. U kişini aytkaniga qaraganda onam haligi 28di qöysayiz

33da maktabga yozilibman man Hindistonda. Ha, bu man 9 oy yo 10 oyligimda dunyodan otib ketibdilar. Mani katta qilgan dadam. Oşa vaqтта paranci taşlaş bölğan ekan mamlakatta. 32'larda mi şunaqa böğanakan. Paranci taşlaş böğandan keyin bizi otam rahmatkorlar mani olib çıqtı. Kiçik man edim. Afğonistonga öttilar. Afğonistondan keyin Hindistonga öttik. Ota bola. Haa, boşqa hiçkim yöq (A.A., 85 yaş, erkek, 16.05.2013, İstanbul).

Rus yönetimi tarafından uygulanan din karşıtı baskı sadece din adamlarını değil tüm halkı etkilemekteydi. Namaz kıldığı için dini propaganda yapma suçlamasıyla çok insan hapse, sürgüne ve ölüme mahkûm edilmekteydi. A.A' nın babası anlatısına göre buna maruz kalan binlerce kişiden biriydi:

Ha, meni otim A. Hoo, Tocikiston'da tuğılğanmız. Keyin otalarimizi komunistlar quloq qilğan. Quloq deyilarakan, bizdi quloq qilğan. Tocikistonni Parhar degan coyida. Külob'i yonidaykan. Eyda tuğılğanmız. Biz eyda inney kegin üç yoş, yo tör yošta, yo beşmi, eydan ineey kegin Afğoniston'ga çık'k'anmız. Afğoniston'da Honobod degan yerda yaşadık. Undan keyin iney keyin Afğoniston hukumati bizlarga yer berdi. Men mingtok'izyüzü otizbirda harholda onani qornida keğanakanmız. Ota onam Nomongondan. Nomongon'da otamiz samavorçilik k'ılarkanlar. San İslommi, dinni, millatti nomozga nima k'ılyapsan tağıb k'ılyapsan deb, otam boy ötğan ekanda, quloq qilğan. Eydan inay keyin Tocikiston'ga Parharga kelingan. Parharda eyda iney kegin eyda tuğılğanmız. Eyda yaşaganmız nima k'ılğanmız. Eyga keğandan keyin otamizi tağın eyda tağın şu komunistlar köyişmastañ tağın 13 yilga kesgan turmaga. Haaa, hammasi şu özimizi içimizdan! Oris kelib bizi içimizga nima k'ılğan ya... . Polonni şu nima k'ıladi, pulonni bizi nima

k'ıladı. Dadam aytgan ki, Hudo rahmatli deganlar ki, man nomozga nimaga özim boraman, birovni hiç kimni na zorladim na boşk'aaa. Deganda endi, mak'sad nima k'ılgaan. Keyin innay keyin Muhiddinop degan ki, "K'ori aka, beyda turmang, siz Afğonistonga keting. Beyda tursangiz sizi tağın k'öyişmaydi". Bu orada tör yošta, tör yoşakanman, Nomongonga tağın onamminan bir keganmiz. Haliii hotirlayman (A.A., 81 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Mezari Şerif şehrinde doğan H.H.Ç 1930'ların başında baba ve amcalarının Özbekistan'dan Afganistan'a hicret etmek zorunda kaldığını anlatırken kendisinin de Rusların Afganistan'ı işgal etmesinden dolayı önce Suudi Arabistan'a hicret ettiğini ama orada devletin ailesi için ikamet vizesi vermediğinden dolayı çocuklarını okutamadığını ve mecburen Türkiye'ye hicret ettiğini söylemekte:

1932 benim ota onalarimiz amakilarim bilan birlikta Afğonistonga köç qilişganakan. Toşkenttan. Ular Çağatoy mahallasida ötirişarkan. (...) har doim ota onamiz aytardi ki, biz komünizmdan, Lenindan, Stalindan köp çektik. Qolmaganmiz, uşettan qoçib keganmiz, dinimiz deb kelganmiz. Ular ticorat qilarakanlar, katta savdogarakanlar. Uylari, coylari, yerlari borakan. Endi bilasiz, komunistlar hamasini olgan, boşqa qilgan. Hayotlari qiyin bögan. Bular macbur uşettan... İşçilari borakan, boğbonlari borakan. Katta sarmoyadorakanlar. Keyin bir balo qilişib keyin katta bobomiz Afğonistonga ötgan. Otamiz uşa odamlarga pul berib, ötgizarakan uşa odamlar Afğonistonga otlarda, eşaklardami, uşanaqangi qilib, uşa vaqтта odamlarni ötgizadigan odamlar borakan. Keyin uşa pul olib ötgizişarakan, albatta. Bular puldorakan, keyin ötgazişib Andkoyga kelib, keyin Mazori Şarifga ötişib, keyin Kobilga

kelişgan. Ular uşa macbur komunizmdan qoçışgan. Keyin nima böldi ohirida yana? Komunizm Afğonistonga keldi, Ruslar işğol qildi. Bular yana uşa komunizmdan qoçib, dini islomda aytganakan ki Ollo taolo muhocarar qilinglar deb, dini musulmon mamlakatga boringlar deb, musulmon mamlakatga bordik, Olloga şukur. Arabiston viza bermadi, bollarimni oqitolmadim. Macbur, keyin Türkiyaga keldik. Olloga şukur, Türkiya öz ota, ona yurtimizday bağrini oçti bizga, vatandoşlik berdi (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Çoğu yazarlar tarafından 1930'ların sonuna doğru sınırların kontrol altına alındığı ve sınırı geçmenin neredeyse imkânsız hale geldiği söylense de, Afganistan'a geçişlerin 1940'lı yıllarda az olsa da devam ettiği görüşmelerde ortaya çıkmaktadır. A.M. tarafından anlatılanlar buna bir örnektir.

Annem Özbekistan'da Namangan şehriden. Babam da Namangan'ın Çust ilçesinde 1927 doğumlu. Özbekistan'da doğmuşlar bunlar. E sonra işte babam bin dokuz yüz... 16, 44 senesinde Afganistan'a geçmiş Rus zulmünden kaçarak. Babamız 15 yaşındaysa 1942–43. İşte 15 yaşında geçtim dedi babam anlattığına göre. Mirsadulla bay. Çok zengin olduğu için ona Ruslar eziyet edermiş. Dedeme. Bir sefer almışlar götürmüşler bir hafta kırbaçlamışlar. Tekrar bırakmışlar. Altınlar, paralar, altınların işte o zaman altınların yerini sormuşlar. Dedem de söylemediği için dedeme eziyet ederek öldürmüşler. Dedem hacca gider gelirmiş kervanla. Ticaret de yaparmış. Hacca gidip gelirken de zaten Mekke'de 4 katlı Çust tekkeni, bir bina yapmış. Hacılar gelsin, hacılar kalsın sevabına diye. Altında da 39 dükkân olmak üzere. Tabi dedem dönüyor geliyor, dönüyor geliyor ticaret yaptığı için, tüm altınlarını

saklıyor. Ruslar da dedeme eziyet ede ede artık dedem de korkuyor çocuklarım kızlarım helak olmasın Rusların elinde, altta kalmasın diye. Büyük nenem de rahmetli ölüyor tabi eziyetten dolayı kalp krizi geçiriyor ölüyor. Dedem işte 3 çocuk 5 çocukları beraber babamgili Afganistan'a kaçırıyor. Söylemeyince alıp götürüyorlar dedemi tabi. Öldürüyorlar ama cenazesini de bir hafta sonra getiriyorlar. Cenazesi de şu anda Çust'ta, bizim Özbekistan'ın Çust'ta belli yeri. Sonra bulundu yani, yapıldı yeri, yapıldı. Dedemin hayatı işte bu. İşte ağabilerinle beraber Kunduz vilayetine geliyor, Afganistan'a Kunduz vilayetine geliyor. Orda bir sene kaldıktan sonra Kabil'e geçiyorlar (A.M., 57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul).

3.3.2. göç kararı ve hazırlıklar.

İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerle yapılan tüm görüşmelerde göçlerin zorunlu, mecburi olduğu ifade edilmekte. İnsanlar için yeri yurdu bırakmak, aile ve akrabalarından, eş ve dostlardan ayrılmak her ne kadar çok zor olsa da oluşan şartlar göç etme kararını almaya zorlamaktadır. Anlatılarda görülen şu ki, göç kararı alınırken çoğunlukla bu karardan sadece yetişkin aile üyeleri haberdar olmakta ve son güne kadar fazla kişiye de haber edilmemekte. Göç hazırlıkları ve yola çıkma zamanı da gizli tutulmakta. Görüşmeciler tarafından anlatılan yolculuk öncesi hazırlık hep gizlilik, endişe, kaygı ve korku içinde geçmektedir. Hazırlık ve yolculuk sürecini yetişkin olarak yaşayanların artık hayatta olmadığından dolayı bu süreç o anda bebek veya çocuk olan ya da göçten hemen sonra doğan kişilerden, yani ikinci veya üçüncü ağızdan öğrenilmektedir. Dolayısıyla, kişisel deneyim sınırını aşan bu anlatılar toplumsal belleğin ürünü sayılırlar. Bu süreçler kişisel deneyim olarak sadece bazı muhacirler tarafından yazıp bırakılan hatıratlarda karşımıza çıkabilmekte.

Abdülhamit Koçar hatıratında bu süreçleri aktarırken önce amcasının Sibirya'ya sürgün edildiğini, bir hafta sonra da babasının yeğeninin kolhoz idaresindeki kara tahtada “yumruğu güçlüler listesine” dâhil edildiğini yazmakta. Adı listeye yazılanlar kulak edilecek ve Sibirya'ya sürgün edilecek insanlardı. Bu olaylar üstünden çok geçmeden bir gün herkesin karın tokluğuna çalıştırıldığı kolhozdaki işten eve dönen Abdülhamit Bey babaannesini ve ablasını bulamamakta. Hemen yakınlarda yaşayan akrabaların evine gidip neler olduğunu soruyor ve onlar da kolhoz görevlilerinin gelip babaannesine “evinize kolhoz tarafından el konulmuştur, bundan sonra burada bir hakkınız yok, evi akşama kadar boşaltın” dediklerini ve başka bir akrabaları tarafından götürüldüklerini söylüyor. Babaanne ve ablasının yanına geldikten sonra şu karara gelmekte:

Ertesi gün babaannem ve ablamla durumumuzu gözden geçirerek, artık Margilan'da bize yaşam şansı verilmeyeceğini anladık. Çünkü kolhoz tarafından evimize el konulmuştu ve her an Sibirya'ya sürgün edilecekler listesine gireceğimiz kesin gibiydi. (...)Böylece Saraykemer'e gitmek için hazırlıklara başladık. Planımıza göre önce Tacikistan'a, sonra Afganistan'a, oradan da Türkiye'ye gidecektik. (...)1928 senesinin baharında akrabalarımızla vedalaştık. Gideceğimizi kimse duymasın diye, iki hafta önceden akraba ziyaretlerine son verdik. (...)Eşyaları sandığa yerleştirip, yorganları denkledik ve yola çıkmak için son hazırlıkları tamamladık. Yolculuk hazırlığı sebebiyle iki haftadır görüşmediğimiz akrabalarımızla hüzünlü bir şekilde vedalaştık (Koçar, 2010, 41, 45, 47).

Abdülhamit Koçar'ın hatıratında kolhoz görevlilerinin eskiden iyi tanıdık biri veya yakın arkadaş olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan bazıları hala eski tanıdık

veya arkadaş gibi davranırken, bazılarının “tamamen rejimin adamı” olup evlere el konulmasına da öncülük etmekteydiler. Abdülhamit Koçar gibi binlerce insan Afganistan’a gitmek için önce Tacikistan’da sınıra yakın olan kolhozlarda bir müddet çalıştıktan sonra çoğunlukla Amuderya sularının azaldığı kış aylarında sınırı geçmeye çalışmaktaydı.

Tacikistan’ın sınıra yakın Parhar kışlağında bir müddet yaşayıp Afganistan’a geçen ailelerden biri de A.A isimli görüşmecinin ailesidir. A.A., babasının hapse mahkum olmasının sebebini “namaz kılmak ve insanları namaza teşvik etmek” olduğunu söylerken, “dışarıdan birisi gelecek kimin ne yaptığını bilecek, eee, hepsi içimizden, “şu şöyle yapar”, “bu böyle yapar” diye yetiştirir, sonra işte oluyor olan” diye Abdülhamit Koçar gibi “tamamen rejimin adamı” olanlardan bahsetmektedir.

Babası kulak edilmiş ama Sibiryaya veya Ukrayna’ya sürülmeden Tacikistan’a ailesiyle birlikte gelmeyi başarsa da hapse mahkûm olmaktan kurtulamamış. Babası hapisteyken doğan A.A üç sene sonra sokakta oynarken dönen babasını tanıyamamakta ve “sakalı göğsünde olan bir adam, eşiği yanında, bize doğru geliyor, ben tanımıyorum ya, ablam bir anda “aa, babam” dedi koştu ona doğru” demekte. Göç kararı alındıktan sonra bundan habersiz olan çocuklar annesiyle birlikte memleketi Namangan’a hem dayısının oğlunun sünnet toyuna, hem akrabalarıyla vedalaşmak için gidiyorlar. Görüşmeci o günleri “hâlâ hatırlıyorum” diye tren yolculuğunu anlatmakta: “insanlar havada yürüyor gibiydi bu Duşanbe garındaki üstgeçit köprüsünde, onları hayretle seyrederken ayaktaymışım, tren hareket edince düşüp affedersiniz popom hep yara olmuştu”. Sünnet toyunu da büyük kazanlarda yapılan “aştan yiyeceğim diye ağladığımı, sonra nar ağacından nar koparıp yediğimi”, dayısının evi tren yoluna yakın olduğundan her tren geçişinde “ablam ikimiz koşardık trene

bakacaz diye ama biz çıkana kadar tren nerdeyse gitmiş olurdu” diye hatırladıklarını anlatmakta. Parhar’a döndükten sonra yolculuktan habersiz olan A.A o günü şöyle anlatıyor:

Zefercan diye Huda rahmetli bunlar Kasanlıydı, onlar da yeni gelmişti Parhar’a Kasan’dan, kulak edilmişler. Bize komşuydu onlar. Evin önünde hep birlikte çocuklar oynuyorduk, oynarken abim çağırdı. “Evet, abi”, dedim geldim yanına. Elimden tutup eve girdik. Babam dedi ki “oğlum”, hiiiç baktım annem ineği sağmış, lambalar yanıyor, herkes şey, işte annem, o gün bizim komşuda Hatmi Kuran varmış, mahalle herkes orda. İşte biri anlar öğrenirse şey yapar. Sonra işte dediler “kimseye bir şey deme, biz, amcan düğün yapıyor, toya gidecez” dediler. Tamam, tamam diye sustum uslu uslu durdum. Sonra “sen oraya çıkma, burda dur, şimdi gidecez” dediler. Akşam oldu işte yatsıya yakın zaman, bir köpeğimiz vardı Aslan, onu da ahıra bağladılar, işte havlarsa bizi Rus’un eline verecek dediler herhalde babam. İşte sonra bir dikiş makinemiz vardı onu babam aldı, abim beni aldı sırtına, annem, ablam çıktıııı (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Yolculuk sırasında dikkati çekmemek ve fazla yükün olmamasına dikkat ederek sadece az miktarda önemli olan eşyalar alınabiliyordu. Dikiş makinesi de Afganistan’da geçimi sağlamak için önemliydi çoğunluk aileler için. Görüşülen kişiler arasında birçok kişi Afganistan’da evde diktikleri giysi, başlık ve diğer şeyleri pazarda satarak veya pazardaki dükkânlara vererek geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını söylemiştir. Yukarıdaki anlatı sahibinin eşi Ü.A. (73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul) da hem Kabil’de, hem Akşehir’de annesi ile birlikte evde dikiş dikerek ailenin geçimine katkı sağladıklarını anlatmıştır.

A.A. isimli görüşmeci tarafından anlatılanlar kendinin o zaman anlayabileceği ve farkına varabileceği şeyler değildir. Onun anlattıkları aile üyeleri tarafından bu yaşananları birkaç kez anlatmasıyla oluşmuş bir hatırlamadır. Bu durum görüşmeciye ait olan kişisel belleğin diğer aile üyelerinin belleğinden nasıl destek alarak ve beslenerek oluştuğunu, aynı zamanda toplumsal ve kişisel bellekler arasındaki bağ ve işleyişi de göstermektedir. Görüşmecinin komşularının Kasan'dan geldiğini ve onların da kulak edildiğini söylemesi aynı şartların kurbanı olduklarına ve aynı kaderi paylaştıklarına işaret etmektedir. Ortak geçmiş ve paylaşılan kader ortak duyguyu yaratırken grup içi dayanışmayı pekiştirmede ve devamlılığı sağlamada önemli role sahip faktörlerdir. Bu faktörler cemaatin “hayali” olmaktan çıkıp üyelerin bedenleri üzerinden gözle görülür, hissedilir “gerçek” bir cemaate dönüşmesini sağlamaktadır.

Adana'da yaşayan K. isimli bir görüşmeci annesinden birçok kez dinlediği göçten önceki hazırlık günlerini anlatırken hem günlük yaşama dair ayrıntılar, kökene dair bilgiler, beşik toyu düzenleme geleneği hakkındaki bilgileri de aktarmaktadır. Göçe sebep olan nedenleri açıklamak yerine bu nedenlerin insanların hayatında bıraktığı izler vasıtasıyla “zaman kötüye gidiyor” ifadesiyle anlatıldığı görülmektedir. “Kötüye giden zaman” kişilerde tedirginlik ve endişe yaratarak göç kararını almaya zorlamaktadır aşağıda anlatıldığı gibi:

Annem Namangan'dan Kokand'a gelin gelmiş, iki çocuğu da varmış, anlatırdı annem işte. Babam Kokandlıydı, babam rahmetli. Sonra Namangan'da ablasının çocuğu olmuş. Annemin annesi demiş ki “gel, ablan doğurdu, beş gece yapmak istiyorum”. Sonra çocukları alıp gittim diyor. Ablana beşik toy yapacam gel demiş. Sonra at arabaları olurdu diyor memlekette işte annemin zamanında, 2,3 koyun bağladı arabaya baban öyle gittik dedi. İşte o zaman

babamlar söylemiş anneme “hatun, zaman çok kötüye gidiyor, ben Afganistan’a gitmek istiyorum, benle gelir misin” demiş anneme. Sonra annem demiş “siz nereye giderseniz ben de oraya, nereye giderim ben 2 çocukla” demiş. İzzet ikramla karşılandık, koyunlarla geldik diyor. Babam derdi çok yakışıklıydı, yüzlerinde beni vardı derdi. “Kızım, geldin mi” dermiş, “çildirmani kaplattım hazır, gel bir çal”, güzel çalardı annem. Annesi de hazırlamış katmerleri, götürecek malzemeleri, hediyeleri, ablama götürülecekleri. Annesi demiş “hadi artık gidelim birlikte ablana. Annesi gidelim deyince siz gidin ben çok yoruldum yarın gelirim demiş, babasıyla konuşacak işte. Sonra dedeme işte “baba, baba, şey, Nimetcan’ın babası dediler ki, şey Afganistana geçecek, benimle gelir misin dedi, ben de evet dedim” demiş. Dedem demiş ki “gerçekten zaman acayipleşiyor, sen git, ben de 15 gün sonra annenleri alırsam gelirim peşinizden” demiş. Sonra döndük diyor. Abim 4 yaşında işte, bütün altınlar mı var, başka şey mi var abimin çapanının içine dikmişler, çocuğun şeyine. Kendimiz de aldık diyor. İşte anlatmıştı annem bunları (K., 80 yaş, kadın, 26.05.13, Adana).

Halbwachs (1995), konu ve olayları aklımızda iki şekilde düzenlediğimizi kaydetmektedir: hem kronolojik sıraya göre, hem toplumda onlara verilen isim ve anlamlara göre. Bu anlatıda da olaylar zinciri kronolojik sırayı takip ederken aynı zamanda toplumdaki isimlendirme ve anlamlara göre anlatılmakta. Örnek, göç kararını aldırان şartlar baba tarafından “zaman kötüye gidiyor” diye, dede tarafından da “zaman acayipleşiyor” diye birbirini destekleyen ifadelerle açıklanmakta. Bu da geçmişin toplum tarafından nasıl algılandığını ve belleğin “yerel anlatısını” gösterme açısından önemlidir.

Bilgin (2013, 28), kolektif bellek anlatılarını “yerel”, olay dışı referanslardan “fakir ve arızı” olan “yakın düzen tarihi” olarak değerlendirmekte. Bilgin, geçmişe dair her anlatı “şimdiki zamanda yapılan bir kurgudur” ve “geçmiş aynen muhafaza etme gibi özsel bir işlevi bulunmamaktadır” demektedir. Anlatılar, “geçmişin izlerini nesillere iletmeye” dayanırlar (Neyzi, 2013; Bilgin, 2007; 2013; Connerton, 1999; Tonkin, 1995). Bu anlatıdaki olayları, yani “yakın düzen tarihini”, bizzat yaşamayan görüşmeci annesi tarafından kendisine aktarılanları belleğinde muhafaza etmektedir. Belki bu anlatı yaşananları birebir yansıtmamaktadır çünkü anne tarafından aktarılanlar da aslında yaşananların birebir kopyası değil, dil aracılığıyla anlatıya dökülmüş şeklidir, dolayısıyla, bir kurgudur, geçmişin izlerini nesillere ileten bir kurgu.

İstanbul’da yaşayan A.M. isimli görüşmecinin anlatısı da “geçmişin izlerini” bugünlere taşıyan bir hikâyedir. Onun dedesi kolektivizasyon döneminde evleri, toprakları ve hayvanları elinden alınan, direnenlerse şiddet, işkence ve sürgüne maruz kalan, hatta hayatlarını kaybeden birçok varlıklı insanlardan sadece biriydi. Görüşmecinin dediğine göre:

Dedem Mirsadulla bay zenginmiş çok. Onun için Ruslar eziyet edermiş dedeme. Bir sefer almışlar götürmüşler, bir hafta kırbaçlamışlar, tekrar bırakmışlar. Altınlar, paralar, altınların yerini sormuşlar. Dedem hacca gider gelirmiş kervanla, ticaret de yaparmış. Ruslar da dedeme eziyet ede ede artık dedem korkuyor çocuklarım, kızlarım helak olmasın Rusların elinde, altta kalmasın diye. Büyük nenem de ölüyor eziyetten dolayı, kalp krizi geçiriyor, ölüyor. Dedem işte çocuklarını, halamı 3 çocuğuyla, kocası hapiste ölmüş, öldürmüşler Ruslar eniştemizi, onları Afganistan’a yolluyor. Kendim kalacam

demiş. Ben demiş burada doğdum ama artık siz gidin, bari arkanızdan gelmesinler ben burada kalayım diyor. Çocukların nerede derse ben derim bağa çalışmaya gönderdim derim (A.M., 57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul).

Anlatılanlar kişinin kendinin tanık olduğu olaylar değil, baba ve amcalarının aktarımları sayesinde belleğinde yer edinen bilgilerdir. Neyzi (2013, 11), bu tür bellek oluşumlarından bahsederken Marianne Hirsch'in "postbellek" kavramını kullanmaktadır. Neyzi, bu kavramın "bellekle deneyim arasındaki" ilişkiye farklı boyut kazandırdığını ve "belleğimizi belki bizzat yaşadıklarımız kadar dolaylı yollardan bize aktarılan tecrübeler oluşturuyor" demekte. Bu anlatıda "kötü zamanın" nesillere iletilen izleri Ruslar tarafından "kırbaçlanan, eziyet edilen dede", "öldürülen enişte" ve "ölen büyük nene" üzerinden aktarılmaktadır. Bu şartlarda çocuklarının hayatı için korkan ve endişelenen baba onları Afganistan'a gönderme kararını almaya mecbur kalmaktadır.

Hapse atılan ve orada şiddet ve işkenceye maruz kalanlardan biri de M.A. isimli görüşmecinin babasıdır. 1947 yılında Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde doğan A.M. asıl Taşkentli olan ailesiyle birlikte Tibet ve Keşmir yoluyla 1951 yılında Hindistan'a geçiyor. Hindistan'ın farklı şehirlerinde 23 yıl yaşadktan sonra kocası ve çocuklarıyla birlikte 1974 yılında İstanbul'a geliyor. M.A. babasının hapis yıllarını şöyle aktarmakta:

Babam Stalin elinde hapiste iki buçuk yıl kalmış Rusya'da, kulak edilmiş. Kızıl Çin'de de yedi yıl yatmış hapiste. Babam derdiler "ordan kimse dönmezdi, herkes kan kusup ölüyordu" derdi. Küçük hücrelerdeymiş, ayağını uzatıp yatamıyor, ayakta dik duramıyormuş, ışık da yokmuş. Askerler götürüp ellerinden bağlayıp asıyor, sonra dövüyorlarmış günahın ne diye. Götürüp

dövünce babam sonra her gün ölmektense bir kere ölmek daha iyi diye “Stalin’i öldürüp yerine geçmek istemiştin” demişler. Askerler şaşırılmış kalmış. Öyle bırakıp bir saat sonra babamı çözmüşler, sigara falan vermişler. Ondan sonra bir sene bırakmış dokunmamışlar. Ordan çıkardıktan sonra demir yollarında yardımcı yapmışlar babamı ama sonra kaçmış Kızıl Çin’e, Doğu Türkistan’a. Orda da yedi buçuk yıl yatmış güneş görmeden. Kızıl Çinliler’e karşı isyan yapmış ordakilerle, tek tek dişlerini sökmüşler babamın Çinliler hapiste. 1946’da ordan çıkınca yine sonra Çinlilere karşı isyan yapmış bir yeri Kızıl Çinlerin elinden almışlar azat etmişler. Ben o zaman doğmuşum, ondan benim adımlı Azadehan koymuş babam. Ama o ad bana iyi gelmemiş. Sonra bir aksakal gelip annemin rüyasında bana şimdiki adımlı vermiş. O zamanlar İsa Alptekin de babamdan yardım alıyormuş, zenginmiş babam. Kızıl Çin bastırınca isyanı İsa Alptekin demiş artık kaçalım. Tibet’ten Keşmir’e Hindistan’a geçmişiz sonra (M.A., 75 yaş, kadın, 16.05.2013, İstanbul).

Bu anlatı daha öncekilerden kullandığı dil yönünden ayrılmaktadır. Yerel “küçük düzenin” sınırları bir sembol haline gelen Stalin, İsa Alptekin gibi siyasi figürlerin ismi ve “Kızıl Çin” gibi siyasi söylem içeren tanımla aşılmakta ve anlatı büyük resmi tarihle ilişkilendirilmekte.

H.H.Ç isimli görüşmeci de anne ve babasından duyduğu kadar dedesinin bütün ailesiyle Taşkent’ten Afganistan’a göç etme kararını “Lenin, Stalin ve komünizmden çektikleri”, Rusların “elde ne varsa alıp götürmeleri” yüzünden almaktadır. Bu da “kötü zamanların” başka bir anlatımıdır ve yine korku eşlik etmektedir diğer aktarımlarda olduğu gibi.

Memleketten çıkarken, Taşkent'ten çıkışta herkes birbirinden korkuyormuş, hatta oradaki en yakınlarla bile şey etmemişler, yetiştirmesinler diye korkarak, saklanarak, gizli gizli çıkmışlar. Kimsenin haberi olmasın diye gece çıkmışlar yola. Taşkent'ten başka bir şehre gelmişler önce, sonra yavaş yavaş gece Daryo-i Amu'dan geçmişler (H.H.Ç, 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Aynı görüşmeci kendi ailesiyle Afganistan'dan Pakistan'a gidişini de dedelerinin yaptığı gibi gizli şekilde olduğunu belirtmekte. 1931 yılında dedelerinin Özbekistan'dan ve 1979 yılında kendilerinin Afganistan'dan yaptıkları göçler arasında paralellik oluşturmaktadır. Bu da görüşmecinin belleğinin hem kendi yaşadıklarından ve önceki kuşakların yaşanmış tecrübelerinden oluştuğunu göstermektedir. “Ruslar geldikten sonra, komünistler gelince 120 000 asker geldi işgal etti bizi. Sonra Pakistan'a geçtik kimseye haber vermeden, kimseye söylemedik, bakın. Gidiyoruz diye söylemedik. Sadece kendi aramızda, iki kardeş birlikte oturuyorduk aynı binada. Sonra konuştuk, annem rahmetli muhaceret edelim dedi. Öyle oldu” (H.H.Ç, 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Görülen şu ki, muhacirler 1920 - 1930'larda Türkistan'ı, 1950'lerin başında ve 1979 ve sonrasında Afganistan'ı, 1950'lerde Doğu Türkistan'ı savaşlardan dolayı, iktidarın uyguladığı baskı ve şiddetten dolayı, hapis, sürgün, işkence ve ölüme mahkûm olmaktan dolayı bu ülkeleri terk etme kararını almaya mecbur kalmaktaydı.

3.3.3. yolculuk.

Türkistanlı muhacirlerin yoğun göçü ilk etapta Afganistan ve Doğu Türkistan gibi komşu ülkelere olup oradan Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan ve son olarak Türkiye'ye gerçekleşmiş olduğu görülüyor. Afganistan'a genellikle Tacikistan,

Özbekistan ve Türkmenistan'ın sınıra yakın bölgelerine geldikten sonra uygun şartlarda Amuderya nehri üzerinden veya çöllerden geçilmekteydi. Amuderya üzerinden geçişler daha çok su seviyesinin alçak olduğu kış aylarında yapılmaktaydı. Sınırı geçmek isteyenler para karşılığında geçiş yerlerini bilen “sucu”lar tarafından atlar yardımıyla birkaç hayvan derisinden yapılmış tulumun bağlı olduğu ve “gufsar” olarak adlandırılan sal üzerinde ya da yürüyerek geçirilmekteydi. Amuderya nehrinin geçtiği dağlık bölgelerde kıyı şeridi sarp kayalık ve suyun akış hızının yüksek olmasından dolayı geçişler nehrin düzlük bölgede ikiye bölündüğü ve su seviyesinin ve hızının azaldığı yerlerde gerçekleşmekteydi.

Amuderya nehrinin orta kısmında, Vahş nehrinin Amuderya'ya döküldüğü yer ve Türkmenistan sınırında bulunan Bosaga köyüne kadar olan bölgede diğer küçük ve zorlu olanlar dışında 12 daha geniş ve kolay olan geçiş yerleri mevcuttur. Bu geçitler isimlerini yakın bulundukları yerleşkelerden alır. Bunlardan Hisar, Külab, Kabadıyan, Beş Kapa, Parhar, Kemersaray, Tirmiz⁵, Guzar ve Kelif'te bulunanları en sık kullanılan geçitlerdi. Geçişler sal, kayık, Tirmiz ve Çarjoy arasında vapurlarla yapılabilmekte. Beş Kapa ve Parhar'da suların alçak olduğu kış aylarında bir araçsız geçilebilmektedir (Snesarev, 2002; Abdullaev, 2009; Shalinsky, 1994).

Türkmenistan sınırından yapılan geçişler çöl yoluyla eşek, at ve develer üzerinde yapılmaktaydı. Sınırı geçmek için genellikle asker ve muhafızlara yakalanmamak için gece vakti seçilmekteydi. Bu tehlikeli yolculuğa çıkarken fazla eşya alınamamakta ve sınırı geçenleri ağlayarak ele vermemelerini önlemek amacıyla bebeklere haşhaş verilmekte. Bazı durumlarda haşhaş miktarı fazla geldiğinden dolayı

⁵ Amuderya nehrinin Tirmiz geçidi Büyük İskender, Cengiz Han ve Timur gibi fatihler tarafından da zamanında kullanılmıştır.

bebeklerin öldüğü (Ü.A., 73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul) ya da sağlıklarının kötü etkilendiği (Koçar, 2010) anlatılmaktadır.

Sınırı geçmek isteyen birçok kişi bu umut yolculuğunda çöllerde susuzluktan, nehirde boğularak ya da askerlerin açtığı ateş sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Rus askerlerinden kurtulup sınırı geçmeyi başaran muhacirler nehrin diğer kıyısında Afgan askerlerinin eline geçmekteydi. Askerler tarafından karakola götürülen kişiler onlara kefil olacak bir hemşeri yardımıyla oradan çıkabilmektedir. Kefaletle çıkan muhacirler sınıra yakın olan ve hemşerilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yerleşmekeydi.

Çin sınırları içinde bulunan Kaşkar'dan Hindistan'a Gobi çölü, Hayber ve Gilgit geçitlerinin bulunduğu yüksek dağlar, Tibet ve Kaşmir üzerinden geçilmekteydi. Bu yolculuk da at ve eşeklerle, dağ yollarının binek hayvanlar üzerinde geçit vermediği durumlarda yürüyerek yapılmaktaydı.

Türkiye'ye geliş bunlar kadar zor olmayıp devletlerin onayı ve Türkiye'nin kısmen verdiği destekten dolayı yolculuk öncekiler kadar tehlikeli değildir. 1950'li yıllarda muhacirler Afganistan'dan Türkiye'ye genellikle Pakistan'a kara yolu ile, oradan Irak'a kadar Basra körfezine deniz yolu ile, son aşamada trenle Bağdat'tan Musaybin'e ve oradan da Adana'ya ulaşmaktalar. 1970'li ve sonraki yıllarda daha çok uçak yolculuğu tercih edilmektedir.

Birçok görüşmeci 1952 yılında 14 yaşındayken ailesiyle Afganistan'dan Türkiye'ye gelişini anlatırken burada devlet tarafından askerlerle, büyük saygı, yardımseverlik ve misafirperverlikle karşılandıklarını, içlerinden bir hafız olan bir kişinin trende gelirken herkese “Atatürk Yolbaşçımız” şarkısını ezberletip

söylettirdiğini anlatmakta. Musaybin’de devlet tarafından üç gün misafir edildikleri ve hamamlara götürüldükleri dile getirilmektedir.

Pokistonga geldik üstü açık kamyonlarla, önce Peşaver’e, sonra Karaçıda kalındı. Bir hafta gemide, vapurla gelindi. Bir kun, bir yarım kun hamma kendinden geçti kemada, çok dalga vardı. Ben bir hafta kendime gelememişim. Sonra kendime gelmişim. Abim bir keçayu, bir kunduz tahorathonanın yonında kalmış öyle, o zaman anam Huda rahmet eylesin, eeee, Rayimcon nerde, niye gelmiyor, Rayimcon gelmiyor. Orda herkes hemşeri ya, sonra herkes bakmış bulmuş, geldi yanımıza. Sonra bir haftadan keyin nimaga keganmiz, vapurdan tuşib Musibaynga kelindimi... . Musibaynda, oooo, bizim körgan kunlarimiz... . Yöllarda körsayız, haligi aytganizday, öqiş yozişiyiz bölse, hozirgi öqiğan yozganlar ham borgan coyini yozvomaydi. Man aytaman, daftar qalam olib yozinglar, bulardi torihiminan, kerak böladi deb şunaqa deyman. Şunaqa qilib Türkiyaga kelganmiz. Keyin Musibaynda ham, ham Bağdodda qoldik bir hafta, Musibaynda keyin 3 kun mehmon qilindi, hammomlarga olib bordi hukumat. Keyin inay ettan poyizga miniildi. Poyizminan inaykegin haligi nima poyizlarga minildi, undan keyin normol poyizga minildi. Bitta hopiz toğamiz boridi, şu bizga şerlar öqitib, şunaqa qöşiqqlar aytqizib, “Otatürk, Yolboşimiz” qilib, şunaqa poyizlarda taylorlab. İnaykegin Türkiyaga keldik. Çodirlar, işte askarlar. Bizi oooo qarşilagani çiqışipti körsayız. İnaykegin hamma askarlar, boşqaça bölgan. Askarlar kelib, hiç narsaga qöl urmanglar, biz olib borib coylaymiz. Hamma askarlar kelib hammaga bittadan çodir, çodirlarda qolganmiz. İnaykegin uy tutib, uyga kiroga çiqqanmiz (Ü.A, 73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul)

A.A. isimli görüşmeci de Türkiye'ye gelişlerini, Musaybin'de Mardin valisi ve halk tarafından "hoşgeldiniz kardeşlerimiz", "hoşgeldiniz, kan kardeşlerimiz", Adana'da ise askerler tarafından "vatandaşlarımız, siz eşyalarınıza hiç dokunmayınız, askerlerimiz hepsini indirecektir, siz yorulmayın" diye karşılandıklarını hiç unutmadığını gözlerinde yaşlarla anlatmaktadır.

Hammamiz sekiz vagonga bola çak'a hamasi yerlaşib undan kegin İrok' hududidan, Musaybin deydi, Musaybin degan coyga öttiiik. Ötsak, şunday endi odamlar nima haligi bunaaa katta bozorakan desak, bizi k'arşilaganı istik'bolga çık'k'anakan (gülüyor). Beçoralar, Turklar! Hududida. Çegarasi. Keyin u nima şom vak'tiydida, kirdik. Ooo, keyin kegan "Ooo, huş keldingiz, k'ardoşlarımız! Huş keldingiz k'on k'ardoşlarımız!".Keyin bişsak ki bular uşayni aholisi, volisi bizi, Mordin degan coydan kepti voli katakonlari, nima... istik'bolga çık'ışıpti. İnaykeyin hammangiz tuşing deydi. Endi tuşdik. Bizi mehmon k'ildi. 3 kun mehmon k'ildi. Ovk'at, ozik', nima. Haa, bu k'öyni k'umaloği kara çi, k'öyni k'umaloğini obkepti. Kegin endi hozir zaytun. Voyeyyyyy, hamşaharlar. Keyin inay eyda 3 kun turib, hammomlarga oborib nimalar k'ilib, inay 3 kundan keyin tağın inaykagin ahtan poyizd keldi. İnay hammamizi mindirib Odanaga, Odanaya, Odana degan yerga 3-4 hamşahar aval kelişkan. Endi ular 1-2 yıl aval kegan Uarniyam şu muhbirsan nimasan deb çık'arib endi nima k'ilgan, k'oçib çık'k'an. Ular hamasi bazisi istasyonga, bazisi iki istansa ahlarga borib bizi nima k'ilib inaykegin eydayam istansiyaga keldiiik. Kesak, askarlar turipti nima. "Vatandoşlarım!" dedi, "Sizlar hiiiç bir narsaga k'öl urmanglar" dedi. İyi?! Biz özimiz nima k'ilamiz dedik. Keyin eyda Odana istasyonidan nerarok'k'a taşk'ariga borsak, hozir eylar neç kat

aportmon böp ketgan, nimada çodir kurilptiii. ... Yangimi nima kaçondir k'urilpti. Hammamizga çodir berdi. Endi eyda nima öltirdik. Katta k'ozonlarda ovk'at k'ilingan nima. Neç kun inay eyda ziyopat. Hay inaykeyin höööp işlaydigonga iş topib berişti (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Hafızalarda Türkiye devleti tarafından karşılanış şekilleri derin izler bırakırken burada kabul görüldüklerinin, kendilerini güvende ve özgür hissetmelerinin, Türkiye devletine duyduklarını minnettarlığın göstergesidir. Türkiye devleti tarafından Türk soylu kabul edilmeleri ve bundan dolayı büyük destek görmeleri, vatandaşlığa kabul edilmeleri, eşit hakalara sahip olmamaları, temel ihtiyaçlar, iş imkânları ve daha sonra iskân yerleri ile temin edilmeleri muhacir ailelerin buraya hızlı uyum sağlamalarını ve Türk toplumu ile bütünleşmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda, ortak din, kültür, dil, yeni çevrede yerel halkla kurulan iletişim ve etkileşim Özbeklerin kimliklerini yeniden kurgulama sürecinde Türk üstkimliğinin güçlenmesini sağladığı görülmektedir.

4. ÖZBEK KÜLTÜREL KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

4.1. “Biz”, “Onlar”

Göç yaşayan toplumlar geldikleri yerde yeni şartlar, yeni koşullar ve yeni çevreyle karşılaşır. Bu yeni koşul ve çevre şartlarında karşı karşıya gelen toplumlar tanıma/tanınma ve tanımlama/tanımlanma süreçlerinden geçerler ve “biz” ve “onlar” ı yeniden oluştururlar ki kendilerini yeni şartlar çerçevesinde konumlandırabilsinler. Benzerlik ve farklılıklar temelinde oluşan “biz” ve “onlar” toplumun ve kişilerin kimliğini şekillendirir. Kısaca, kimliğin en kısa ve kolay anlaşılır tanımı Bozkurt Güvenç’in deyişiyle “kimsiniz, kimlerdensiniz, nerden gelip nereye gidiyorsunuz”, İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerin deyişiyle de “nesli nesebin kim, aslı neslin kim” sorularına verilen yanıtlardır.

Adana ve İstanbul’da yaşayan Özbekler kendilerinden bahsederken “biz Türkistanlılar”, “asıl Türkleriz”, “biz Özbek Türkleriyiz”, “biz Özbekler” gibi tanımlamaları kullanmaktalar. Ama anlatılardaki kişilerin belleklerinde bulunan geriye dönük bilgilere bakıldığında Türkiye’ye geldikleri ilk yıllarda, Afganistan ve Hindistan’da bulundukları zaman “Türkistanlı muhacirler” veya sadece “muhacirler” olarak bahsetmekte. Bu ifade hem yerel, hem dini kimliğe işaret ederek kişilerin nereden ve neden geldiklerini açıklamakta ve Türkistan’dan yapılan göçleri hicret, göç edenleri de muhacir olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu ifadeler sadece Özbekleri değil Türkistan’dan gelen tüm muhacir grupları – Türkmen, Kazak, Tacik, Kırgız – içermekteydi.

Özbeklerde geniş kapsamlı Türkistanlı ifadesine ek olarak daha dar yerel olan Andicanlı, Namanganlı, Margilanlı, Kokandlı, Semerkantlı, Buharalı gibi şehir ve kasaba isimlerine bağlı tanımların hem geçmişte hem bugünlerde yaygın olduğu ve bu

duruma kendi aralarında “*lik-lik*” veya “*liklikçilik*” şeklinde ifade ettikleri görülmekte. Aynı zamanda bu “liklikçilik” ayrıma ve küçük çapta gruplaşmalara gönderme yaptığından dolayı toplum üyeleri tarafından sıklıkla eleştirilmekte ve toplumun kendine yönelik özeleştirici konumunu göstermekte. Sıklıkla, bu özeleştirici sadece Türkiye’deki değil Arabistan ve Özbekistan’daki Özbekleri de kapsamakta.

Ama ben liklikçi değilim, Andicanlıymış, Kokandlıymış, falancıymış, Taşkentliymiş. Bu şeyi sevmem. Ama sorduklarında mecburi işte siz sordunuz ya iyi niyetle, söylerim Margılanlı derim. Zaten Allah da sizleri çeşit çeşit yarattım, birbirilerinizi tanıyın diye, Huda’nın kendisi demiş. Sizin de, bizim de Taşkentlilerde var, Taşkentliler bilirsiniz kendini asıl bilir ya. Her yerde var, orda da var, Özbekistan’da Taşkentliler Fergana’dan gelenlere “trene asılıp gelenler” der ya. Niye öyle diyor, ne hakla? Bunları ayıplamıyorum ama eksiklerimiz var. Mesela şimdi burada biz gerçi birbirimize falan yerden demeyiz, hepsine hemşeri deriz, Kazağına da, Kırgız’ına da ama arada biraz var liklikçilik. Hele vatanda, var da var. (S.S, 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Ayrıca, Adana ve İstanbul’daki Özbeklerin kendi aralarında eskiden beri kullanılagelen *hamşahar* (hemşeri) ifadesi de sıkça görülmekte ve konuştukları Özbek diline de *hamşaharça* (hemşerice) denilmekte. “Hamşahar” ifadesi de Türkistanlı gibi tüm muhacir gruplar için kullanılırken, bazen “Kırgız hamşaharlar”, “Tacik hamşaharlar” şeklinde kullanıldığı da görülmekte. Görüşmeciler bu konuda sıklıkla “muhacerette öyle ayrım yoktu, Özbek, Kazak, herkes muhacir derdi”, “aramızda öyle ayrım yoktu hemşerimi tamam” veya yukarıda paylaşılan anlatıda olduğu gibi “hepsine hemşeri deriz, Kazağına da, Kırgız’ına da” demekteler. Bulundukları yer ve

vatan arasındaki mesafe büyüdükçe geçmişte bu farkların silikleştiği görülmekte. Bu durum gruplar arası evliliklere de yansımakta.

Aradaki farkların silikleşmesi grup dışındakiler tarafından kullanılan tanımlarda da görülmekte. Afganistan’da muhacirlere geldikleri yere bağlı olarak *Buhari* ve *Ferganaçi* denirken Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan’da onlara sadece *Buhari* dendiği çoğunluk tarafından ifade edilmiştir. Afganistan’da “Buhari” ve “Ferganaçi” gibi tanımlamalar muhacirlerce küçümseyici ve ayırıcı olarak görülürken Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan sınırları içinde durum değişmektedir. Buhara şehrinin ve İmam Buhari’nin İslam âlemindeki saygınlığı ve tanınmışlığı “Buhari” tanımlamasının tüm muhacirler tarafından kullanılmasına yol açmaktadır. Görüşmecilerden uzun süre Hindistan’da yaşayan A.A bu durumu şöyle açıklamakta:

Onlar bize çok hürmet ederdi. Bizim hemşerilerin mollaları kaç camide imam idi Hindistan’da. Bunun sebebi var. Şey, bizimkiler Şia, Sünni, şu, bu fırka bilmezdi, doğruydu. Onun için derlerdi bunlar iyi, bunlar hiç öyle şey bilmez, bu imam iyi diye. Birçok camide imamdı bizim hemşeriler. Ha, Buhari derlerdi çünkü size bir şey söyleyim mi, dünyada herkim çok uyanık olur, bizimkiler de uyanıktı doğrusu. Bizden sormuş, yeni gelenlerden sormuşlardır nerelisin diye, Margılanlı dersiniz kimse anlamaz. İmam Buhari dediğinde herkes bilir. İmam Buhari meşhur dünyada hadisten. Sonra haa bunlar imam Buharinin adamları, evlatlarıymış diye hürmet ederlerdi Hindistanlılar. İşte hepimiz doğruyduk, ben hiçbir dürüst olmayanı görmedim hemşerilerden. Hepsi dürüst insanlardı (A.A, 85 yaş, erkek, 16.05.2013, İstanbul).

Sovyetlerin dağılmasından sonraki bağımsızlık döneminde Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin ayrı bir devletler olarak ortaya çıkmasıyla birlikte farkların da belirginleştiği görülmekte. Bu ayrımı derneklerin kurulması da desteklemekte ama aynı zamanda derneklerin organize ettiği etkinliklerde, düğün dernek, cenazelerde ve diğer anma ve kutlama etkinliklerinde yine bir araya gelindiği ve Türkistanlılık bilinci altında birliğin sağlandığı gözlemlenmekte.

Afgan Türkistan'ı olarak bilinen Kuzey Afganistan muhacirler için ilk bakışta çok yabancı bir ortam değildi. Muhacir Özbekler için buralar “ecdadımız sahipkiran Timur ve Babür Şah” lardan kalan “ataların yeri”di, “din kardeşlerin” yaşadığı “dini İslam” memleketti. Doğal sınır teşkil eden Amuderya nehrinin her iki tarafında benzer Özbek, Tacik, Türkmen gibi etnik gruplar yaşamaktaydı (Andican, 2003; Abdullaev, 2009). Tüm bunlara rağmen Türkistan’dan gelen Özbeklerin buraya uyum sağlaması çok zor olacaktı ve 1950’lerin başında bir kısmının Türkiye, Suudi Arabistan gibi ülkelere gittiği görülüyor. 1979 yılında Rus - Afgan savaşının başlamasıyla, Türkistanlı muhacirler kimilerine göre tekrar hicret, kimilerine göre de göç etmek zorunda kalacak ve önce Pakistan’a, oradan da Suudi Arabistan, Türkiye ve ABD gibi ülkelere gidecekti.

Afganistan’da uyumu zorlaştıran sorunlar siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel temellere dayanmaktaydı. Siyasi sorunları başta hükümet, resmi kurumlar olmak üzere yönetici grup olan Peştuların muhacirlere olan tutumu oluşturmaktaydı. Afganlar muhacir Türkistanlıları geldikleri yere bağlı olarak “Buhari” ve “Ferganaçi” olarak tanımlamaktaydılar. Onlara eşit vatandaş muamelesi gösterilmezken, hükümetin yürüttüğü Peştulaştırma siyaseti ve Sovyetlerin isteği doğrultusunda

muhacirler ve özellikle onların liderleri baskı ve denetim altında tutulmaktaydılar. İktisadi sorunlar muhacirlerin yerli halka göre ziraatta, ticaretle ve diğer üretim alanlarında daha becerikli ve deneyimli olmalarına dayanmaktaydı. Sosyal ve kültürel sorunlar ise yerli ve yerli olmayan, yarı göçebe ve yerleşik gibi farklılara, günlük yaşamda öne çıkan dil, yemekler, temizlik anlayışı, dini eğitimdeki üstünlük, okuryazarlık gibi farklılara ve bulundukları ülkede kendi kültürlerini kaybederek “un içindeki tuz gibi eriyip gitme“, “moşguruçdek erime” veya “yok olma” gibi endişelere dayanmaktaydı.

Afganistan’daki muhacirler üzerine çalışma yapan araştırmacılar da bu değerlendirmeleri yapmaktalar. Jarring’e dayanan Shalinsky (1994, 10) “Mangıt, Ming, Karluk, Kongrat, Kenegiz, Kıtay, Kıpçak, Kanglı, Çağatay, Katağan, Durmen, Lakay gibi boy ve kabilelerin Amuderyanın her iki kıyısında yaşadıklarını” ve bunların Çarlık döneminin sonunda ve Sovyet döneminin başlarında kuzey kıyıdan güneye göç ettiklerini” kaydetmekte. Gelenler “yeni yerleşimler oluşturuyor ya da olanlara ekleniyordu” demektedir. Yeni gelenler “yüzyıllar önce gelenlerle aynı kabile isimlerini taşıyorlar da hem kendileri, hem diğer Özbekler tarafından Amuderya’nın öteki tarafından anlamında “öteki taraftan” gelenler olarak tanımlanmaktaydılar” demektedir.

Aynı tanımlamayı Abdullaev (2009) ve Andican (2003) Farsça “pori daryoyi” şeklinde dile getirmekteler. Muhacirlerin grup dışındakiler tarafından geldikleri bölgeye bağlı olarak Buhari ve Ferganaçi olarak tanımlandığı, bunların yer isimlerine bağlı bir tanım olmasına rağmen muhacirler için “küçümseyici, yerli olmayan ve aşağılayıcı, küçük düşürücü anlam ifade ettiği” Shalinsky tarafından da kaydedilmektedir. Yazar, muhacir Özbekleri boy isimlerine ve şehir isimlerine göre

tanımlayanlar olarak iki gruba ayırmakta. Ayrıca, aynı şehirden gelen muhacirler Afganistan’da mahalleler oluşturmaktalar demekte. Shalinsky, Slobin’a dayanarak bu insanların “kültürel direnç” inden ve asimile olmayışından bahsederken, bu durumu iki çeşit ayrımla açıklamakta: biri yerli ve göçmen ayrımı; diğeri ise eskiye dayalı Sart ve Özbek ayrımı Shalinsky, 1994, 12,13).

Shalinsky tarafından yapılan “boy isimleri ve şehir isimlerine” göre sınıflama çerçevesinde değerlendirdirsek Türkiye’de her iki gruptan Özbekler yaşamaktadır denebilir. Bu çalışmaya dâhil edilen Özbekler kendilerini şehir isimlerine göre tanımlayanlardır. Kendilerini boy isimlerine göre tanımlayanlar genellikle Ovakent’e yerleşen Özbeklerdir (Eraslan, 2015; Hatunoğlu, 2009; Göçmez, 2008).

Tüm bu şartlar görüşmecilerin anlatılarında kendini göstermekte. Afganistan’ın Kuzey kısmını “bizim Türkistan toprağının bir parçası” olduğunu söyleyen S.S şöyle demekte:

Afganistan’ın Mezarı Şerif şehrinde 4 sınıf okudum Peştü dilinde, Afganların dili. Yine 2 sınıf gidip Kabil’de okudum. 6 sınıf okudum Peştü dilinde. (...)Afganistan’da yaşadığımız yıllarda Özbekler çoktu orda. Özbek dediğimizde Afganistan’ın yerli Özbekleri de vardı, Fergana taraflarından gelenler de vardı. Ama çoğunluk Afgan halkı çok cahildi, geri kalmış halktı. Bu Afganistan dediğinizde yalnız Afgan değil Peştü diye o Afganın Afganı var. Onlar bize çok şey gösterdi. Ama Tacik, Türkmen Özbekler bize o kadar kötü bakmazdı çünkü kandaştık. O Afganlar kendisi bize kötü bakardı. (...)Afganistan fikirde de, hünerde de, birçok şeyde bizden geride kaldığı için biz orda biraz hizmetlerde de bulunduk. Mesela, oraya gelen Özbekler, hatta Türkistanlılar diyelim, hah Kazak, hah Özbek hepsi Afganlara bir şeyler

öğretti. Temizliği öğretti, insanlığı nezaketi öğretti. Ama bizim Rus'un adamı olmadığımızı, satılmış olmadığımızı ne zaman kendi başına bir külfet geldi Rusları gördü, işte o zaman bize hak verdi (S.S, 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Bu görüşmeci yerli halkla kendileri arasındaki farkı yerli ve gelen Özbeklerle, yerlilerin farklı tutumuyla ortaya koymakta ve aynı zamanda onları “kandaş” olan Tacik, Tükmen, Özbek ve “Afganın Afganı” Peştular olarak ayırmakta.

Bazı görüşmeciler yarı göçebe veya kabile düzeninde yaşayan Lakay, Kongrat Özbeklerinden bahsetmekteler. Bu da Shalinsky (1994) tarafından bahsedilen Sart ve Özbek ayrımını desteklemektedir.

Eski gelen yeni gelenler farkına dil farkını ekleyenler de az değil. Yukarıdaki anlatıda Peştu dili öne çıkarken A.A isimli görüşmeci de Tacikçeden bahsetmekte:

Münasebetler işte onlar Tacikçe konuşurdu. Siz hemşerice. Orda da Özbek var, eskiden Kongrat Özbeği. Maksat, öğreneceksin, başka çaren yok. Dünyanın neresine giderseniz öğrenirsiniz. (...)Afganlar bilmez, her şeyi hemşeriler yapardı. Afganistan tamam, biz minnettarız, bize yer verdi, orda yaşadık fakat hak hukuk yoktu. Bir memlekette hak hukukunuz olmadı mı, siz adam falan olmazsınız (A.A, 81 yaş, erkek, 16.05.2013, İstanbul).

Burada görüşmeci haklarının olmadığını bahsederken Afganlarla eşit haklara sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Özbeklerin kendilerinden hemşeri olarak bahsettiği daha önce kaydedilmişti. Burada da konuştukları Özbek diline hemşerice dendiği görülmekte. Ayrıca, Afganistan'dan çıkışta hükümetin çıkardığı zorluklardan bahsederken kabul görülmemelerini isyan eder gibi şu cümlelerle sonlandırmakta.

“Pasaportları verirken ne diye verdi biliyor musunuz, Özbekistan’dan geldi Türkiye’ye gidiyor, Afganistan’da o 20 yılı yaşamamış gibi, yok, yaşamamış.”

Bir başka görüşmeci de dil ve yemek kültüründeki farkların yanında ortak atalardan da bahsetmekte:

Bizimkiler Taşkent’ten gelmiş, Daryo-i Amu, Amuderya’dan geçmişler. Pori daryo derler. Afganistan’da Buharalılar, Semerkantlılar vardı Fars dilliler. Ama biz Taşkentliler, Kokandlılar Özbekçe konuşurduk. Orda okullar Peştuce ve Farsça olurdu okullarda. Biz kendi dilimizi unutmadık, kendi dilimizi, yemeklerimizi devam ettirdik. Afgan milleti bu yemekleri bilmezdi, o kadar fazla kültürü yoktu. Özbeklerden çok şey öğrendiler, pilav pişirmeyi, mantı, çuçvereyi. Afganların milli yemeği yokmuş. Büyük, büyük şişlerde et pişirirlerdi. Bunlar sürekli savaşan insandı çoğu. Yoksa orda da Özbekler vardı daha önce gelenler, 100-200 yıl önce gelenler. Yerli Özbek diyebilirsiniz. Ama bizim milletimiz kültürlüymüş, hafızları var, mollaları var. Bizim dedemiz çok dindar bilgili adamdı. Annem de öyleydi, Bibi Çarşamba, Bibi Seşanba yapardı her zaman. Kadınlar gelir kitaplar okunurdu, gazeller falan, çok bilgiliydi. (...) Özbekler çok çalışkan insanlardı, hepsi çalışırdı Afganistan’da da, Arabistan’da da, her yerde. Allaya şükür Özbeklerde hiiiç dilenci yoktu. Afganlarda vardı, dilenci çoktu. Onlar hala dilenci. Zulüm geldi Afganistan’a, Taliban var, başka var, Rus geldi çıktı gitti, Amerika var, başka memleketlerin şeyi var. O millet aç kaldı zavallı, perişan. Afganlar da kötü insan değil. İçlerinde Kabilliler vardı Tacikler, çok iyiydiler. Hazaralar vardı. Bu Hazaralar bizleri kendi kavmimizdensiniz der, kavmi Cengizdeniz, biz biriz, biz Emir Timur evladınız derler. Biz de Emir Timur’un evladınız sahipkırının deriz,

Babür Şahın evladı falan, Çağatay’la iftihar duyarız. Onlar da öyle diyor. Afganların cahili de var, hepsi kötü değildi (H.H.Ç, 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

“Biz” ve “onlar” arasında sınırlar çizilirken anlatılarda Afganistan şartlarında daha çok farklara, Türkiye şartlarında ise daha çok ortaklıklara vurgu yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de Türk soylu olma, kabul görölme, eşit haklara sahip olma, ortak tarih, kültür ve dil gibi unsurlar sınırların geçirgen olmasını sağlamaktadır. Birçok görüşmeci “Türkiye’de öz Türk milletimiz, Türkçe de öz dilimiz biraz şive farkı var” gibi ifadelerle bu ortaklığı belirtmekte. Ayrıca, görüşmeciler arasında Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Azeri, Tatar halklarının Türk olduğu ama Rusların bunlardan ayrı halklar ve devletler yaratması sonucu ayrılıkların ortaya çıktığı görüşü yaygındır.

Muhacirlerin kabul görölmesi sadece devlet değil yerli halk tarafından da desteklenmekteydi. A.A. (81 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul) isimli görüşmeci Adana’da bir evde çalışmaya başladığı sırada nüfus sayımı yapılırken ev sahibinin kendisini de ev halkına dâhil ederek “bir kan kardeşimiz var yeni gelen, vatandaşımız”, dediğini ağlayarak anlatmıştır. Ayrıca, “Türkiye’nin muhacirlere kucak açtığı, zamanla kendilerini, özlerini bildikçe biri sen nereden geldin, nerelisin diye bir şey diyecek olursa sen kendin nereden geldin, biz Orta Asya’dan atalarınızın yerinden geldik, atalarınız sayılırız, ne dersen de, tarihine bak” demeye başladıklarını belirtmiştir. Diğer memleketlerde kaybolma tehlikesinin olduğunu ama Türkiye’de böyle olmadığı, buranın halkı içinde “erise” de yine Türk olacağını ve öyle kalacağını dile getirmektedir. Görüşmecilerin Türkiye’de yerliler ile farkların daha çok bazı

pratikler ve geleneklerin uygulayımı ve yemek kültürü ile sınırlı olduğu görülmektedir.

4.2. Soy ve Kökene Dair Anlatılar

4.2.1. soy ve köken bilinci.

İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerden kendilerini tanıtmaları rica edildiği zaman genellikle kişisel bilgilerle birlikte anne, baba, dede ve büyükannelere, kısaca söylemek gerekirse, ecdada dair bilgiler de vermekteler. Soyun babadan yürüdüğü belirtilse de, köken bilgilerinde baba ve anne tarafları eşit şekilde belirtilmektedir. Özbekler, yedi ecdadın bilinmesi gerektiğini söyleseler de çoğunluk üçüncü veya dördüncü kuşaktan öteye geçmemektedir. Ama bu durum Özbekler arasında soy ve kökene dair bilgilerin önemini azaltmamaktadır. Bunların önemi görüşmecilerin sıkça kullandıkları “biz kimiz, kimlerin çocuklarıyız, ecdadımız kim, bunları unutmadık”, “nesli nesebin kim, aslı neslin kim” gibi ifadelerle veya evlilik düzenlemelerinde tarafların “köklere” önem vermesiyle kanıtlanmaktadır. Ayrıca, araştırmacının sahada kişilerle ilk tanışma anlarında onların da araştırmacıya “siz kimlersiniz, nerelisiniz” diye sormaları Özbeklerin birini tanıma sürecinde soy ve köken bilgilerine verdikleri ehemmiyeti göstermektedir.

Özbekler soy çizgisine bağlı ecdat bilgisinin yanı sıra ortak atalar olarak Türkistan bölgesinde yetişen ve tarihte isim bırakan kişileri de zikretmekteler. Bu ortak atalar sırasında İbn-i Sina, Harezmi, Kaşgarlı, imam Buhari, Hoca Ahmet Yesevi, Emir Timur, Uluğ Bek, Babür, Nevai sıkça dile getirilen isimlerdendir. Onun dışında, Özbekler arasında büyüklere gösterilen saygı, bir misafir eve gelince ve gitmeden önce yapılan dualar, *dasturhanın* (sofranın) etrafında hem günlük yaşam,

hem adak, anma ve kutlama törenleri sırasında yapılan dualarda geçmiş tüm ataların saygıyla anılması ve onlara rahmet dilenmesi atalar kültürünün varlığından söz etmeyi mümkün kılmakta.

Türkiye’deki Özbekler hakkında çalışma yapan diğer araştırmacılar (Eraslan, 2015; Göçmez, 2008) da soy ve köken bilgilerinin ve atalara saygının önemsendiği konusunda aynı fikirleri belirtmekteler. Eraslan’a (2015) göre, hem Özbek kimliğini yansıtan hem Türk halkıyla benzer olan birçok unsurdan birini teşkil eden soy bilinci ve atalara saygı kültürleme sürecinde kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve Özbek kimliğini şekillendirmekte. İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerin anlatıları da soy ve köken bilgilerinin belleklerde korunduğunu, kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve kimlik oluşumunda etkin bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Görüşülen kişiler arasında Afganistan’da doğmuş olmalarına rağmen baba veya dedeleri tarafından kimlik belgeleri alınırken doğum yerini Türkistan olarak yazdırdıklarını söyleyenler mevcut. Şu anda bu bilgilerin kimliklerde aynı şekilde kullanılmaya devam edildiği kaydedilmiştir. Bu kişilerden biri Adana’da yaşayan K. isimli görüşmecidir. Kendisi şöyle demektedir:

Almanya’da, o an insanlar böyle (iki elini üst üste koyuyor). Hanımdı, bir 50 yaşlarda kız hanım, o an nüfus kâğıdım da elinde, esas dedi Türk kanını bu taşıyor, bu Türkistanlı, bu Türk dedi. O kadar, orda durup Almanya’da ben bunu kulaklarımla, mesela iniyor böyle tam merdivende, herkes bakakaldı. İşte dedi tam Türkistan Türk dedi, Türkistan doğumlu Türk bu dedi. Almanya’da konsolos, Nürnberg’de oturuyordum (K., 80 yaş, kadın, 26.05.2013, Adana).

Görüşmecinin kızı da annesini desteklerken diyor ki, “bizim dedelerimizin, babalarımızın doğduğu yerler Türkistan, teyzemin, anneminkinde de Türkistan yazıyor, orda doğmamışlar ama böyle almışlar dedem rahmetli öyle almışlar”. K.K. isimli görüşmeci de “benim bütün amcalarımda Türkistan yazıyor, Abdullah amcam işte. Afganistan’da doğuyorlar ama çoğu Türkistan yazdırıyor yine. O Türkistan şuuru, o milliyetçilik daha ağır var” demekte (55 yaş, erkek, 26.05.2013, Adana).

Özbeklerin belleğinde mevcut kökene dair bilgiler Özbek toplumunda yere dayalı kimlik tanımlamalarının gücünün etkili olduğunu göstermektedir. Köklerinin ait oldukları iddia edilen yerle orada yaşamamalarına rağmen ataları ve onların oraya dair hatıraları üzerinden bağ kurabilmekteler. Adana’da yaşayan H.B. isimli görüşmeci “orası da vatan tabi de ama orada daha çok babamızın hatıraları yaşamaktadır” diye bu durumu destekler gibidir. Büyüklerin hatıralarına dayanan bu bağlar ataların yerine gidip orada kalan akrabalarla tanışma vasıtası ile daha da güçlenmektedir. Güçlenen köken bağları belleğin, dolayısıyla kimliğin sürekliliğini sağlamaktadır.

Köken ve kimlik arasındaki bağın yeniden incelenmesi gerektiğine dikkat çeken Liza Malkki (1992: 52), köklere sahip olma gibi mecazi bir kavramın insan ve yer arasındaki samimi bağlantılar içerdiğini ve daha çok insanın kendilerini yerlerinden edildikleri “yurtları”, “kültürleri” ve “kökenleri” ile ilişkilendirerek tanımlamaktadır demekte. Almanya’daki Türkler üzerine araştırma yapan Erdoğan Gedik (2013), “antropolojide ulusal sınırların ötesindeki kültür ve nüfus akışları yeni bağlamda ele alındığını” yazmakta ve Appadurai’yi alıntılıyarak “globalleşen ve topraksızlaştırılan dünyada” “grupların artık sıkı olarak toprağa bağlı olmadıklarını,

mekânsal olarak sınırlanmadıklarını ve tarihsel olarak bilinçsiz ya da kültürel olarak homojen olmadıklarını” kaydetmektedir.

Antropolojideki bu yeni bağlamları dikkate alan Shalinsky (1994, 3, 4), “çalışmasının yerlerinden edilen veya “ulus ötesi kişilere” dair bir tarihsel ve etnografik vakayı aydınlattığını ileri sürmektedir. Yazarın bahsettiği yerlerinden edilen ve “ulus ötesi kişiler” Türkistan’dan ayrılıp “1930’larda Afganistan’a ve 1990’larda ABD’ye ulaşan 20. Yüzyıl boyunca daha fazla mesafe kat eden Ferganaçilerdir”. Bu durum, “onların ulusal sınır olan bir nehri geçmekle başlayıp, önce komşu ülkelere, sonra daha fazla mesafeyi kat ederek Güney Asya ve Orta Doğuya, son olarak okyanusları aşarak dünya üzerinde gittikçe genişleyen “vatanını” göstermektedir” demektedir.

Türkistan’dan göç edip Türkiye’ye gelip yerleşen ve yerleşmeye devam eden Özbekler de benzer şekilde değerlendirilebilir. Onların anlatıları ise hem geçmişte, hem şimdide vatanla bağı nasıl kurduklarını, bu bağlamda tarihlerini nasıl anlamlandırdıklarını ve kimliklerini nasıl kurguladıklarını anlamak için değerlidir. Anlatıların önemi, belleğin, dolayısıyla kimliğin, canlı kalmasının ve sürekliliğinin hangi dinamikler sayesinde ve nasıl sağlandığını anlamada yararlı olmasıyla daha da artmaktadır. Bu dinamiklerden bazıları aşağıda incelenecektir.

4.2.2. kökleri isimlerde yaşatmak.

Türkistan’dan göç edip başka ülkelerde yaşamaya başlayan Türkistanlılar bir sonraki nesle geldikleri yeri unutmamaları için sözel aktarımda bulunmanın dışında şehir ve kasaba isimlerini mahalle, sokak, cami, derneklerin adlandırılmasında ve soy isim olarak da kullanmaktalar. Amerikan antropolog Shalinsky (1994),

Afganistan'daki Özbekler üzerine yaptığı araştırmayı Kunduz şehrinin Kasani mahallesinde yapmaktadır ve çalışmasında şehrin diğer tarafında bulunan Namangani mahallesinden de söz etmektedir. İstanbul'da yaşayan birinci kuşak Türkistanlılardan olan Sabri Seyhan (2012), göçlerden dolayı yaşananları, kendinin tanık olduğu veya kendisine anlatıldığı olay ve yaşam hikâyelerini sonraki nesillere aktarmayı vazife edinerek Özbek dilinde yazdığı hikâye kitaplarından biri olan “*Samarkandiyan*” eserinde Semerkant mahallesinden bahsetmektedir. Bu da aynı yerden gelenlerin Afganistan'da mahalleler oluşturduğunu ve geldikleri yerin ismini mahallelere verdiklerini göstermektedir.

Türkiye’de bu şekilde mahalleler oluşturulmasa da Türkistan ismini yaşatma çabası görülmektedir. Türkistan’lı siyasi liderlerin yurt dışında çıkarttığı ve daha sonra derneklerin yayınlamaya devam ettiği dergiler Türkistan adını yaşatmaya çalışmıştır. İstanbul ve Adana’da kurulan kültür ve sosyal yardımlaşma dernekleri Türkistanlılar adını taşımaktadır. İstanbul’un Anadolu yakası Örnek mahallesinde bulunan cami Türkistanlılar tarafından yaptırılmış ve Türkistanlı adını taşımaktadır. Gaziantep’te ise Türkistanlıların yerleştirildiği bölgedeki caddeye Buhara adı verilmiştir. Bunlar, sayılabilecek birçok örnekten sadece bazıları.

Memleketi Türkistan’dan göç etmek zorunda kalanlar arasında geldikleri yeri unutmamak, hatırlamak ve gelecek nesillerin ataların nereden geldiğini bilmesi ve unutmaması için gelinen bölge, şehir veya ilçe isimlerini sıkça soyadı olarak kullanmaları görülmektedir.

Aslında bu geleneğin eskiden beri süregeldiği medeniyet tarihindeki Farabi, Harezmi, Fergani, Margilani, Buhari, Kaşgarlı gibi simaların isimleri söylemektedir. Araştırma sırasında görüşülen kişiler arasında ve Adana ve İstanbul Türkistanlılar

Derneği tarafından oluşturulan sosyal paylaşım sitelerinde bu durumu destekleyen soy isimleri karşımıza çıkmaktadır. Soyadı için kullanılan bölge ve şehir isimleri arasında şunları sıralayabiliriz: Turan, Türkistani, Andican, Namangan, Taşkent, Özgen, Yassa, Şarhan, Çağatay. Bunun dışında nehir ismi (Seyhan), sosyal statüler (Koca/Hoca, Töre/Ture, Bek) de soyadı olarak kullanılmakta. Bunun diğer ülkelerde yaşayan Türkistanlılarda da yaygın bir hal olduğu hem mülakatlarda hem yapılan kutlama, düğün, ölüm, anma, piknik ve diğer etkinliklere farklı ülkelerden gelip katılan Türkistanlılarla yapılan sohbetlerde de anlaşılmakta. Özellikle bu durumun Suudi Arabistan’da daha yaygın olduğu şehir isimlerinin sonuna “i” harfinin eklenmesiyle oluşan soyadları ortaya koymaktadır. Örnek, Buhori, Samarkandi, Andiconi, Toşkandi, Kokandi, Türkistoni, vs. Bu durumda yere dayalı kimlik tanımlamaların hem büyük (Türkistan), hem küçük (Buhara, Taşkent, Kokand, vs.) çapta hala gücünü koruduğunu ve Türkistanlı/Özbek kültürel kimliğini belirten üst ve alt kavramlarını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Mülakatlarda bazı kişiler tarafından Afganistan ve Hindistan’da soyadı kullanmadıklarını ve bu soyadlarını Türkiye’ye geldikten sonra aldıklarını dile getirmekteler. Ayrıca, Afganistan ve Hindistan’a geçtikleri zaman çoğunun elinde kimlik bilgilerini içeren evrakların olmadığı, Türkiye’ye gelmeden önce bu evrakların Afganistan, Pakistan veya Hindistan’da düzenlendiği belirtilmektedir.

Türkiye’ye yerleşen Türkistanlıların dördüncü kuşağını temsil eden M.T. dedelerinin vatanın hatırasını yaşatmak için Turan soyadını kullandıklarını ve soyun babadan yürüdüğünü düşündüklerinden dolayı “bizim herkes Türkistanlı” demekte. İstanbul’da yaşayan diğer bir görüşmeci Türkiye’de aldıkları soyadının dedelerinin yaşadığı Taşkent’teki mahalle isminden geldiğini ve bu soyadını Afganistan’da

kullanamadıklarını, babasının oradayken doğduğu ve çok sevdiği Taşkent’e bağlı olarak Taşkendi soyadını kullandığını dile getirmekte. Ayrıca, soyadını ifade etmek için “lakap”, “mahlas” gibi kelimeleri kullandığı dikkat çekmektedir.

Bizim oilamız Çağatoylardan ekan. Çağatoylar kattan keladi desayiz ular Çağatoy mahallasida ötirişarkan Toşkentta. Uşa Çağatoy mahallasi munosabati bilan keyin bizi oilalarimiz, amakılarimi bittasi etipti ki, rovşan fikirakan, Çağatoy tahallusiga ega bölaylik, yahşi böladi depti. Bizi Afğonistonda Özbeklarga unça nima kilişmasidi, Çağatoy kilolmasidik. Mana şu Türkiya’ga kegandan keyin şu Çağatoy tahallusini özimizga lakabini boşladık isim nima kilişga. (...)Otamizi tahallusi Toşkandi idi. Toşkanda tuğilganakanlar. Toşkanni yahşi körardilar, Toşkandi deb koyadilar tahalluslarini (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Abdülhamit Koçar (2010) “*Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*” eserinde vatanı Fergana’yı hiç unutmadığını ve bu ismi yaşatmak için kızlarından birine bu adı verdiğini ama onu kaybedince sonra doğan kızına da aynı adı verdiğini yazmakta. Koçar’ın bahsettiği kızıyla İstanbul’da tanışıp görüştüğüm zaman kendisi de isminin hikâyesini anlatmış ve ölen ablasının isminin ona ağır gelebileceği düşüncesiyle kendisine ikinci bir isim verildiğini ve her iki isimle çağrıldığını da kaydetmiştir. Bir arada bulunduğumuz derneğin organize ettiği toplantı ve kutlamalarda, kına, düğün veya ölüm merasimlerinde buna tanık olunmuş ve bu isim hikâyesini onun arkadaşları tarafından da anlatıldığı görülmüştür.

4.2.3. vatanla kurulan bağlar.

Bazı görüşmeciler sadece büyüklerinden duyduğu yerleşke isimlerini belleklerinde muhafaza ederken, bazıları Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlık dönemlerinin ilk yıllarında doğduğu toprakları gidip görüyor, kimileri ise sadece “ataların toprağına” değil hatta ataların yaşadığı evleri ve kendinin doğduğu evi bile gidip görebilmektedir. Vatanın ulaşılabilir olması doğduğu yeri veya ataların yerlerini tanıma, deneyimleme/ tekrar deneyimleme ve orada yaşayan akrabaları tanıma vatana ve köklere olan bağı ve duyguları daha da güçlendirmekte, bellekteki bilgileri canlandırmakta, tazelemekte ve yenilerini eklemekte. Canlanan ve tazelenen bilgi, yaşanan deneyim ve duygular grup kimliği ve kültürel kimliğe olan bağlılığı da arttırmakta. Anlatılardan alınan aşağıdaki aktarımlar bunun kanıtıdır.

İstanbul’da yaşayan A.M. isimli görüşmeci babasının 1942 yılında 15 yaşındayken Afganistan’a ve 10 sene sonra 1952 yılında Adana’ya gelip Yavuzlar mahallesine yerleştiğini söylemekte. Özbekistan Bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1993 yılında baba ve annesinin memleketi Çust’a (Özbekistan) gidip gelişini şu sözlerle anlatmakta:

Annem babam gitti. O zaman gönderdim, sene 93’te. Ha, bağımsızlığı aldıktan sonra babam ve annemi gönderdim, 3 ay kaldılar orda. Geldi anlattılar. Anlattıkça ben ağlıyorum, babam ağlıyor, annem ağlıyor ben ağlıyorum. Ooooh, keşke gelmeseydim diyor. Niye deden diyor babamgil beni Afganistan’a bıraktı diyor, gönderdi diyor. Ama tabi 15 yaşındaki çocuğu abileriyle beraber, n olur? (...) İşte ağlayıp duruyordu ben memleketimi, doğduğum yerleri göremeyeceğim diye. Ondan sonra da ben işte kendilerine biletlerini aldım şey yaptım. Gittiler, gördüler geldiler Allaha çok şükür. Aaa,

gözü açık gitmediler. Gitti gördü, doğduğu toprakları, doğduğu yeri gördü. Haa, doğduğu yer duruyor. Ahır, büyük ahır çökmüş işte, atlar yok işte. Kuyu vardı, o kuyuyu bulmuş. Kuyuyu kapatmışlar. Hepsini hatırlıyor. Atın tekme izi bile vardı babamda. Çocukluktan çok iyi at binermiş babam. İşte babam derdi, 2000 taneden fazla atımız vardı. 2000 donadan fazla oti borakan (A.M, 57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul)

1954 yılında Adana'da doğan H.B. isimli görüşmeci bağımsızlıktan sonra memlekete gidenlerden biri olarak şunları anlatmakta:

Özbekistan'da yaşadığım bir ay benim hayatımdaki çok ayrı özellikli olan bir yer tutar. Bir rüya gibi yaşadık. Azatlıkta gittik işte, seneye devriyesine gittim. 91'de azat oldu Eylül'de, 92'de bu şey Haziran'da gittim oraya. Orda ayrı bir dünya yaşadım. Hayatımda bir özlemim vardı. Öyle imkânım olsa 2, 3 ay daha kalırdım. Böyle şey içinde yaşadım. Bir kere mehmandostluk hat safhada. Akrabalarınız sizi alıyor evine götürüyor, bırakmıyor. Ondan sonra çıkıyorsunuz biri havlunuza koşturuyor, biri ibriğinize koşturuyor, biri şeyi götürüyor, başında bekliyor ellerinde şeyler. Ondan sonra dışarı çıkıyor hemen, kapıya kadar hepsi geliyor. Ağlıyorlar böyle gözyaşı döküyor akrabalar, sarılıyor. Tabi, biz de duygulanıyorduk orda. Bir gittik, Şahrighanda Sayzakum kışlağına, kasabadan kışlağa gittik dediler ki akrabalarınız geldi dediler. Ben de zannettim 3-4 tane, dedim gelsinler buraya. Dedi yok, siz çıkın, sığmazlar deyince dışarı bir çıktık, ekmek kuyruğu gibi. Aksakallar bu tarafta, çollar diyor, kampirlar bu tarafta, ya, orta yaş kadınlar burda, genç kızlar burda. Dedim ki bunlar hepsi akrabam mı ya? Dedi ki bu daha şey, azı. 7 köye yakın akrabam oluyor, bu ne ya, dedim napcaz şimdi? Dedi hepsiyle

tokalaşacan, herkesle tabi, yaşlılar sarılıyor, ağlıyor. Bu şeyler şöyle yapıyor (sol omuzu tarafına hafif eğilerek sağ eliyle hafif vuruyor sol koluna), yanına geliyor böyle yapıyor genç kızlar falan. Yaşlılar sarılıyor ağlıyor işte Hasanboy hacının nevarası gelmiş diye. Zannederim, yarım saat mi, 45 dakikada tamamladım görüşmeyi. (...)Tabi çok duygulandım. Bir daha yaşamak isterim ama nasip olmadı daha. Bir gün olur, inşallah. Tabi, o dönem bizim hayatımızdaki şey çok ayrı (H.B., 59 yaş, erkek, 24.05.2013, Adana).

Burada görüşmecinin dile getirdiği “özlem” sadece babadan oğula değil amcalar ve haladan, babasının arkadaşları Türkistanlı toplumunun diğer üyelerinden de miras kalan “özlem” duygusudur. Memleketten çıktığında altı yaşında olan babasının Türkistanlı arkadaşlarıyla Adana’daki evlerinde sıkça bir araya geldiğini “evvelden babamgile gelirlerdi, hemşerice, Türkistanca konuşurlardı, bizim evde kalırlar, yatar kalkarlardı, her hafta misafirimiz eksik olmazdı” diye anlatmaktadır. Amcasının 1952 yılında gelen hemşerilerine Adana’nın Yavuzlar mahallesindeki tarlasını ücret almadan dağıttığını “bizimkiler, rahmetli, sahipsizliği bildiği için hemen sahiplenmişler, yabancı durmamışlar, hemen onları sahiplenmişler”, “göçmenler diye, fakir diye, hemşeri diye” gibi cümlelerle ifade etmekte. Ayrıca, bu hatıraların yanında milliyetçiliğin de köklere olan ilgiyi arttırdığını ve kökleri araştırmaya ittiğini eklemekte ve “biz geçmişimizi araştırdık, Türkistanlılığımız, biz kimiz, neyiz, nerden gelmişiz, bunları büyüklerimizden, cemiyetimizde, kitap okuyarak” demekte.

Tüm bunların H.B’nın bahsettiği “hayatındaki özlemi” oluşturduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecinin Özbekistan’a gidip “ataların yeri” olan mekânı deneyimlemesi “köklere” bağlılığı canlandırmakta ve bu bağlılığa süreklilik

kazandırmakta. Babanın yurtta kalan akrabalarını tanımak ve onlarla yoğun duygusal anlar yaşamak, geçmişi ve geçmişleri onlarla birlikte anmak akrabalık ilişkileri ve soy bilincini yeniden kurgulayan, dolayısıyla “köklerin” sürekliliğini destekleyen diğer etkenler olarak karşımıza çıkmakta. H.B. gibi birçok insanın “ata yadigârı yerleri” deneyimlemesi, yurtta kalan akrabalarla akrabalık ilişkilerini kurması ve onları devam ettirmesi “köklerin” kimlik oluşumundaki etkisini ve anıların korunmasını sağlamaktadır.

Kimileri için “doğduğu yerleri”, kimileri için “ata yadigârı toprakları” görme fırsatı sadece bağımsızlık döneminden sonra değil daha önce Sovyetler döneminde de olmuş. 1970’lerde her şeyi göze alıp tüm zorluklara rağmen memlekete gidenler de mevcut. 1931 yılında Margilan’ın Varzak kışlağında doğup 3 aylıkken ailesiyle birlikte Afganistan’a, 1951’de de Adana’ya gelen, 46 yıldır İstanbul’da yaşamakta olan ve sık sık Özbekistan’a gidip gelen S.S ilk gidişini şu sözlerle ifade ediyor:

Ben ilk gittiğimde sanki Ay’dan inmiş biri gibi oldum! Çünkü o kışlak ahalisi göoooov çıkıp, kargaşa koptu “nerden geldi, nerden çıktı” diye. İşte ben size başta söyledim ya, biz de kendimize göre önemli kişilerin çocuğuyuz, torunuyuz. O zaman ben gittiğimde yaşlı adamlar vardı 90, 95 yaş, gelip elimi öpüyorlardı sen falancanın torunusun diye. (...)O ata anamın evi duruyor, doğduğum oda bile duruyordu. Bir şeyler oldu orayı bozdular. O ata anamın yaşadığı ev öylece duruyor. Amcamın oğlu yaşıyor şimdi” (S.S, 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Bu olayın 1970 yılında gerçekleşiyor olması gerçekten S.S’in dediği gibi o kışlakta büyük “kargaşa” yaratmakla kalmayıp çevredeki birkaç köyü de etkilemiş ve

günlerce konuşulmuş olmalı. Bu tarihlerde memleketine gidenlerden biri de Ş.A.’nın babası A.A.’dır. Ş.A.’nın anlattığına göre:

70 yaşındayken babam 1975’te memlekete gitti, Kokand’a. Vatanı herşeyden önceydi. Hiç unutamadı. 24-29 yılları Ruslara karşı savaş veriyor Korbaşılarla. 1929-36 yıllar arasında Afganistana’da halk şairi olarak bilinirdi babam. Hep şiirlerinde memleketi, Türkistan’ı yazardı. Babam çok milliyetçi biriydi. O zaman hakkınızı helal edin diye ben artık vatanımda yaşayacam dedi, dönmek üzere gitti. Düşünün, bizleri bırakıp gitti ailesini 10 çocuğunu. İkimiz nişanlıydık, abimle ben. Bir ay sonra da düğünümüz vardı. Düğünü bile bekleyemedi, gidecem dedi gitti. Orada da zaten bir çocuğuyla eşi kalmış memlekette Afganistan’a geçerken. Dönüp alacam demiş onları ama yapamamış. Sonra Afganistan’da ikinci evliliğini yapmış annemle evlenmiş. Biz öğrendik sonra bunları. Bir fotoğrafı vardı babamın bir bayan ve çocukla. O çocuğun oğlu olduğunu, abimiz olduğunu söylerdi babam. Bayanı da ilk eşinin akrabalarından bilirdik, öyle söylemiş annem üzülmesin diye. Meğer o fotoğraftaki kadın ordaki ilk eşiymiş. Oraya gitti buldu onları. İkisi de hayattaymış. Orda kalacam diye gitti ama üç ay sonra geri geldi. Baskı çok dedi, baskı çok vardı dedi. Kendi oğluyla bile rahat konuşamamış, “öyle konuşmayın”, “böyle demeyin”, “siyasi meseleleri konuşmayalım”, “yavaş konuşun” diye çok tedirginmiş oğlu. Zaten babam Moskova’dan uçakla Taşkent’e indiği gün oğlunu da iş yerinden Çekoslovakya’ya yollamışlar, iş seyahatine gitmiş, ondan görüşememişler ilk başta, iki ay sonra dönmüş oğlu. Fazla görüşememişler, bir ay sadece. Gelince de öyle hep tedirginmiş takipteyiz, siyasi meseleleri konuşmayalım falan diye. Babam dayanamamış,

yapamamış bu kadar baskı varmış. Döndü. 1989’da vefat etti. Dadam közi oçık ketti, azatlığı göremedi, bağımsızlığı göremedi (Ş.A, erkek, 20.01.2012, İstanbul).

Kişilerin doğdukları yurtlarında kalamamasına sebep olan baskı, sadece Sovyet döneminde hissedilen bir durum değildi. Bağımsızlık döneminden sonra gidip oraya yerleşme veya iş kurma teşebbüsünde bulunan kişiler de baskıdan dolayı bu girişimlerinden vazgeçip döndüklerini veya işlerini kapattıklarını dile getirmişlerdir. İstanbul’da yaşayan A.A., onlardan biri olarak, çocuklarının hepsini evlendirdikten ve emekli olduktan sonra gidip memlekete yerleşme niyetiyle Türkiye’deki para edecek her şeyini sattığını ve “parayı bele bağlayıp” Özbekistan’a gittiğini söylemekte. Ama çok geçmeden “kendimi sanki hapisteymiş veya kafesteymiş gibi hissettim” diye oraya yerleşme fikrinden vazgeçtiğini ve Türkiye’ye geri dönüp İstanbul’a yerleştiğini anlatmakta. Buradaki “hapisteymiş” ve “kafesteymiş” ifadeleri hissedilen baskının işaretleri olarak yorumlanabilirler.

Anlatılar arasında memlekete gidip ne akrabalarını ve ataların yaşadığı mahalle veya evleri bulamayanların hikâyesi de mevcut. “1974, 10 Kasım’da İstanbul’a geldik” diyen A.A isimli görüşmeci 3 yaşındayken 73 yaşındaki babasıyla birlikte memleketi Margilan’dan önce Afganistan’a, oradan da Hindistan’a geçip orada yaşamış. Anlattığına göre, babasından sadece Margilan’dan olduklarını öğrenmiş ve babası belki söylemiş olsa da küçük olduğu için annesinin ismini de bilmemekte. Geldikleri mahallenin ismini öğrenmek için Medine’de babasını tanıyan hemşerileri bulup mahallenin ismini alıyor. Özbekistan’a gidince akraba veya en azından babasını tanıyan birilerini bulma çabalarını şöyle anlatmakta:

91’de gittiğimde işte sabah camiye gittik. Bir Abduraim diye biri vardı Andican’da Timur caddesinde bir büyük lokantası vardı. O götürdü beni Margilana. Sabah namaza gittik. Sonra namazdan sonra çıkınca söyledim anlattım böyle böyle dedim. Ben Üçkayrağaç bilirdim. Bu Üçkayrağaç yokmuş orda. Sonra benim Medine’de bir arkadaşım vardı çocukluktan tanıdığım Hindistan’da. Medine’ye gittiğimde önce onlara gittim. Hacı Mirbaba tanışımız Margilanlıydı, atamızın söylediğine göre bizim eve yakınmış. Bu kişi vefat etmişti, çok iyi bir adamdı. Sonra işte gittiğimde arkadaşım annesine söylemiş anlatmış durumu. Annesi de ben biliyorum diye yazmış vermiş. O yazdığı Üçkayrağaç kalmış aklımda. Kökkayrağaçmış. Sonra dönünce baktım notta Kökkayrağaç yazmış. Ordaki adamlar çok aradılar, ben de gittim sonra birlikte. Bir adamı gördüm 90 yaşındaydı. Konuştum onla, ben sudan bahsediyorum o havadan, miyyasi aynib kogan, akli yerinde değil. Biz 31-32’lerde çıktıysak 91’de gittik. Haaa, orda kaç yıl, 50den fazla, 60 yıl (A.A, 85 yaş, erkek, 16.05.2013, İstanbul).

Yukarıdaki aktarımlar şunu gösteriyor ki, göç anlatılarının yanında memleketi gidip görme anlatıları da hatırlama veya unutmama dinamiklerine eklenmektedir. Çünkü memleketi gidip görme ve deneyimleme sadece gidenleri etkilemekle kalmamakta. Oradan dönünce yaşananlar tüm aile ve toplum üyeleriyle paylaşılmaktadır. Kişisel deneyimin toplumun diğer üyeleriyle paylaşılması kişisel hatırayı toplumsala dönüştürmektedir. Bu durum hem toplumsal hem kişisel bellekleri besleyip kuvvetlendirirken, hatırlama ve aktarım sürecini de canlı ve faal tutarak nesiller arasındaki bağ ve aktarıma, grup kimliğine süreklilik kazandırmakta.

4.2.4. vatan algıları

“Vatansız insan, insan değildir.”
 “İt bile vatanından cüda olmasın.”
 “Vatansızlık, eziyettir.”

Adana ve İstanbul’da yaşayan Özbekler anlatılarında göçlerle birlikte vatan, memleket anlatılarına da ağırlık vermekteler. Vatan ve memleket anlatıları göç yaşamış, göçle oluşmuş toplumların ana konularından biri olması yaygın bir durumdur. Nesillere uzanan göçler “vatanı genişletirken” anlatılardaki vatana dair ifadeleri de çoğaltmaktadır. Adana ve İstanbul’daki Özbeklerin ifadesiyle vatan:

- “Kindik konı okkan yerdir”
- “Ota yodigori yerdir”
- “Tuzini yegan, suvini içgan yerdir”
- “Bağrını, kucağını oçgan yerdir”.

“Kindik konı okkan yer” ifadesi “göbek bağı kanının aktığı yer” veya “göbek bağının kesildiği yer” anlamında kullanılır ve doğduğu yeri, vatanı ifade eder. Ataların doğup büyüdüğü ve geldiği yurtlar da “ata yadigârıdır”, “atalardan kalan mirastır” ve o da vatandır. Bir müddet geçici ikamet ettiğin, “tuzunu yediğin, suyunu içtiğin yemeğini yediğin” yer de vatandır. Gelince “bağrını açan, kucağını açan”, sahiplenip vatandaşlık veren memleket de vatandır. Mevcut çoğul vatanlar sadece Özbek toplumunda değil tüm Türkistanlı topluluklarda “ata vatan” (Türkistan) ve “ana vatan” (Türkiye) algılarını oluşturmuştur. Ama “vatan” olarak ifade edilen her yer çeşitli sebeplerden dolayı yerleşmeye, orayı vatan edinmeye uygun olmamaktadır.

Göç yaşayan topluluklarda birinci ve ikinci kuşaklara ait kişilerin belleğinde vatan anlatılarına geniş yer verildiği bilinir. Bu anlatıların yaşam alanı ev, bağ ve bahçe gibi mekânlarla, yemekler, onların tadı ve kokusu gibi deneyimin getirdiği duyu ve duygulanımlarla ilintili olduğu çeşitli araştırmalarda ifade edilmiştir (Petridou, 2001; Rosenblatt, 2011; Seremetakis, 1994). Özbeklerle yapılan görüşmelerde de bu hususlar görülüyor. Ata yadigari ve “ata vatan” olan Türkistan kimileri için üzüm bağları ve bu üzümlere gelen kuşlar, meyve ağaçlarıyla dolu bahçeler, çocukken evin bahçesine ektiği bir ceviz ağacı. Kimileri için bol etli pilav, mantı ve çüçvere veya güzel kokan tadına doyum olmaz kavunlardır. Kimisi için yüzünde nal izi bıraktığı sevdiği at ve ahırlarında bulunan at sürüleri. Bazen de tüm akrabaların toplandığı eğlenceli düğün dernekler. Tüm bu çeşitli anlatıların ortak noktası ise bunlara duyulan hasrettir. İkinci kuşağa ait birçok kişi büyüklerinin vatana özlem ve hasret içinde yaşadıklarını, yüreklerinde söndürülemeyen bir ateşle bu dünyadan gözü açık ayrıldığını dile getirmiştir.

Türkiye’yi “ana vatan” olarak görmeleri ise burada güvenli buldukları ortam, devlet tarafından Türk soylu topluluk kabul edilerek onure edilmeleri, iskân için toprak ve geçimleri için iş ile temin edilmeleri, askerlik yapabilme, tüm iş kollarına ulaşabilme, eğitim imkânlarının daha iyi olmasına bağlı olarak gelişmiştir. En önemlisi ise kendilerini bu ülkede özgür hissetmeleri ve yerli halkla eşit haklara sahip olmalarıdır. Ortak tarih, kültür ve dil de “ana vatan” algısının oluşmasında hissesi büyük unsurlardır. Bu konuda bir görüşmeci, “Türkiye bize kucak açtı, tarihe bakınca burası Rumların, Ermenilerin, şeylerin memleketi ama sonra Osmanlı zamanında oralardan, Orta Asyadan gelerek buralar şey oldu. Hakkımız varmış, hakkımız var

konuşmaya. Ya Afganistan?! Rus'un suyunu içtin diyor da başka bir şey demiyor” diyerek bu durumu desteklemektedir (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Diğer bir görüşmeci ise şöyle anlatmakta:

Türkiye bize ana vatanımız gibi kucak açtı, bizleri kan kardeş, vatandaş bildi, bizlere hak hukuk verdi, yer verdi. Bizlere öncelikli olarak iş imkanları yarattı, iş verdi. Ben ilk defa buraya geldiğimde kendimin bir insan olduğumu, özgür ve hakları olan bir insan olduğumu hissettim ve bundan sonra zaten var olan vatan sevgisi, bayrak sevgisi ve milliyetçi ruhumuz daha da güçlendi. (S.S., 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Geçici olarak yaşadıkları Afganistan, Hindistan ve Suudi Arabistan ise çeşitli sebeplerden dolayı orada doğdukları için “ana vatan” sayılsa da vatan edinilememekte. S.S isimli görüşmecinin söylediklerine göre, “Kuzey Afganistan aslında bizim o Türkistan topraklarının bir parçası, zamanında İngiliz ve Ruslar gelmiş orayı bir tampon derler, öyle bir yer yapmışlar birbiriyle karşılaşmamak için, bu şekilde Afganistan ortaya çıktı”. Afganistan vatan “Türkistan’ın bir parçası” sayılsa da, “Türkistan rüzgârı esse” de, “Fergana esintisi gelse” de, “başın ağrıyınca “hey” desen duyulacak kadar” yakın olsa da “ biz yarın gidecez diye göçer gibi yaşadık”, “ordayken ne zaman dönecez diye yaşadık” denmekte.

İkinci Dünya savaşı zamanında Afganistan’daki birçok yurttaşımız “vatani kurtaracaz” diye Nemislerle (Almanlar) bir teşkilat kuruyor. Bu teşkilat biz Afganistan’dan vatana girecez diye. Ben şimdi buna karşıyım, iyi ki olmamış çünkü biz vatani kurtaracaz diye girecektik, vatandakiler vatani himaye edecez diye yine kendimiz ölecekmişiz. Ama onlar işte o zamanın şartlarına göre, o

zaman Öris yok olacaktı. Sonra işte atalarımızı hapse attı Afganlar. İşte o teşkilat kurulduğu zaman bizim dedemizi zehirleyip öldürdüler. Dedem hapishanede Örislerin adamını yakalattırdı. İşte 40 yıl Afganistan bizim sayemizde rahat etti. Afganistan’da idare edilen bir teşkilat varmış komünist, Rus taraftarı. Onu dedemiz yakalattırdı. Devlete karşı yetiştirilmiş işte. Sonra onlar bize düşman kesildi. Onların adamı bizim dedemizi öldürmek istedi ve biz dedemizi başka hapishaneye naklettirdik. Oraya da haber verecektik, başka vilayete götürülünce habersiz kaldık ve biz söyleyene kadar bir hafta içinde dedemi zehirleyip öldürdüler. Abim o zaman işte Hindistan’a gitti. Atalarımız 5-6 yıl o hapishanelerde boynunda zincirlerle yattı çıktı. Sonra Afganistan bize “bizim vatandan çık git” dedi ve biz tekrar Türkiye’ye müracaat ettik. Türkiye izin verince çıktık geldik Türkiye’ye. Abimin pasaport işleri hal olmayınca Pakistan’a gelip bir yıl orda kaldı mecbur. Bir yıl sonra geldi Türkiye’ye yanımıza. Daha sonra Almanya’ya gitti, orada vefat etti sonra (S.S., 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

Bu şartlar altında Afganistan’da bulunan bazı Türkistanlı muhacirler Afgan hükümeti tarafından Rus hükümetinin de baskısıyla oradan çıkarılmışlardı. Afganistan’dan çıkarılan muhacirler yukarıda da kaydedildiği gibi Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Arabistan’a gitmekteydiler. Hemşerilerinin çıkarılma ve gitme anına tanıklık eden A.A şunları anlatmakta:

Ha, bu arada işte Kabil’e geldiğimizde bu Şermatbeg, Nurmatbeg abiler Afğanistanda hapisteydi bunlar, hapisten çıkarıp bunları Afganistan çık git diye çıkarttı. Rus, Rus şey Özbekistan’dan şey yapıyor Afganistan’a burayı almak istiyor diye. İşte maksat şey yapıyor Ruslar ordan, Rusların elindeydi o

zaman, ordan şey yapıyor bunlara çıksın diye. Sonra birdeeen dediler ki, bugün Şermatbeg, Nurmatbegleri çıkaracakmış Afganistan'dan. Lebi Derya diye şehrin içinde bir dere kenarında vardı. Sonra iki araba geldi. Bu hemşeriler toplandı hepsi Kabil'de yaşayanlar. Her yerde vardı hemşeriler işte Mezar der, Kunduz der, Honobod der, heeerr yerde var hemşeri. Bunlar geçince, yoksa bunlar Öris ile mücadele ediyor silahlı, bunlar silahlı geçmiş. Bunlar silahlarını da teslim ediyor Afganistan hükümetine, alıyorlar ellerinden. Fakat bunları sonra hapse atıyor. Bunlara dünya devletlerine çıkın gidin diyorlar kaç sene hapiste yattıktan sonra. Sonra bunlar Arabistan, Mısır, Pakistan, Türkiye, heer devlete müracaat ediyor. Türkiye diyor ki biz alcaz diyor. Fakat o zaman bunlar biraz hata yaptılar, Pakistan'a gidip orda 1-2 yıl kaldılar. Yoksa direkt Türkiye'ye geleceklerdi. Sonra işte orda 500, 600 hemşeri toplanmış, ağlamalar, sızlamalar. İşte memleketimizin büyükleri, itibarlıları onlar. İşte arabaya bindiler, dualar edildiiii. Sonra bir Tacik hemşeri çıkıp, hiç unutmam bunu, "biz, bu memleket bize memleket olmaz, işte bugün büyüklerimizi çıkartıyorlar, bakın!" dedi. İşte böyle dedi. Sonra böyle onlar gittiiii. Haaa... . Bizler aklımca gözümüz kapalıymış da, buraya gelip bunları görüp "aaa, bizim de büyüklerimiz varmış, böyleleri varmııı" dedim. Memleket görmedikçe gözünüz açılmazmış (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Anlatılarda görüldüğü gibi Türkistanlı muhacirler Afganistan'a geçtikten sonra Andhöy, Mezarı Şerif, İmam Sahip, Hanabad, Kunduz gibi sınıra yakın şehirlerde ve Kabil'de yaşamaktaydılar. Korbaşı hareketi devam ettiği sürece mücahitler Amuderya'yı geçip Rus askerleriyle çatışmaya girmekteydiler. Bu durumdan rahatsız

olan Rus hükümeti de Afganistan hükümeti yardımıyla muhacirleri ve mücahitleri baskı altında tutmaya çalışmaktaydı. Bu baskı sonucu Afganistan hükümeti sınıra yakın bulunan yerleşkelerdeki Türkistanlı muhacirleri sınırdan daha uzak yerlere sürmekteydi. Sınıra yakın olan Hanabad'dan daha içeride olan Bağlan'a gitmelerini A.A şöyle anlatmakta:

Ooo, çoktu, herkes oraya gelirdi. Hanabad diyen bir yerde saray gibi bir yere getirirlerdi yeni geçenleri. Sonra daha önce gelenlerden biri size kefil olup sizi çıkarırdı ordan. Biz de oraya öyle geldik. Sonra ordan herkes bir yere dağılırdı. Eeeey, her gün 30, 40, 50 kişi işte Parhar'dan, Külâb'dan, Tirmiz'dan geçerdii insanlar. Orda 5-6 yıl yaşadıktan sonra Afganistan hükümeti bize yer verecek, yer verecek Özvaklara hepimize muhacirlere işte. 500-600 haneyi sonra herkes işte alıp orda yer verirse dehkançılık yaparız diye Bağlan denen bir yere o zaman, şimdi 2 saatte varılır, eskiden 10 saatmi, 12 saatmi Hanabad'dan Bağlan'a geldik. Sonra gelince domuzların dolaştığı bir çalılık, sazlık bir yer, oralardan verecek. Sonra orda kulübe dikip böyradan, kamıştan yatıldı. Sonra her hemşeriye 12 curuptan yer verdi. Herkes kendi evini yaptı yavaş yavaş. (...)Böylelikle işte orda leblebi ekeceksiniz dendi. Fabrika kurdu hükümet. Şeker işte mecburi leblebi ekeceksiniz. Mesela, senede 2 curup veya 5 curup ekeceksin derler. Onu ekmeye mecbursun. Orda hemşerilerin çektiği azaplarııı, o Afgan askerlerinin dövdükleriii, eheeeeyy... . Bu şekilde orda yaşadık (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Muhacirleri iç bölgelere yerleştirmek sadece siyasi değil ekonomik amaçları da gütmekteydi. İşlenmemiş, ekilmeye uygun olmayan topraklara yerleştirilen Türkistanlı muhacirler o toprakları işleyip ekilebilir kılmakta ve Afganistan'ın

ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunmaktaydı. Hükümet Kunduz bölgesinde pamuk üretimine ağırlık verirken Bağlan'da ise Almanların kurduğu şeker fabrikası için pancar üretimine ağırlık vermekteydi (Andican, 2003). Muhacirlerin ziraat işlerinde deneyimli olması pamuk ekimine ve diğer ziraat ürünlerinin ekimine ağırlık verilmesini sağlamaktaydı. Ziraatçılık dışında hayvancılıkta, deri üretimi ve deri işçiliğinde, küçük esnaflarla (lokanta, fırın, şeker ve helvacı, hazır giyim dükkânları ve atölyeler, halıcılık) birlikte ticaretle de canlanma yaşanmaktaydı.

Muhacirlerin 1950'lerde Afganistan'ı terk etmeleri anlatılarda "işitilen azarlar", "ikinci sınıf muamelesi", "hak hukukun olmaması", "aşağılama", "ayrımcılık" gibi sebeplere bağlıdır. Yapılan mülakatlarda sıkça "Afganistan hükümeti sağ olsun, bizi kabul etti, bize yer verdi", "Afganistan'ın tuzunu yedik suyunu içtik" gibi minnettarlık ifadeleri yanında bu kabul görülmemeye, eşit görülmemeye gönderme yapan ifadeler de sıkça kullanılmaktadır. Devlet kurumları ve yerli halkın tutumuna dair bu olumsuz ifadeler Afganistan'daki siyasi, iktisadi ve sosyal şartları yansıtmaktaydı. Aşağıdaki örnekler bunu desteklemektedir.

Ayrımcılıktan bahseden A.A. Afganistan'da onlara Ferganalı veya Fergana'dan gelen anlamında "Parğonacı" dediklerini dile getirmekte:

Afganistan'da biz hemşerilere iyi muamele ettiler de fakat ayrımcılık vardı. Sizler Özbeksiniz, Parğonaci derdi orda, Parğonacisiniz, Rus'un suyunu içtiniz, eeeeyyyyy, bizim çektiğimiz şeyler ki ayrımcılık çoktu. Şimdi Afganistan'dan sonra gelen hemşeriler şu, bu der. Ben derim bize sorun diyorum. Sonra iyi olmuştur, şimdi iyidir ama o zamanlar 50,52'lerde Özbeklere gün yoktu (A.A., 82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul).

Aynı görüşmeci okulu bitirince onları kâtip okuluna gönderdiklerini ama onların kâtip değil “bizim gayemiz askerliği okuyup vatana bir faydamız, yararımız olsun” demektedir. Kendilerine yapılan ayrımcılığın en dokunduğu an askere alınmamasıdır.

Kâtip okuluna gitmeyince Kabil’den yine Bağlan’a döndük. 5-6 ay sonra yine asker geldi dedi ki okula geleceksiniz. Gittik, aaa bu askeriyeden 5 büyük araba, asker, askeriye harbiyenin büyüğü, en büyüğü gelmiş okullardan askere almaya gelmiş, öğrencilerden askeri okula almaya. Biz gittik 25 kişimi, 27 kişimi hemşerilerden vardı. Orda herkes hemşeridi işte. 3-4 kişi de Kabilli var. Kabillilerden biri çok yaramazdı, öğretmenler hep atmak istemişti onu okuldan. Geldik sıralandık durduk, askerler selam verdi o büyüğe. Ben ilk sıradaydım. Ama bizi kipton, kapton derdi işte büyüğü yapmazdı, bir Kabilli vardı ikinci sıralı o yapıyor. İkinci dereceli asker bir arkadaşımı çağırdı, onun boyu kısaydı, işte askere de biraz boy lazım ya, onu gönderdi. Bana seslendi. Sahip! Askeri selam verdim, duruyorum. “Az kuco ast?” dedi, Parğonaçi! Başka bir şey diyemezsin ki! Parğonaçiyiz dedim. Haaa... . Eeeeh, insana çok dokunurmuş. Parğonacimisin? Evet. Bir vurdu omzuma, “baçım, hizmetini yapar ku” dedi. Git oğlum dedi babanın hizmetini yap dedi. Askere almıyor bizi, askere almamak işte! Bizim esas Afganistan’dan Türkiye’ye gelme sebebimiz bu mesele! Ayrımcılık! Evet, Özbeğim dedim. Bu Özbeği askere almıyor... . Git oğlum babanın hizmetini yap. Sonra diğeri, ötekisi. Bir Kabilli vardı ahlakı bozuk, onu öğretmenler atmak istiyordu ya, onu çağırdı. Afğon ast! Afgan’ım dedi. “Oh! Sen bu vatanın mükâfâtısın, bu vatanın bekçisisin!” İşte o anda hayata, dünyaya geldiğine pişman olmaz mısın?! Sonra bir

arkadaşımız vardı Tacik. Ona sordu Tacığım dedi, Ha, sen de bizim şeyden, aldı onu. Biz Özbekleri 26, 25 kişiyi almadı. Haaa dedik gittik, memleketin batsın dedik. Orda yer yarılrsa da içine girsek. Hepimiz yere bakınıp çıktık, biz bu memlekette yaşarsak bize burda hak hukuk yokmuuuuş diye (A.A., 82 yaş, 04.05.2013, İstanbul)

Bu olayı yaşayan 25 genç Afganistan’da haklarının olmadığını ve olmayacağı kararına varmaktalar. Yaşanan bu olay resmi kurumların muhacirlere karşı olan tutumunu göstermektedir. Kabul görmeme durumu resmi kurumlar dışında yerli halk arasında da karşılırlarına çıkmaktadır.

Yiğirmi yıl Afganistan’da kaldıktan sonra oradan çıkarılan ve 1951 yılında Türkiye’ye gelen S.S isimli görüşmeci Afganistan’daki durumu şöyle ifade etmekte:

Biz çocukluğumuzdan birçok şey yaşadık Afganistan’da, birçok şey gördük. Ondan sonra biz orda çok azar işittik. Azar dediğimde yalnız parasızlık, çaresizlik değil, “vatanınızı sattınız, göçüp geldiniz”, “Örısın adamısın”, “siz Örısın suyunu içip büyüdünüz”, “casussunuz”, “vatanınıza gidin” gibi sözleri de işittikten sonra vatan duygumuz daha da güçlendi büyüdü. Hiç olmazsa Türkiye’ye gidip orda yaşayalım fikriyle gelip yerleştik Türkiye’ye. (...) Bizim gördüğümüz günleri Huda ite bile göstermesin, it bile vatanından cüda olmasın. Benim abim vardı, benden daha çok okumuştı, meteoroloji okumuştı. İşte o teşkilat kurulunca atalarımız cezaevine girdikten sonra abimi de okuldan attılar. Bizim elimizde kimlik yok ya. Biz mülteciydik ya! Okuldan atılınca sonra gittiydi Hindistan’a. (...)Sonra Afganistan’da mesela su alacaksınız, su doldurulur ya, ne dersiniz “çumak, çumak”, çeşmeden su

alacaksınız sabah, gidip sıraya girersiniz, o gelir sizi kovar kendisi alır (S.S., 81 yaş, 02.12.2012, İstanbul)

Afganistan'ın Andhöy, Mezarı Şerif, Kabil gibi şehirlerinde 1932 – 1946 yıllarda, 1946 -1951 yıllar arasında Hindistan ve Pakistan'da, 1951 – 1979 yıllarında tekrar Afganistan'da (Kabil), 1980 yılından beri İstanbul'da yaşayan H.H.Ç Afganistan'daki şartları şu sözlerle ifade etmekte:

Neden çünkü onlar Afganlar Özbeklere biraz şey iyi fikri yok, kötü fikirle bakıyor. “Kallai hom”, falan, falan. Şimdi işte o laflar yok oldu. Ham kelle diyor (gülüyor), hiçbir şey bilmeyen. Bunlar mantıyı çok yer diyor, “kalamantu” derler. Elbette, avam. Öyle derlerdi işte, o zaman itiraz edemezsin ki, ama adam bu lafları söylüyor, cahil adamlar olurdu. Afganistan'ın 85% okumamış cahildi, burda Türkiye'de cahil derler. Bilenler bu lafları söylemezdi orada (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Buna yakın ifadeleri Ü.A isimli görüşmeci de dile getirmekte:

Afganistan'da Özbekleri evvel çok hor görüyordu Afgan hükümeti de. Mesela komşunuz da bazı biri iyi komşudur. Sokağa çıktığınızda fırına gidip ekmek pişirmek istediğinizde öyle zamanlarda sizi hor görürdü, “Öristan geldiniz”, sonra “Özbek kalamantu, baloyim da sari tu” diye Farsça sövüyordu. Yani, “mantı yiyen Özbekler, belalarımız sizin başınıza gelsin” diye Kabilce söverlerdi bizi. Sonra işte bunlardan dolayı, çekilen eziyetten dolayı, bütün bunları görüp, haaaa, oradan çıktık geldik Türkiye'ye (Ü.A., 73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul).

Adana’da doğan A.M. babasından duyduklarına göre Afganistan’da “ikinci sınıf muamelesi gördükleri” için Türkiye’ye geldikleridir. Görüşmeciler tarafından ifade edilen Afganistan’daki şartlar - hükümet, resmi kurumlar ve yerli halkın muhacirlere tutumu- 1950’lerden sonra değişmeye başlamaktadır. Sosyal, ekonomi ve eğitim alanındaki kalkınma, siyasi alanda yakalanan dengeli ortam muhacirlerin hayatını olumlu yönde etkilemekte. 1950’lerin ilk yarısında çoğalan göçler azalmakta ve Rusların Afganistan’a girmesine kadar az görülmekte. Rus Afgan savaşının başlamasıyla birlikte muhacirler arasındaki göçler tekrar yinelenmekte. Ülkedeki bütün bu değişiklikler görüşmecilerin anlatısında yansıtılmaktadır.

S.S isimli görüşmeci Türkiye’ye 1950’lerde ve 1980’lerde gelenler arasındaki farkı şu sözlerle anlatmakta:

Biz çıktığımız zaman Afganistan’da iktisat, yaşam şartları başkaydı. Bizden sonra bunlar para kazandı. O zaman yaklaşık 200 hane çıktı bizimkilerden. Ondan sonra Afganistan devleti bize şeyini azalttı. Sebebi, biz çıkınca çok şey kendiliğinden aksadı. Yerimiz bilinince Afganistan devleti bunlara önem verdi. Aralarından bir iki bakan da çıktı. Onlar ticaretle Hindistan, ordan burdan mal getirdi, faydaları oldu bu yolla. Onlar paralı geldi buraya. Sonra onların çoğu Afgan’da doğup büyüdüğü için orayı sever oldu, Afgan tabiiyetini, ananelerini. Bizim aramızdaki fark duygu farkı, onlar Afgancı. Onlar orda doğdu, büyüdü, okudu, para kazandı. Elbette Afgancı olacak, ne kadar inkâr etseler de. Düğünlere gittiğinizde Afgan müziği çalarlar oynarlar. Ama yavaş dönecekler, yavaş yavaş Türkçü olacaklar. Şimdi biraz fark etti, 10 sene önceye göre (S.S., 81 yaş, erkek, 02.12.2012, İstanbul).

A.A da bu durumu açıklarken “bizden sonra yol açıldı, kaçak pasaport, şey pasaport yapıp oooo gelmeye başladılar, ondan sonra seneye nerde Özbek varsa askere almaya başladılar gitmesinler diye” demekte. Türkiye’ye 1980 yılında gelen H.Ç bu sözleri destekler gibi demekte ki:

İlk zamanlarda vardı, sonradan iyileşti durumlar. İnsanlar daha dikkatli oldular. Özbeklerden çok şey öğrendiler. (...) Orda Özbekler hepsi çalışkan insanlar, ticaret peşinde koşarlar. Arabistan’da da, Türkiye’de de herkes öyle çalışıyor, koşturuyor. Afganistan’daki zenginlik, bütün Özbekler çalışırdı, çabalardı, herkes çalışırdı. Tüccar var, başka var. Allaya şükür Özbeklerde hiçbir dilenci yoktu. Biz de ticaretle, ihracatla uğraşırdık. Kabil’de handcraft, deri işçiliği, deri çantalar erkek ve kadınlar için, okul çantaları, kemer, cüzdan yapardık. Amcalarım, abimler hepimiz bu işi yapardık. Abim orda meşhur sarraftı. Afganistan’da Andhöy, Mezar, Meymene’den hayvan postları gelirdi Kabil’e, koyun, keçi postları. Biz onları işlerdik, o ürünleri yapardık. Ben hukuk okumuştum Kabil’de, İngilizcem de vardı, anlaşma ve evrak işlerini ben yapardım (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Muhacirlerin Afganistan’daki eğitim durumu da yukarıda ifade edilen şartları desteklemekte. Anlatılar çoğu şehirlerde eğitimin sadece ilkokul seviyesinde, ortaokul ve liselerin sadece Kabil’de olduğunu göstermekte. Bundan dolayı erkek çocukların çoğu sadece ilkokul seviyesini veya 6 sınıfı okuyabilmekteydiler. Bu durum bulundukları yerlerde okulların olmamasından ve muhacir ailelerin sık sık yer değiştirdiğinden de kaynaklanmaktaydı. 1950’lerde gelen ailelerin kız çocukları hiç okula gitmediğini Kuran okuma eğitimi aldıklarını kaydetmekte. 1980’lerde gelen ailelerde kız çocuklarının okuduğu söylenmektedir. 1952 yılında ailesiyle

Afganistan'dan Türkiye'ye gelen Ü.A (kadın, İstanbul), bulundukları küçük yerlerde uzun süre kalmadıkları ve oralarda okulların olmayışından dolayı babasının onu okula vermediğini, erkek çocuklarının da çoğunlukla Kabil'de eğitim gördüklerini söylemektedir. Hatta onlardan bazı komşu çocuklarının Kabil'de oturdukları evlerine bazen geldiğini dile getirmekte.

1980 yılında Türkiye'ye gelen N.Ç (kadın, İstanbul) ise okul yaşı 1970 yılların başına denk geldiğinden ve Kabil'de yaşadıklarından dolayı ilkokul, ortaokulu tamamlıyor ama savaş çıkınca Afganistan'ı terk ettikleri için liseyi son sınıfta bırakıyor. Aynı görüşmeci okula giderken ve okul sonrası sadece akraba çocukları ile kendi aralarında olduklarını, yerli sınıf arkadaşları olsa da onlara gidip gelmediklerini belirtmektedir. Rus Afgan savaşı başlayınca oradan ayrılan ve ailesiyle Arabistan'da 4 sene kalıp sonra 1982 yılında İstanbul'a gelen F. isimli görüşmeci de orada okulu yarıda bırakıyor. Okullarda eğitimin Farsça olduğu, okuldayken Farsça konuştuklarından yerli çocuklardan ayırt edilmedikleri aynı kişi tarafından belirtilmiştir.

Hindistan ve Suudi Arabistan'da şartlar Afganistan'daki kadar zor olmamıştır ama her iki ülkede kültürel farklar ve Arabistan'da çalışma vizesi dışında ikamet izni alamamaktalar ve vatandaş olamamaktalar. Bu duruma bağlı olarak eğitim ve diğer haklarının kısıtlanmasından dolayı söz konusu ülkeler Türkistanlılar orada doğdukları, suyunu içtikleri ve tuzunu yediklerinden dolayı vatan bilinse de vatan olamamaktadır.

4.3. Akrabalık ve Hemşerilik İlişkileri

Göç yaşayan toplumlarda akrabalık ve hemşerilik ilişkileri toplumsal örgütlenmenin temelidir. İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbek toplumunda da bu iki örgütlenme şekline rastlanmaktadır. Akrabalığın toplumsal örgütlenmedeki önemi

ulusların doğuşunu inceleyen Anderson (2011) ve etnik oluşumları ele alan Smith (2010) gibi yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Smith, “etnik” milletin “evvel emir ortak soydan gelen bir topluluk” ve “üst aile” olarak görüldüğünü belirtirken, Horowitz’in de etnik grupları “mitik evlat ve ecdat bağlarıyla bağlı geniş bir “aile” ve hayali bir soydan gelen “süper – aileler”e benzettiğini yazmaktadır (Smith, 2010, 28, 43).

Gedik, “Michael Herzfeld’in belirttiği gibi, akrabalık konusu antropolojide ve tabii ki sosyolojide yeni bakış açılarıyla çalışılmalıdır” diyerek akrabalık ilişkileri ve ulusötesi alan kavramını önemli bir çerçeve olarak görmektedir. Gedik’e göre, “ulusötesi alanda kimlikler sadece kültürel bazda değil, farklı siyasal ve ekonomik temellerde de şekillenmiştir”. Almanya’daki Türkleri inceleyen Gedik, onlar arasındaki hemşerilik ve akrabalık gibi ilişkileri kastederek “nesneden özne durumuna dönüşen” Almanya’daki Türklerin “farklı sosyal ağlar içinde olmaları ve bu ağları oluşturmaları bize farklı kimlik edinimleri içinde olduklarını göstermektedir” demektedir (Gedik, 2013, 270).

Çerkes etnik kimliğinin yeniden inşasında akrabalığın yerini araştıran Boz (2010), Barth’ın transaksionalist yaklaşımını ve Bourdieu’nun sermaye, habitus ve strateji kavramlarından yararlanmaktadır. Boz, “Çerkes etnik kimliğinin yeniden inşasında akrabalığı Çerkesler ve çevrelerindeki diğer gruplar arasında bir sınır oluşturan; sosyal sermaye olarak etnik kimliğin devamlılığını sağlayan ve simgesel sermaye olarak grup kimliğinin zayıflamasını engelleyen araç” olduğunu ileri sürmekte (Boz, 2010, iv-v).

Shalinsky (1994, 3), “yerinden edilme” ve “evsizlik” kavramları çerçevesinde Türkistan’dan Afganistan’a, Afganistan’dan Pakistan’a ve oradan da ABD’ye göç

eden Ferganaçileri “yerlerinden edilmiş veya ulusötesi kişiler” olarak değerlendirmiştir. Ferganaçilerin yaşadığı Kasani mahallesinde alan çalışmasını yapan yazar, toplumsal düzeni üç ana birime dayandırmakta: hane/hane halkı, akrabalık ağı ve etnik grup. Akrabalık ağının önemini açıklarken, “akrabaların ve etnik grubun etkinlikleri aynı zamana denk gelirse, gerçi nadir durumdur, hane halkı, genellikle, seçimini akrabalar ağından yana kullanmaktadır” demektedir. “Günlük toplumsal temasların, başka şehirlere uzanan akrabalık ağından çok etnik topluluk, mahalledeki tüm Ferganaçi haneler, içinde daha sık olmasına rağmen akrabalık ağı seçilir” diye eklemekte (54). Yazar, mahalledeki haneler arasındaki ilişkilerin sıklığını geldikleri şehirlere bağlı olduğunu ve mahalledeki Kasanlıların kendi aralarında, Namanganlıların kendi aralarında daha sık görüştiklerini belirtmektedir. Shalinsky bu ifadelerle hemşeriliğe işaret ederken, “köklerini Özbekistan’da bulunan bir şehre bağlayan aileler grubunun kendilerine kavim diyen en küçük gruplar olduğunu” ve Ferganaçilerin, bu grupları içevlilik için yeteri kadar geniş bulmadığından dolayı Fergana vadisinin herhangi bir şehirden olanları evlilik için uygun bulmakla sorunu çözdüklerini ileri sürmekte. “Muhacirler” olarak bilinen bu topluluğun aynı şekilde kavim olarak adlandırıldığını ve bazı insanlar kavimlerini Kasanlı ya da Namanganlı, bazılarınsa muhacir olarak belirttiklerini yazan Shalinsky, Ferganaçiler tarafından kullanılan kavim tanımlamalarının soya ve coğrafyaya bağlı olmayıp daha çok tarihsel olduğunu ileri sürmekte (59-61).

4.3.1. aile, akrabalık ve evlilik.

Birçok sosyal ve kültürel işlevi olan *aile*, toplumsal örgütlenmenin temel taşı ve önemli kurumudur. Murdock’a göre (Murdock’tan aktaran Akkayan, 1979, 93), aile kurumunun işlevleri “toplum tarafından tasvip gören cinsel ilişki ve üreme, aile

fertleri arasında kooperasyona dayalı ekonomik ve sosyal yardımlaşma ve iş bölümü, doğan çocukların ve gençlerin bakımı, büyütülmesi, sosyalle ve kültüre edilmesidir”. Aydın (Emiroğlu ve Aydın, 2009, 20), aileyi “ebeveyn ve çocuklardan oluşan en küçük toplumsal birim” olarak tanımlarken, yukarıda sözü edilen işlevlere ek olarak ailenin bir iktisadi birim olduğundan bahsetmektedir. “Sanayi öncesi toplumlarında üretim, dağıtım ve mülkiyet ilişkileri çoğunlukla aile içinde” gerçekleşirken, bu ilişkilerin “sanayi toplumunda büyük ölçüde tasfiye olmasına rağmen, pazar dışı mülkiyet ilişkisi miras kurumu yoluyla yine aile içinde kurulmaktadır”. Yazar, “iktisadi işlevlerden arınan sanayi toplumu aile yapısı, artık daha çok çocuğun/çocukların kültürlenme yoluyla toplumsallaştırılması temelinde örgütlenmektedir” diyerek sanayi öncesi “geniş aile modellerinin” çoğunlukla ortadan kalktığını ve “yerine kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerine uygun çekirdek aile” biçiminin yaygınlaştığını belirtmektedir.

Balaman (2002), aileyi “endüstriyel – modern toplumlarda bir yerleşim, bir üretim birimi” olarak değerlendirirken, “kırsal bölge ve kasaba kültüründe aile ve onun oluşturduğu akrabalık, soyu, otoriteyi ve toprağı devam ettirme, baba ocağını tütürme, grup üyeliği ve yöneticiliğe geçme ve öteki kimi ilişkilerde daha da büyük önem taşıma görünümündedir” demektedir. Ona göre akrabalık, hem insanlar arasındaki davranış düzenler, hem de toplumsal, siyasal ve bölgesel grupları oluşturur.

Aile yapısı ve işlevleri temelinde yapılan sınıflandırılmaya göre dört aile tipinden bahseden Akkayan’a göre, bunlar:

- a) Dar aile tipi (ana, baba, evlenmemiş kız ve erkek çocuklardan oluşmakta);

- b) Poligam aile tipi (dar aileyi oluşturan evli bireylerden birinin birden fazla eş ve tüm eşlerden olan çocuklardan oluşmakta; kadının birden fazla eşinin olması poliandri, erkeğin birden fazla eşinin olması polijini denmektedir);
- c) Geniş aile tipi (ana, baba, evlenmiş ve evlenmemiş çocukların bir kısmını veya tamamını, evlenmiş olanların eşlerini, yeni gelin veya gelinleri, evlenmiş veya evlenmemiş kız ve erkek torunların tamamını veya bir kısmını ve bunlar dışındaki kan akrabaları ile sıhri hısımlardan bazılarını bünyesinde bulunduran aile tipidir);
- d) Eksik aile tipi (dar, poligam ve geniş aile tipinin ölüm, boşanma ve göç gibi sebeplerden dolayı parçalanması ile ortaya çıkan aile tipi) (Akkayan, 1979, 93-94).

Antropoloji sözlüğünde Aydın (Aydın ve Emiroğlu, 2010), bu sınıflamada mevcut iki aile tipine - çekirdek (ebeveyn ve çocuklar, bazen ebeveynin muhtaç durumdaki anne ve/veya babasının da aynı hanede bulunması); geniş (en az iki kuşaktan iki ya da daha fazla ailenin birlikte yaşaması) - ek olarak birleşik (çoğunlukla kardeş olan iki akraba erkeğin kendi eş ve çocuklarıyla birlikte aynı hanede yaşaması) aile tipinden bahsetmektedir.

Aile kavramının Türkçe’de (Özbekçede *oila*) çok anlamlı ve oldukça belirsiz yönüne dikkat çeken Bozkurt Güvenç (1996, 241-242), aile, evlilik ve akrabalık sisteminin birlikte incelenmesini zorunluluk olarak görmekte “çünkü evlilik ve aile kurumları, daha geniş olan *akrabalık* sisteminin birer parçası ve görüntüsüdürler”. Bozkurt’a göre, “sistemin anahtarı” olan “akrabalık sözcükleri” ve sistemin çözümlenmesi aile ve evlilik sistemlerini kolay anlaşılabilir kılmaktadır. Balaman

(2002), akrabalık terimlerinin sadece kişinin konumunu belirtmediğini, aynı zamanda terimlerin simgelediği kişi ile onu kullanan kişi arasında “bir dizi toplumsal ilişkinin varlığı”ndan bahseder. Ayrıca, bu terimlerin “bir söz yöneltme biçimi” olarak da önem taşıdığını dile getirmekte.

Evlilik, aile birimini oluşturan ve doğuma izin veren bir süreçtir. Evlilik kurumu bir kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişkiyi ve bu ilişkiden doğacak çocukları meşrulaştırır. Aynı zamanda, “erkek ve kadını karı – koca yaparak onlara iş bölümüne dayalı ek görevler ve sorumluluklar” yükler. Çocuğun doğumuyla karı koca anne baba olurken, onların “yeni kültürel görev ve sorumlulukları” üstlenmesi beklenir (Güvenç, 1996, 242-243). Aydın, evliliğin üç temel işlevini “cinsel ihtiyaçların giderilmesi ve cinsel rekabetin önlenmesi, türün üyelerine biyolojik ve toplumsal adaptasyon olanağı sağlama, cinsel işbölümü ve karşılıklı emekten yararlanma” olarak ifade etmekte (Aydın ve Emiroğlu, 2010: 294-296). Dördüncüsü, toplumsal yaşam için gerekli ittifakların temini. Beşincisi, toplumu oluşturan bireyler arasındaki karşılıklılık ilkesinin belli biçimlerini kurması. Kısaca özetlersek, evlilik, kişiler ve gruplar arasında üreme, karşılıklı işbirliği ve dayanışmayı gerektiren, sağlayan ve güçlendiren bir kurumdur.

Güvenç’e göre (1996), evrensel olarak ensest kuralının yasak ettiği evlilik türlerinin dışında evlilik tiplerinde toplumdan topluma değişen tek-eşli, çok-eşli, içevlilik, dışevlilik gibi farklar mevcuttur. Paralel ve çapraz kuzen evlilikleri iç ve dış evliliklerin sık rastlanılan şeklidir. İçevlilik ve dışevlilik tanımları toplumun ana soylu veya baba soylu olmasına göre değişir, dolayısıyla sosyal ve kültürelidir. Evlenen çiftlerin yerleşme yerine göre ana yerli, baba yerli, dayı yerli, hala yerli, çiftyerli gibi farklar aile, evlilik ve akrabalığın birbirine bağlayan diğer unsurdur.

4.3.2. Özbeklerde aile ve akrabalık ilişkileri.

İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbekler, tüm Türk halklarında olduğu gibi, aile ve akrabalık ilişkilerine büyük önem veren topluluklardandır. Aile ve akrabalığa verilen önemin kaynağı bunun ecdattan kalan sosyal ve kültürel bir miras olması ve toplumun çok aşamalı göçler yaşamış olmasıdır. Geçmişte yaşanan göçler insanları sadece memleket, vatan ve ataların toprağı olan yerlerden ve evlerden değil aile, akraba, dost ve yakınlarından da koparmakta. Kişilerin anlattığı göç hikâyeleri bu parçalanmış aile ve akrabalık ilişkilerini, bundan dolayı yıllar boyunca çekilen hasreti gözler önüne sermektedir. Yaşanan göçler ana babaları evlatlardan, eşleri birbirinden, kardeşi kardeşten, torunları dede ve ninelerden, yeğenleri ise amca, hala, dayı ve teyzeler gibi yakın, uzak kandan candan olan akrabalarından, komşuyu komşudan, dost ve arkadaşları birbirinden ayırmaktadır.

Ayrılık, Türkistan’ı bırakıp kendilerini güvende saydıkları Afganistan veya diğer ülkelerde de peşlerini bırakmamakta. Yaşam şartlarının zorluğu, bulaşıcı ölümcül hastalıklar ve yıllardır devam eden takip göçten sonra zaten bir avuç olan ailelerin üyelerini birbirinden ayırmaya devam etmekte. Ayrılığın insanlara verdiği acı ve bu acının bıraktığı izler anlatılarda “hasret”, “yürekteki dağ”, “dağlanmış yürek”, “yüreğe düşen od” gibi ibarelerle göstermektedir kendini. İçinde taşıdığı hasret ve özlem kişiyi bazen gece gökteki Ay’a bakıp “ey, Ay, sen de görüyor musun annemi” (N, 53 yaş, kadın, 26.05.2013, Adana) dedirtecek kadar çaresizlik içinde bırakmaktadır. Bu şartlarda sadece aile ve akrabaların önemi değil, akraba kadar yakın olmaya başlayan aynı köyden, şehirden veya Türkistan’ın diğer bölgelerinden olan hemşeriler veya muhacirler de akraba derecesine yükselmekte. Bu kan bağı olmayan hemşeriler kişiye göre yaşı büyükse abla, abi, teyze, dayı veya amca,

küçükse kardeş sayılmakta. Yaşlı ve saygın kişiler de erkekse dede veya baba anlamında *ata*, kadın ise anne ve nine anlamında *aya*, *ona*, ya da teyze anlamında *hola* sayılmaktalar ve öyle de hitap edilmekteler.

Türkiye'ye yerleştikten sonra muhacir aileler daha huzurlu ortama kavuşmakta ve sonraki kuşaklar bu ortamda yetişmekte. Yine de aileler onların büyükleri gibi ayrılığı acılı bir şekilde olmasa da bu sefer ekonomik sebeplerden dolayı yaşamaktalar. 1960 – 70'lerde Almanya, Avustralya, ABD, Suudi Arabistan gibi ülkelerde çalışma imkânlarının ortaya çıkmasıyla aile parçalanmaları yaşanmakta. Tüm bu şartlara rağmen, aile bağları kopmamakta ve aile üyeleri farklı ülkelerde olmalarına rağmen cenaze, düğün ve tatil zamanlarında bir araya gelmekteler.

İstanbul ve Adana'da yapılan evlilik ve ölümle ilgili merasimlerde Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan akraba ve yakınların yanı sıra Almanya, Hollanda, ABD, Suudi Arabistan ve diğer ülkelerden gelenleri de görmek mümkündür. Ayrıca, Türkiye ve diğer ülkelerde yaşayanların Özbekistan veya başka Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşayan akrabalarına da yukarıda saydığımız önemli ailevi durumlarda gittiği kaydedilmiştir.

İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerin aile ve aile bağlarına verdiği önem sadece önemli etkinlikler zamanında değil günlük yaşam içerisinde de kendini göstermekte. Genellikle, görüşmelerin yapıldığı hafta sonu günlerinde evlere gidildiği zaman evli çocukların kendi çocukları ile birlikte yaşlı anne babaları görmeye geldikleri görülmüştür. Çocuklar evli ise ebeveynlere yakın yerlerde oturmaktalar. Hatta çoğunlukla aynı apartmanda, yan apartmanda veya aynı mahallede birbirine yakın evlerde oturmaktalar. Geliri az veya olmayan anne babalar çocukları tarafından

bakılmakta veya onlardan destek görmekteler. H.H.Ç isimli görüşmecinin verdiği bilgileri buna örnek gösterilebilir:

Biz eşimle hep dua ederdik, işte bala çaka (çoluk çocuk), hepimiz bir yerde oturalım diye. Alla teala, abi kardeş bir yerde, annemle bir yerde olalım diye. Afganistan’da da büyük bir apartmandaydık. İki apartman yanyanaydı. İşte bütün aile oradaydık. Babam, anam, abim, hanımlar, çocuklar. Allaha şukur, burada sigortalı oldum, emekli oldum. Maaş verirler bana 700-800. Ona çok ihtiyacım da yok aslında, büyük oğlum, küçük oğlum ev işine yardım ediyorlar. Annesine destek oluyorlar. Biz ittifak bir aileydik. Allaha şukur, Allah teala dualarımızı kabul etmiş, anamız iyi dua etmiş, atamız. Birlikte geldik, burda toprak aldık ev yaptık. Bir apartmanda oturuyoruz. İhtiyaç olunca sattık yabancılar da var apartmanda İşte şu sebep oldu ki, bizim ittifakımız fayda etti. Gelinler, damatlar yanımızda, biraz uzak olanı da var, gelinler hepsi yanımızda. Allaha şukur, şimdi bakıyoruz çocuklar da ailesine çok bağlı (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Aile büyüklerine, özellikle dede ve büyüannelere, gösterilen saygı aile içi ilişkilerin temel kurallarından biri olarak bilinir. Aynı zamanda, sadece aile büyüklerine değil, yaşça büyük olan herkese saygılı olmak temelde toplumsal olarak kabul edilen kuraldır. Her görüşmeci tarafından dile getirilen büyüklerin yanında yayılıp oturmamak, ayağı ayaküstüne atmamak, yüksek sesle konuşmamak, sigara ve içki içmemek, sofrada büyükler varsa onlardan önce yemeğe başlamamak ve izinsiz sofradan kalkmamak gibi davranış şekilleri bu toplumsal kuralın bedensel pratikler ve eylemdeki yansımalarıdır. Ayrıca, küçüklerin büyüklere, eşlerin birbirine, çocukların ebeveynlere “siz” diye hitap etmesi de bunun kanıtıdır. Birinci ve ikinci kuşak

arasında bunun genel geçer kural olduğu, üçüncü ve dördüncü kuşakta kısmen geçerliliğini kaybetse de bu hitabet şeklinin hala devam ettiği görülmüştür. Bu durumu bir görüşmeci şu şekilde anlatmaktadır:

Mesela şeyi çok yadırgıyorlar. Biz mesela Özbeklerde büyüklere “siz” diye hitap ediyoruz. Siz gelin, siz yapın. Ben anneme babama, kocasına, evet, ama gençlerde öyle bir şey kalmadı. Ama annem mesela babama “siz”le çağırır. Ama kayınvalidemle kayınpederim mesela yadırgamışlardı. Hala bizi resmi görüyor diye ama ben onlara şey dedim, ya bu benim şeyim, yapamayacağım. Ben Size sen diyemem, bunu bu şekilde kabul edin diye. Hani onlar da 4 sene oldu (R.U, 33 yaş, kadın, 06.04.2013, İstanbul).

İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerde geniş ve çekirdek aile en sık rastlanan aile tipleridir. Göçten hemen sonraki zamanda geniş aile şeklinde yaşamak zorunda olan aile üyeleri iktisadi durum elverdikçe evli olan çocuklar anne babanın yanından ayrılıp çekirdek aile olarak yaşamlarına devam etmekte. Ama ayrılma durumunda yeni ev yakın çevreden tercih edilmektedir. Bazı kişiler Türkiye’ye ilk geldikleri zaman kendilerinden önce gelen akrabalarının yanında kendi evleri olana kadar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yaşlı ebeveynlerin hem çocukların yanında, hem ayrı yaşamakta olduğu görülmüyor. Ama daha önce de söylendiği gibi birbirlerine çok yakın, aynı apartmandaki dairelerde veya komşu apartmanlarda mesela, oturdukları için çekirdek ve geniş aile arasındaki sınırlar muğlaklaşmaktadır. Bunun yanında, anneanne ve babaannelerin ebeveynler çalıştığı için küçük torunlara bakması veya onların bakımında yardımcı olmaları, eğitim için yurt dışına gidildiğinde yeğenlerin oradaki amca, hala, dayı ve teyze evinde, torunların dede ve büyükkannelerde kalması da bunu desteklemektedir.

Evlenmiş oğul ve kızlar uzak, hatta başka ülkede olacak kadar uzak olsalar bile şimdiki iletişim araçlarının yaygınlaşması ve gelişmesi sayesinde sık sık görüntülü görüşmeler aracılığıyla aile arasındaki, sosyal ağlarla akraba ve toplumun diğer üyeleriyle olan bağ ve ilişkiler canlı tutulmaktadır. İletişim araçları sayesinde sadece doğum, ölüm, evlilik gibi etkinliklerin bilgi ve görüntüleri değil, günlük yaşam içerisindeki anlar da paylaşarak kimin nerde nasıl olduğu ve neler yaptığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Özbekler aileyi anne, baba, kardeşler, dede, büyükanneler, hala, amca, dayı, teyze olarak, evliyse bunlara eşi ve çocuklarını, varsa torunları da katarak tarif etmektedir. Bundan dolayı dede ve nenelerin torunlar, dayı, amca, hala ve teyzelerin yeğenler üzerinde söz hakkı vardır. Amca baba yarısı, teyze anne yarısı sayılır ve kızların halalara, oğulların da dayıya benzediği kabul edilir. Dayının hakkı da kız yeğen evlenirken imam nikâhı sırasında onu temsil eden kişi olacak kadar önemlidir. Halanın otoritesi ise en güzel şekliyle “amma keldi, hamma keldi”, yani “hala geldi, herkes geldi” deyiimiyle ifade edilmektedir. Bunlar soya dayalı yakın akrabalık ağını oluşturan akrabalık ilişkileridir.

Akrabalık, kişiler arasındaki soy ve evlilik bağlarının kurulmasından oluşan kültürel ve toplumsal ilişkiler sistemidir. Akrabalık ağı, soydan gelen yakın, uzak ve evlilik yoluyla oluşan akrabalık ilişkileri ile genişlemektedir. Soydan gelen yakın ve uzak akrabalıklar *karındaş uruğ* veya *heş*, dünürlük de *kuda* ya da genel olarak akraba anlamında *karındaş* veya *heş* terimleri ile ifade edilir.

Evlilik yoluyla ortaya çıkan dünürlük ilişkileri Özbeklerde geniş akrabalık ağının ağır taşı sayılır. Dünürlük ilişkilerinde karşılıklı olarak gösterilen saygı ve bu ilişkilere verilen önem toplumsal kurallardan biridir. Bundan dolayı, grup içi evlilik

düzenlenirken söz veya nişan sırasında sadece evlenecek gençlere değil, onların tüm aile üyelerine, anne, baba, kardeşleri, varsa dede ve büyükannelere hediyeler götürülür. Düğünden sonra ailelerin yaptığı ailevi törenlere ait davetlere dünürler davet edilecekler arasında ilk sıradadır. Bu davetlerde onların sofradaki yeri en saygın misafirler için ayrılan yerde, *töridedir*.

Geniş aile örneğinin yaygın olduğu Özbek toplumunda kişiler birbirini ailelerin geldiği soya göre A'lar, B'ler, C'ler vs. gibi tanırlar. Özbekler babasoylu bir topluluktur. Görüşmeciler soyun babadan geldiğini ifade eder ama kendilerini tanıtırken veya kim olduklarına dair bilgi verirken baba soyu kadar anne soyuna da önem verildiği ve anlatıldığı görülüyor. Bunu hem erkek, hem kadın için kendi soyundan gelen çocuk, torun ve onların torunlarını tarif eden terimler de gösteriyor. Bunlar sırasıyla *bala* (çocuk), *nevvara* (torun), *çevvara* (torun çocuğu), *evvara* (torunun torunu), *pennevara /duvara* (çocuğun torununun torunu), *begana* (bigâne, yabancı). Bu terimlerden ilk dördü ve sonuncusu hala kullanılmakta, beşincisi biliniyor ama çok kullanılmıyor.

Aile ve akrabalık ağı sadece toplumsal örgütlenmenin değil kültürel kimlik ve onun devamının da temelidir. Aile ve akrabalık ağı kültürel değer ve pratikler, davranış tutumları, yemek, dil, müzik, giyim kuşam, geçmiş bilgisi gibi toplumun geçmişten gelen sosyal ve kültürel mirasını yeni kuşaklara kültürlenme yoluyla aktaran kurumdur. Büyüklerin devrettiği, genç kuşakların da devraldığı kültürel mirasın aktarılma süreci ilk olarak aile ve akraba ortamında gerçekleşmekte. Ondan sonra bu sürece toplumun diğer üyeleri, yani hemşeriler, eğitim sistemi ve çevre katkı sağlamakta. Temel gelenek - görenek veya örf - adetler bu ortamlarda öğrenilmekte,

aktarılmakta ve değişen yaşam koşulları, şartlar ve çevreye bağlı olarak az çok kayıp ve değişimle sürdürölmektedir.

Ailenin önemli işlevlerinden olan dayanışma ve yardımlaşmanın Özbek toplumunda hala gücünü koruduğu görölmektedir. Göçler sırasında dayanışma ve yardım ilk önce aile ve akrabalar, daha sonra hemşeriler tarafından sağlanmakta. Bir ölkeden diğer öлкеye göç etme kararı alınırken, ilk önce orada akrabaların olup olmadığına bakılması, varsa oradaki şartlar hakkında bilgi alma, geldikten sonra ilk zamanlarda iş bulup ayrı bir eve çıkana kadar akrabalarda kalma gibi durumlarda aile ve akrabalık en önemli sosyal ağdır. Türkiye, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, ABD ve Avrupa ölkelerinde yaşayan Özbekler arasında bu sosyal ağ işlevselliğini bugün de korumaktadır.

Türkiye’de yaşayan aileler arasında da bu durum devam etmektedir. Özellikle, yardımlaşma ve dayanışmanın gerekli olduğu evlilik, hastalık, doğum, ölüm, çocuk bakımı vs. durumlarında bu sosyal ağ devreye girmektedir. Evlilik durumunda ihtiyaç varsa gelin ve damat adaylarını bulmak akrabalar yardımıyla gerçekleşmekte. Ayrıca, ihtiyaç olduğunda yeni evliler için düzülecek evin eşyaları ve diğer ihtiyaçlar aile ve akrabalar arasında paylaşılmaktadır. Ölüm merasimleri de, örnek yirminci veya kırkıncı günler biri ailenin bir üyesi, diğeri başka bir üye tarafından olmak üzere, hatta kişi farklı bir ölkede yaşayıp vefat ettiği hallerde bile akrabalar arasında düzenlenmektedir.

4.3.3. evlilik türleri ve eş seçimindeki tercihler.

Özbekler İstanbul ve Adana gibi büyük şehirlerde yaşasalar da, evlilik kurumunda geleneksel toplum tutumunu sergilemekte. Ailelerin karar verdiği

görücü usulü evlilikler toplumda mevcuttur ama gençlerin de fikri önemsenip dikkate alınmaktadır. Gençlerin eğitim ve iş ortamında tanışıp anlaştığı durumlarda dahi evlilikler ailenin onayıyla gerçekleşmektedir. Göçün gerçekleştiği ilk dönemlerde, genel olarak grup içi evlilikler gerçekleşmekte. Türkistan'dan gerçekleşen göçten hemen sonraki yıllarda Özbeklerin yaşadığı Afganistan, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerde sadece bu evlilik türü tasvip edilmekte ve aksi durum ailenin onayı olmadan gerçekleşirse, o kişi aile tarafından dışlanmakta.

M. A'nın (75 yaş, kadın, 16.05.2013, İstanbul) verdiği bilgiye göre, Hindistan'da bir Hintli ile evlenen ablası babası tarafından reddedilmiştir ve ailenin onunla görüşmesi yasaklanmıştır. Annesinin erken ölümünü de bu durumdan duyulan üzüntü ile ilişkilendiren görüşmeci, babasının diğer çocuklarının da “buralarda kaybolmasını” istemediği için hemen Türkiye'ye göç etmeye karar verdiğini belirtmiştir.

Grup dışı evlilik yapan birisini toplum için kayıp sayıldığı başka görüşmecinin anlatısında da aktarılmaktadır. Bir görüşmeci (A.A, 85 yaş, 04.05.2013, erkek, İstanbul), Hindistan'da yaşayan mücahitlerden yalnız ve maddi durumu iyi olmayanların yerli kadınlarla evlenip “kaybolduğunu” dile getirmiştir. Bu “kaybolma” durumu eşlerin Hintli olması, dilin ve her şeyin kaybolacağı, ondan sonra devam etmeyeceği, soyu devam etse de Hintlileşeceği ile açıklanmakta.

Türkiye'ye yerleştikten hemen sonraki yıllarda da görücü usulü ile yapılan grup içi evlilikler daha yaygındır. Geçen zamanla birlikte, ikinci kuşak arasında nadir, üçüncü ve dördüncü kuşaklarda yaşadıkları çevre ve topluma uyum sağlama, Türkiye'de doğup yetişme gibi faktörlerin etkisi ile grup dışı evlilikler çoğalmaktadır.

Ayrıca, Türkiye’de grup dışı evliliklerin kabul görmesi ortak köken, ortak dil ve din gibi unsurlar sayesinde sağlanmaktadır.

Görüşmelerde sık sık tekrarlanan “bizim Türkler de iyi”, “ yerli ile evlense nolcak, o da Türk, Özbek de Türk, yine Türk olacak”, “okulda anlaşımlar, napalım, sevmişler, biz de gittik gördük, beğendik, dilimiz aynı sayılır, dinimiz aynı, evlendirdik” gibi ifadeler bunu desteklemektedir. Yine de uzun süre Türkiye’de yaşamalarına rağmen, Özbek toplumunda grup dışı evlilikler onaylansa da grup içi evlilikler aileler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Araştırmanın yapıldığı süre içerisinde katıldığım (bir düğün ve 3 kına gecesi) ve toplum üyeleri tarafından kurulan sosyal medya hesaplarında paylaşılan nişan, düğün, fotoğraf ve yorumları dikkate aldığım toplam sekiz evlilikten üçü grup dışı, beşi de grup içi evliliklerdi.

Yapılan mülakatlarda grup içi evliliğin tercih edilmesi ile ilgili kültürün aynı olması, örf adet ve gelenekleri bilmesi, Özbek yemeklerini bilmesi, dil ve kültürü çocuklara öğretip devam ettirebilme, büyüklerimize, anne babamıza gereken saygıyı göstermesi gibi açıklamaların yapıldığı kaydedilmiştir. Evlilik eşiğinde olan bir görüşmecinin (M.T, 28 yaş, erkek, Adana) evlilik ve nişanlısı konusundaki görüşleri de bunları destekler niteliktedir:

Yani, evlilik konusunda biraz dikkat ediliyor. Biraz da hani içimizde kalalım, hani, çünkü ne kadar da olsa kültürel bir farklılık oluşuyor diğer tür evliliklerde. İster istemez bazı şeyler artık kaybolabiliyor, yok olabiliyor. İster istemez yok olabiliyor. Onun için ben kendi evliliğimde bunu düşünerekten hep Türkistanlı istemiştım, inşallah, Türkistanlı nasip olur, en azından, şimdi Türkistanlı oldu. Allaha şükür, yani, evliliğimden çok memnunum diye. Biliyor, hani kültürünü biliyor, nasıl bir şey olduğunu biliyor, derneğini

biliyor, yaptıklarını biliyor, yemeklerimizi biliyor. Yani, benim için önemli şey bunlar. Çünkü yemek kültürümüz bizim farklı. Ben kendi yemek kültürümüzden çok memnunum. Çok beğendiğim bir mutfak (M.T., 28 yaş, erkek, 24.05.2013, Adana).

İstanbul ve Adana'daki Özbeklerde eskiden daha çok, şimdilerde daha az olmak üzere akraba evlilikleri görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşaklar arasında paralel ve çapraz kardeş çocuklarının evlendiğine çok sık rastlanmaktadır. Bu durum, özellikle Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Türkiye'de göçten hemen sonraki yıllarda kızların yabancıya gitmesini engelleme amacı ve toplumun üye sayısının az olmasından kaynaklanmakta. Ayrıca, ailelerin bulunduğu yerde kalıcı olarak yerleşme niyeti yoksa ve kızlarının kendi toplumları içinde kalması için bu tür evlilikler daha da önem kazanmakta. Bunun yanında, kardeş olan erkeklerin kardeş olan kızlarla evlendiği ve daha sonra bu ailelerin çocuklarını evlendirdiği de görülmekte. Ağabeyi ile iki kız kardeşle evli olduğunu açıklayan görüşmeci kendi aralarında kız alıp verdiğini şu ifadelerle açıklamakta:

Ben büyük abimle kızkardeşleri aldık evlendik. Çok da ittifak olduk bu yüzden, birbirimizi hep destekledik. (...)Sonra ben büyük oğluma yeğenimi aldım, büyük abimin kızını. Kendi kızımı da yeğenime, abimin oğluna verdim. Allaha çok şükür iyiler. (...)Kızımın çocuğu olmadı, belki akraba olduğu için, öyle derler ya, akraba olunca olmayabilirmiş. Kocası çok iyi, yeğenim yani, üzülüyor, kısmet işte diyor. Şimdi yaşıyorlar iyiler, çok saygılı (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Bu durumda kardeş olan erkekler önce bacanak, kızkardeşler elti, sonra her ikisi de dünür, kuzenler eş, amcalar kayınpeder ve teyzeler de kayınvalide

olmakta. Bu tür içevlilik içerisinde bulunan, yani amcasının oğlu ile evli olan kadının bu konudaki açıklaması şöyledir: “Eşim amcamın oğlu. Kayınbabam amcam. Teyzem hep derdi küçüklüğümünden beri “seni gelinim yaparım, gelin alacam seni” derdi. Büyüyünce sordu, ben de tamam dedim” (N.Ç, 49 yaş, kadın, 02.05.2013, İstanbul).

Bu açıklamalar, Balaman’ın (2002) tercihli evlilik türlerinden “söz alma – söz verme”ye denk gelmektedir. Karşılıklı olarak kız verme durumuna Özbekler *kayçı kudalik*, yani “makas dünürlük” der.

Evlilik süreci birkaç aşamadan oluşur. Bu süreç, eş adaylarının bulunması, kız isteme, ailelerin tanışıp anlaşmasından sonra söz, nişan, kına gecesi, dini ve resmi nikâh törenleri, düğün kutlaması, gelin mevlidi gibi uzun soluklu düğün öncesi ve sonrası aşamaları içerir. Evlilik süreci ile ilgili açıklamalar sonraki bölümde aile törenleri kısmında anlatılacaktır.

4.4. Hemşerilik İlişkileri ve “Gep – Geştek”

İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbekler arasında hemşerilik ağı akrabalık ile birlikte toplumsal örgütlenmenin iki türünü oluşturmaktadır. Hemşerilik ilişkilerindeki mevcut dayanışma, birlik, beraberlik ve geçmişteki ortak deneyimden kaynaklanan “biz” duygusu söz konusu ağın işlevselliğinin belirtisidir. Göç sürecinde, göçten sonraki yıllarda ve bugünlerde devam eden dayanışma, birlik ve beraberlik hemşeriler arasındaki güçlü bağların ifadesidir. Toplum üyelerinin hemşerilik ilişkilerine verdiği önem hemşerilerin akraba kadar yakın görülmesi ve “on yerliyi bir hemşeriye değişmem” gibi sözlerle kendini göstermektedir. Hemşerilik ilişkilerinin önemine yapılan vurgu görüşmecilerin anlatılarında da görülmektedir.

Toplum üyeleri arasındaki dayanışma, birlik ve beraberlik sadece düğün, cenaze, bayram ve kutlamalarda değil dernek tarafından organize edilen çeşitli faaliyetlerle de canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Çeşitli gezi programları ve her sene yapılan gelenekselleşmiş piknik günü bu faaliyetlerdendir. Bunun dışında, toplum üyeleri arasında daha sık ve yaygın olarak yapılan “geştek” ve “günler” de hemşerilik ilişkilerinin devamını ve canlılığını sağlayan sosyal kurumlardır. Geştek ve gün iki farklı etkinlik değildir. Geştek erkekler, gün ise kadınlar arasında olan yemeli, içmeli, eğlenceli ve Kuran okunan etkinliklerdir.

Orta Asya toplumlarında geleneksel sosyal kurum olan *gep-geştek*, hemşerilik ağının görünür olduğu birkaç etkinlikten biridir. Özbekistan’ın bazı bölgelerinde gap, bazı bölgelerde geştek olarak adlandırılan, önemli meselelerin konuşulduğu veya sadece arkadaşların bir araya geldiği, sohbet, eğlence ve ikramların yapıldığı, genellikle aynı yaşlarda olan, yani yaş sınırlamasının olduğu ama önemi ve toplanma amacına göre bu şartın değişebildiği bir toplantıdır. “Gep – geştek” erkekler, “günler” ise kadınlar arasında yapılan etkinliklerdir. Bu etkinlikler bazen kurulan yer sofraları, ikram edilen yemekler, Özbekistan’dan getirilip kullanılan tabak - çanaklar, geşteklerde erkekler tarafından *tar*, *kaşkarça*, *çıldırma / दौरا* ve gitar eşliğinde icra edilen koşıklar ve oynanan oyunlar kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan unsurlardır. Geştekler yaz aylarının dışında her ay birinin evinde olmak üzere düzenlenmektedir.

Kadınlarda günler daha sık, 15-20 günde bir bile yapılabilmektedir. Erkeklerde her kişinin bir veya iki geştek grubu varken, kadınlarda “gün” grupları üçe kadar çıkmakta. Bunlar: akrabalar arasında, örnek M.’ler sülalesinde her ay düzenlenen “halalar günü” gibi; sadece kendi akranları ve yakın arkadaşlar arasında; büyüklerin

de bulunduğu Kuran okuma grubu günleridir. Erkeklerin geşteğinde her sefer milli çalgılarla şarkılar söylendiğı ve oyunlar oynandığı görülürken, kadınların gününde daha çok Kuran okunmakta, şarkılı oyunlu eğlenceler daha az görülmekte.

Geştelerde yaş sınırlamasının uygulanmaya devam ettiğı görülmektedir. Geşteğe ev sahipliğı yapan evin genç erkekleri yemek ve çay ikramında yardımda bulunsa da misafirlerle birlikte sofraya oturmamaktalar. Evin kadınları ve gelen misafir kadınlar varsa ayrı oturmaktalar ve yemek hazırlama ve servis işlerini sadece mutfakta yapmaktalar, erkeklerin bulunduğu odaya girmemekteler. Kadınların günlerinde de yaş sınırlaması görülür ama akrabalar arasındaki günlerde bu sınırlama yoktur. Akrabalar gününe küçük çocuklar ve genç kızlar birbirlerini daha iyi tanısınlar, büyük şehir ortamında birbirlerinden uzaklaşmasınlar diye getirilmekteler.

Geşte ve günlerde genellikle ağırlıklı olarak Özbek yemekleri yanında yerel çorba çeşitleri, börek ve tatlılar ikram edilmekte. Yemekler genellikle ev sahibi tarafından yapılmakta ama yakın akrabalar ve arkadaşlar bu durumlarda ev sahibini yalnız bırakmamakta ve yiyecek birşeyler hazırlayıp getirmekteler. Geşte ve günler yeni alınan evde yapılıyorsa veya yeni doğan bebek durumu varsa bu durumlar için para toplandığı veya hediyeler verildiğı görülmekte. İstanbul’da bu etkinlikler daha çok evlerde yapılırken, Adana’da geştekler dernek binasında yapılmaktadır. Bazen bu iki şehirde ve diğere yerlerde yaşayan Özbeklerin birbirlerinin geşteklarine katıldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye’nin farklı şehirlerde bulunan Özbekler arasındaki iletişim ve bağların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Geleneksel olan gep – geşte ve gün gibi sosyal etkinlikler toplum üyeleri arasındaki sadece sosyal ilişkileri ve bağları değil kültürel kimliğı de beraberinde güçlendiren, devamını sağlayan ve süreklilik kazandıran sosyal kurumlar olarak değerlendirilebilir.

5. KÜLTÜREL KİMLİĞİN AKTARIMI

Bu bölümde kimliğin aktarımını sağlayan ve toplumsal olarak uygulanan kültürel pratiklerin anlatımı amaçlanmıştır. Bunlar; “geçiş dönemleri” olarak ifade edilen doğum, evlilik ve ölümle ilgili ailevi törenler, Nevruz kutlaması ve Sümelek geleneği, dini bayramlar ve Korbaşları anma günü gibi sosyal etkinliklerdir.

5.1. Ailevi Törenler

5.1.1. doğumla ilgili inanç ve gelenekler.

Doğum ve ölüm insan yaşamının doğal evreleridir. Literatürde geçiş dönemi olarak değerlendirilen bu olaylar, kişinin hayatı boyunca deneyimleyeceği farklı sosyal konumlar arasındaki sınır ve bu sınırı geçme anını simgeler. Doğum ve ölüm de bu geçiş anlarını temsil eder. Her toplum kendine has sosyal ve kültürel anlam ve değerler çerçevesinde bu geçiş anlarına toplumsal boyutta yapılan çeşitli tören ve kutlamalar ile anlam ve önem kazandırır.

Özbeklerde yeni kurulmuş ailede bir çocuğun doğması sadece anne ve baba olacak karı koca değil tüm aile büyükleri ve akrabalar tarafından da sabırsızlıkla beklenen bir olaydır çünkü üremek, çoğalmak ve soyu devam ettirmek doğacak çocuklara bağlıdır. Topluma yeni bir üye kazandıran doğum sadece soyun değil toplumun da varlığı ve devamının temelidir. Bundan dolayıdır ki, “özümüzden çoğalalım”, “sayımız azalmadan çoğalsın” ve “saflarımız eksilmesin” gibi ifadeler toplumsal etkinliklerde edilen dualarda sıkça duyulmaktadır.

Her anne babanın doğacak evlada dair öncelikli arzusu sağlıklı doğması ve hayırlı evlat olmasıdır. Ondan sonra sağlıklı büyümesi, iyi yetişip sorumluluk sahibi olması, evlenip çoluk çocuğa karışmasıdır. Doğan çocuğa güzel isim ve iyi eğitim

vermek, büyüyünce evlendirmek H.H.Ç'ye göre “vazifeyi insaniyi vicdani” olarak ifade edilmektedir. Görüşmeci tarafından belirtilen bu vazifeler Özbek toplumunun her yetişkin bireyi için geçerlilik ve önemini korumaktadır.

Bunlar vazife ki, işte bir baba evlenir, çocuklarına şey yapar. İşte güzel isim verir evvel dinine yakışır. Onları iyi yetiştirmesi, terbiye etmesi lazım, anne babaya saygıyı öğretir, dinini, sünnet, peygamberini öğretir. Biz işte vazifemizi karı koca elimizden geldiği kadar yaptık. Çocuklarımızı hepsini yetiştirib, evlendirdik evlatlarımızı. Hepsinin güzel işleri var, birbirine ve bize çok bağlılar, saygılılar. İyi yetiştirdik karı koca onları. Onlar da iyi evlatmış, sözümüzden çıkmadı. Bizi de kendi anne babamız büyük sevgi ve şefkatle yetiştirdi. *Kazı*⁶ ile besledi, hiçbir şeyimizi eksik etmedi, eğitti, iyi işlere yöneltti. Biz anne babamızdan böyle gördük ve kendi çocuklarımıza da aynısını yaptık. Çok şükür, iyiyiz (H.H.Ç., 76 yaş, erkek, 02.05.2013, İstanbul).

Özbekler çocuk sahibi olmayı Allah vergisi olarak görmekteler ama bunu desteklemek için çocuk yaşından başlayarak yalınayak yürümeme, ayakları soğuk ve nemli ortamda uzun süre bırakmamak, soğuk yere oturmamak, “sıcak” güçlü yemekleri yemek gibi davranışları da sergilemekteler. Çok çocuklu olmak birinci ve ikinci kuşak arasında yaygındır. Bir engelin olmadığı durumlarda birinci kuşakta çocuk sayısı 8-10, ikinci kuşakta 4-6 gibi rakamlara ulaşmakta. Kalabalık ailelerde büyüyen üçüncü nesil çocuk sayısı hakkında bilinçli karar alma yetisine sahip olsa da en az iki çocuk tercih edilmekte. Kalabalık ailenin olumlu yanları birçok görüşmeci tarafından belirtilmiştir. Onlardan) şöyle anlatır:

⁶ At etinden yapılan, en az 2-3 saat kaynatılarak pişirilen sucuk türü.

Dedemin 3 kardeşi var, evlenmişler. Ondan sonra 3 eltiler. Eltilerin çocukları, her biri işte 10 taneden çocukları olsa 30 kişi. Yani, onların evlendiğini düşün. Bir de onların torunu, torbaları. Bana tabi mesela, babamın kuzenlerinin isimlerini çoğunu bilmem, o kadar çok ki, çok kalabalık. Kimisi Arabistan'da, kimi Amerika'da, her yerde akrabaları var, güzel yani. Hani bir de şöyle birşey, bizim M.'ları çok fazla tanındığı için, kalabalığımız ya, çokuz yani. İşte benim dedeler üçü, onun çocukları ordu oluşturuyor, hepsini sayarsan ordu çıkar. Biz de beş kardeşiz (M.M.M., 26 yaş, kadın, 10.04.2013, İstanbul).

Kalabalık ailenin olumlu yanları kadar olumsuz yanlarının da olduğundan bahseden görüşmeci herkes tarafından tanınmanın kişiye belirli sınırlamalar getirdiğini ve kuzenler arasındaki yaş farkından kaynaklanan karışıklığı de dile getirmiştir:

Özbekler şeydir biraz tutucudur. Hani bir de şöyle birşey, bizim M.'ları çok fazla tanındığı için hep şöyle bir baskı vardı, sen şunun bir ferdisin, ona göre hareket edeceksin, ona göre davranacaksın, ona göre konuşacaksın... . Hep şey derdim, yaa niye ben de diğerleri gibi değilim, niye ben rahat etmiyorum. Onu giyemezsin işte filancısın, bunu giyemezsin, onunla konuşamazsın, buraya gidemezsin, hani onun dezavantajları çoktu. (...)Bir de şey mesela Özbeklerde çok erken doğum olduğu için mesela benim kuzenimin, düşün benim kuzenim şu anda 55 yaşında, onun çocuğu var. Onun torunu var mesela. Hani ister istemez burda bir iletişim kopukluğu oluyor, onun yaşı için de, artık dede olmuş (M.M.M., 28 yaş, 10.04.2013, İstanbul).

Zaman içerisinde toplumda doğumla ilgili inanış ve pratiklerin değiştiği anlaşılmaktadır. Eskiden çocuk sahibi olamayanların veya çocuk ölümlerinin sık

olması durumunda hocaya okutma, dua etme, mezar veya özel yerlere ziyaret ve orada kurban kesme veya adak adama gibi pratiklerin yapıldığı ama şimdi bunun için ilk önce Allaha isteyip sonra sağlık kurumlarına başvurulduğu dile getirilmektedir. Ü.A. (73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul) Özbekistan’da genç yaşlarda evlenen anne babasının çok zor çocuk sahibi olduklarını, olsa da kısa sürede vefat ettiğini belirtmiştir. Bu güç durumu aşmak için Şahimerdan’a gidip orada bir müddet kaldığını, kurban kestiğini, orada çok dua ettiklerini ve daha sonra bu duaların kabul olup çocuk sahibi olduklarını anlatmıştır. Görüşmeci bu pratiklerin artık yapılmadığını söylerken zamanla şartların değişmesi ve tıbbın gelişmesi ile birlikte artık “işler daha kolaylaştı, gençler daha bilinçli ve bir şey oldu mu hemen hastaneye gidiliyor” demekte.

Bir diğer görüşmeci (M.A, 77 yaş, kadın, 16.05.2017, İstanbul) ise mezar ve türbelere gidip orada yatan şahısların ruhundan böyle dileklerde bulunmanın bidat olduğunu ve yanlış olduğunu, bunun “o şahısları Allah katına çıkarmak” anlamına geldiğinden günah sayıldığını söylemekte. F.Z. isimli görüşmecinin bu konuda söyledikleri de bunu desteklemektedir:

Bizimkilerin hiç öyle çocuğu olmayınca mezar, türbe ziyareti yaptığını duymadım. Tabi gidilir türbe ziyaretlerine ama bunun için değil. Oraya gider orada yatan kişinin ruhuna Fatıha okunur, namaz kılınır ve dua edilir ama öyle çocuk olsun diye değil. Onu önce Allaha istersin sonra doktorlara başvurursun (F.Z., 35 yaş, kadın, 12.05.2017, İstanbul).

Zaman içinde değişen sadece doğumla ilgili inanç ve pratikler değildir. Doğum şartları ve süreci de buna dâhildir. Birinci ve ikinci kuşak kadınların verdiği bilgilere göre birçoğu eskiden doğumu evlerde ebe, anne ve diğer akraba kadınlar

yardımları ile gerçekleştirmektedir. Şimdi ise bunların artık olmadığı, doğumların hastanelerde doktor ve hemşireler yardımıyla yapıldığı söylenmektedir.

Erken doğum durumlarındaki pratiklerde de buna bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Özbekler halk içinde yaygın olan çeşitli inanışlarla ilgili yapılan tüm pratik çeşitlerine *irim* derler. Ü.A (kadın, 73 yaş, 08.05.2013, İstanbul) isimli görüşmecinin verdiği bilgilere göre, erken doğan çocuğa çala, yani tam olmadan doğmuş denmektedir ve bu durumda eskiden bazı pratikler, irimler uygulanmaktadır. Erken doğum durumunda, yani çocuk “çala” doğduğu için yeni kesilen koyunun daha sıcak olan karnına sarılmaktadır. “Ben doğduğumda küçücükmişim. Beni öyle çala doğmuşum işte, öyle derlermiş, karın içine, şimdi artık makinelere koyuyorlar, demek ki bizimkiler irim sirim öyle yapıyormuş. Koyunu kesip karnına beni, karnını döküp beni içine koymuşlar”. Görüşmeci bu “irim”in uygulanmasının amacının çocuğun erken doğuma bağlı olarak anne karnında olması gereken zamanın eksik kalan kısmını doldurmak ve böylelikle çocuğun hayatta kalmasını sağlamak olarak açıklamakta. Şimdilerde doğumlar hastanede gerçekleştiği için erken doğan çocuk küveze konmaktadır.

Çocuk doğduktan sonra ona isim vermek yapılması gereken öncelikler arasındadır. İsim verme töreni baba, dede, dedeler yoksa amca veya diğer erkek akraba tarafından çocuğun kulağına ezan ve ismi üç kere söylenerek gerçekleştirilmektedir. Eskiden doğumdan sonra aynı gün içinde isim konurken, şimdilerde hastaneden çıkıp eve gelince 3-5 gün içinde konmaktadır. Kuran’da geçen isimlerin yanı sıra Türk isimleri de tercih edilmektedir.

Özbeklerin isim koyma ile ilgili inanışlarının olduğu gözlemlenmektedir. Bebek çok hasta olduğu zaman isminin ona ağır geldiğine inanılarak ikinci isim

verilmektedir. Bir görüşmeci (S, 56 yaş, kadın, İstanbul) kendisinin iki isme sahip olduğunu anlatırken, şunları söylemekte:

Benim ilk adım Fergana. Babam bu ismi vatanını çok sevdiği için koymuş benden önceki ablama. Ama o çok yaşamamış. Sonra ben doğunca bana da bu ismi vermiş. Ama herkes bunun hayırlı, iyi olmayacağını, yeni ölenin ismini koymanın ağır geleceğini söylemiş. Öyle bilir, buna inanırlarmış büyüklerimiz. Sonra işte bana ikinci ismimi koymuşlar. Her iki adımlı da kullanırım ben. Arkadaşlarım da her ikisini bilir ve seslenirler öyle (F.S., kadın, 19.11.2011, İstanbul).

Aynı zamanda, çocuk ölümlerinin yaygın olduğu dönemlerde halk arasında mevcut inanışlara göre çocukların hayatta kalması ve çok kız çocuktan sonra erkek çocuk olması için ya da uzun süre bekledikten sonra çocuk sahibi olunca belirli isimler verilmektedir.

Annem babam çok genç evlendiği için, o zaman öyleymiş, uzun süre çocukları olmamış, olsa da fazla yaşamamışlar. Abimden sonra uzun süre beklemişler çocuk olsun diye. Şahimerdanlara gidip, dualar ederek orada çocuğumuz olsun diye koyunlar kesip kurbanlar kesmişler. Bir müddet orda kalmışlar dilekleri tutsun diye. Sonra ablam olmuş ama göç sırasında yolda ağlamasın diye köknar vermişler, ağlarsa bizi yakalarlar diye uyusun diye. Uyumuş ve uyanmamış. Öylece kalmış taş gibi. Birkaç yıl sonra ben doğmuşum. O zaman babam Davlatabad diyen bir kışlağın Kaysar kışlağında Afganistanda camide imamlık yaparmış. Evimize uzak olduğu için bazen camide kalırmış. Bir gün yine öyle yattığında rüya görmüş dedemi, kendi babası girmiş rüyasına. “Kalk oğlum, kızın doğdu, adını Ümrinisa koy, uzun ömürlü olsun” demiş. Hemen

kalkıp abdestini alıp yola çıkmış. O zamanlar araba falan yok, atlarla eşeklerle gidilir. Eve geldiğinde bakmış ben doğmuşum. (...)Yıkamış paklamışlar beni hemen babam ezan okuyup kulağıma ismimi vermiş. Benim dedem vermiştir ismimi babama rüyasına girip. Öyle anlatmıştı babam bana (Ü.A., 73 yaş, kadın, 04.05.2013, İstanbul)

Ölen akrabalar dışında aksakallı bir dedenin de rüyada çocuğa verilecek ismi söylediği aktarılmıştır. M.A., kendisinin çocukken çok hastalıklı olduğunu ve bunun isminle ilgili olduğunu açıklarken, “çok zayıfım sağlığım küçükken, ismim ağır gelmiş bana ve annemin rüyasına bir aksakallı beyaz giysili bir dede annemin rüyasında kızının ismini M. koy demiş” demekte (75 yaş, kadın, 16.05.2013, İstanbul).

Birinci ve ikinci kuşaklar arasında bilinen ve uygulanan bu inanış ve pratikler sonraki kuşaklarda bilinse de artık değişen çevre ve şartlara bağlı olarak geçerliliğini kaybetmekte. Bunlara çocuk doğumuyla ilgili bazı etkinlikler de dâhildir. Bunlar *beş gece* ve *beşik toyu* gibi eskiden yapılan ama şimdi hiç yapılmayan veya az yapılan etkinliklerdir. Birinci ve ikinci kuşaktan görüşmecilerin anlattığına göre eskiden Adana’da her zaman yapılan beş gece artık yapılmamaktadır.

Beş gece etkinliği bebeği olan kadının annesi, yakın akraba ve komşu kadınların “hayırlı olsun” ziyaretidir. Yiyecek ve hediye bohçaları ile gelen kadınlara davet verilir. Hediyeler sadece bebek için değil anne ve babası için de hazırlanmaktadır. Beşik toyunun da bazen maddi imkânı iyi olanlar tarafından yapıldığı söylenmektedir. Bunların yerine bebek hastaneden eve getirilince önce isim verme töreni sonra kırkı çıkınca bebek mevlidi okutulup davet verilmekte. Bebek mevlidine gelenler de eli boş gelmemekte. Yakınlar ve misafirler bebek hediyeleri

dışında misafirlere ikram edilmesi için birşeyler hazırlayıp gelmekte. Arzu eden yerli adetlere göre altın vermektedir. Gelen misafirlere Özbek pilavı ve diğer yiyecek ve içecekler ikram edilmekte. Farklı ülkelerde yaşayan Özbekler arasında evlilikler yapıldığı durumlarda genelde kırk çıkınca yapılan bebek mevlidi uzaktan gelen yakınların kırk gün gibi uzun süre kalamayacağı için daha önce de yapılabilmekte.

Özbekler arasında loğusa kadın ve bebeği kırkı çıkmadan önce ziyaret etmeme bugünlerde de uygulanmaktadır. Gelenler sadece yakınlar olup diğer tanıdıklar kırkıdan sonra gelmektedir. Eskiden kırk günlük bu süre içinde bebeğin babasının da karanlık olmadan eve gelmesi ve ıssız yerlerde yalnız bulunmaması gerektiği bilinir ve uygulanırken şimdilerde bunlar bilinse de uygulamak farklı sebeplerden dolayı mümkün olmamaktadır. Ayrıca, İstanbul gibi büyük şehir şartlarında sokakların ıssız olmaması da beklenmemelidir. Kırkı çıkmayan bebek insanlara fazla gösterilmemektedir ve ele alınmamaktadır. Nazar değmesin diye *köz mönçok*, yani nazar boncuğu takılmaktadır. Bunun yanında çocuğu nazardan ve diğer in cin gibi kötülüklerden korumak için dua okuma, bebeğin başucuna veya yastık altına bir parça ekmek ya da küçük Kuran kitabı koyma gibi pratikler uygulanmaktadır. F.Z isimli görüşmecinin bu konuda açıklamaları şöyledir:

Benim kızım doğunca eve geldikten sonra annem babamlar geldi ve babam ezan okuyup ismini verdi kızımın. Sadece annem babam gelebilir. Diğer akraba ve tanıdıklar kırkıdan sonra mevlit yapılır, o zaman gelir görür. Ondan önce görmek olmaz, iyi sayılmıyor, nazar değer diye. Nazardan korumak için gelenler dua okur, “nazar değmesin” der, annem bir de ekmek koyardı yastığının altına veya başucuna çocuğu korusun, korkmasın diye. Ben kendim koymuyordum ama annem yapardı bunu (F.Z., kadın, 26. 05.2017, İstanbul).

Elde edilen ve yukarıda izah edilen doğumla ilgili bilgilere bakıldığında birinci ve ikinci kuşağın büyüklerden miras kalan inanış ve pratikleri uyguladığı görülmektedir. Sonraki kuşaklarda bilinse de onlar tarafından uygulanmadığı dile getirilmektedir ama büyüklerin yaptıkları da aynı zamanda kabul görülmektedir.

5.1.2. evlilikle ilgili gelenekler.

5.1.2.1. *eş adaylarının seçimi.*

Evlilik süreci eş adaylarının bulunması, kız isteme, ailelerin tanışıp anlaşmasından sonra söz, nişan, kına gecesi, dini ve resmi nikâh törenleri, düğün kutlaması, gelin mevlidi gibi uzun soluklu düğün öncesi ve sonrası aşamaları içermektedir. Eş adaylarının bulunması, aile ve akrabaların öncü olduğu görücü üsulu ile ya da gençlerin kendi teşebbüsü ile gerçekleşmektedir. Gençler kendi aralarında anlaştığı durumlarda bu genellikle grup dışı evlilik şekli olarak karşımıza çıkmakta. Gençler eğitim veya çalışma ortamlarında tanışarak anlaşırken, ailelerin de tanışıp bu evliliği onaylamasından sonra diğer aşamalara geçilmektedir. Bu şekilde evlenen kişilerle yapılan görüşmelerde aslında hepsinin ifade ettiği ortak bir nokta var. O da, ailelerin aslında çocukları kendi Türkistanlı toplumu, yani hemşerilerden biriyle evlendirme arzusudur.

Aileler çoğunlukla kızlarını “dışarıya” veya “yerlilere” vermeye, oğulları “dışarıdan” veya “yerli” biriyle evlendirmeye çok hevesli değiller. Ama gençlerin grup dışından kızarkadaşı veya erkek arkadaşı olduğu durumlarda da çok büyük tepki göstermemeye, karşı çıkıp buna engel olunmaya çalışılmamakta. Bunun yerine aileler birbirini ve gelin veya damat adaylarını tanımaya çalışmaktalar. Her iki aile de birbirini beğeniyorsa evlilik onaylanmaktadır. Ailelerden birinin rızası olmadığı

durumlarda genellikle evlilik gerçekleşmemektedir. Bir görüşmecinin anlattıkları bunları destekler niteliktedir:

Ben çocuklarımı kendimizden biriyle, hemşeri aileden evlensin isterim. Bir oğlum yerli ile evlenmek istedi. Ben de tamam öyle istiyorsa dedim. Üç yerliden kız istedim ama kısmet değilmiş olmadı. Sonra kendi hemşerimden çok tatlı biriyle evlendirdim, çok seviyorum. Çok memnunum. Ama oğlumun gönlünü de yaptım, kırmadım onu. Verselerdi olurdu, ama olmadı (K., 55 yaş, kadın, 06.04.2013, İstanbul).

Grup içinde gerçekleşen evlilikler genellikle görücü usulu ile gerçekleşmekte olup, aileler birbirini daha önceden tanımakta, gençler ise yakından tanımasa da bazen toplum üyelerin gerçekleştirdiği sosyal ve aile etkinliklerinde birbirini görmüş de olabilirler. Aileler çocukları yeri ise bu tür kutlama ve davetlere hemşerilerle tanışsın, onlar tarafından tanınsın diye bu etkinliklere hep getirir. Özellikle, evlilik çağına yaklaşmakta olan kız ve oğullarının bu etkinliklerde bulunmasını isterler. Bu durum hakkındaki düşüncelerini dile getiren bir görüşmeciye göre:

Şimdi şöyle bişey var. Evlenmeden önce mesela Özbeklerde şöyle bişey var. Derneklerin amaçları hani genç kızları genç erkekleri buluşturmak, hani kızlarının Türk'e gitmemesi, kızlarının Türk'e gitmemesi için. Asıl bunların amaçları o. Hani ben de onun pek taraftarı olmadığım için genelde gitmiyordum. Hani Özbeklerde düğüne falan gidiyorsun ya, kalk bi oyna, görsün herkes seni, hani böyle (M.M.M, 25 yaş, kadın, İstanbul).

5.1.2.2. *kız isteme: Sovçilik.*

Oğlunu evlendirmeye karar veren aile münasip gelin adayını bulunca ve bir ailenin evlilik çağına gelen kızı gelin adayı olarak seçilince kız evine kız istemeye gidilir. Kızı istemeye gelenlere Özbekler *sovçı*, kız isteme törenine de *sovçilik* derler. *Sovçilik* olayı gerçekleşince genellikle kız evi “biz bir düşünelim, taşınalım” diye karar almak için bir zaman ister. Aileler birbirini tanımyorsa bu zaman içinde tanımaya çalışır, gerekirse araştırır ve soruşturur. Tanıyan aileler arasında buna gerek kalmıyor. Gençler de birbirini tanımyorsa bu zaman içinde görüşüp tanışrlar. Ailelerin anlaşp, evliliğe genellikle çocukların da rızası ile onay vermesinden sonra sıra söz ve nişana gelir.

5.1.2.3. *söz ve nişan.*

Aileler arasındaki anlaşmaya göre bazen söz kesme ve nişan aynı anda yapılmakta. Grup dışı evliliklerde bunlar “yerli” usullere göre, yani kız istemeye çikolata ve çiçekle gidilip söz kesilir. Ama arzu eden, kız “yerlilerden” olsa da, söz kesmeyi Özbek adetlerine göre yapmakta. Kız evine giderken çikolata çiçek dışında *somsa*, *patir* ve *aş* yapıp, geline hediyeler alıp bohçalarla gidilir. Ailelerin anlaşmasına göre bazen aynı gün yüzükler takılıp nişan da yapılmakta.

Evlilik grup içinde gerçekleştiği durumlarda söz ve nişan Özbek geleneklerine göre yapılır. Söz kesmede çikolata ve çiçek dışında gelin adayına hediyeler ve gelin evinde sofraya konacak yiyecekler de getirilir. Söz kesilirken her iki taraftan da misafirler davet edilir. Sofralar kululup yemekler ikram edilir, R.U (33 yaş, kadın, İstanbul) isimli görüşmecinin de ifade ettiği gibi:

Bir farklılık yani, şöyle, hani Özbekler biraz daha hani örf adetlerini devam ettirmeye çalışıyorlar ve bayağı da bağlılar. Birbirlerine de bayağı bağlılar. Yaa, mesela en basitinden bir düğün yapılması. Yani, düğünü yapma şekli daha farklı. Ya da ne bilim imam nikâhı daha farklı oluyor. Ya da bir söz verdiğin, hani istemeye gelip de hani söz alındığı zaman daha farklı oluyor. Ve o çok böyle coşkulu oluyor. Belki de onu daha çok seviyorum. Hani mesela Türklerde birkaç kişi arasında ya da aile arasında söz yapılabilir ama Özbeklerde öyle değil. Böyle yemekli filan oluyor ve 100 kişiyi filan çağırabiliyorlar yani. Gönülleri o kadar zengin. Bu anı paylaşmak istiyor ve herkese onu yaymak istiyorlar. İşte benim kızım şu kişiyle evlendi, ya da işte sözümüz var, düğünümüz var. Hani daha fazla belki yer imkânı olsa ya da ekonomik durumu olsa belki herkesi çağıracaklar. O beni daha çok etkiliyor açıkçası (R.U, 33 yaş, kadın, 06.04.2013, İstanbul).

Nişan toyu yapılıyorsa söz kesmeden daha büyük şekilde kutlanır ve iki aile arasında karşılıklı olarak hediyeleşme gerçekleştirilir. Oğlan evi büyük sinilerle *dastirhon*, yani yiyecek ve *sarpa*, yani çeyizlik ve kızın ailesine hediyeler hazırlanıp bohçalar içine konur ve kız evine götürülür. Kız evi de bunları boş göndermez. Hem yerlilerden, hem hemşerilerden kız istemelere giden görüşmeci (M.M, kadın, İstanbul) bu konuda şunları söylemekte:

Biz mesela *dastirhon* götürüyoruz, *dastirhon*. Mesela kızın evine istemeye gittiğinde, mesela şeyde nişan toyu, hına toyu, nişan toyunda *dastirhonlar* hazırlanır, bohçalar yani. Ha, evet öyle, ama bizim uzak olduğu için biz buradan tabi *dastirhonlarımızı*, sinilerimizi bütün hazırlayıp götürdük, nişani yaptık hem istedik. Burda sini diyoruz. Burda mesela sini, büyük siniye

mesela şey koyarız nanimizi, patirimizi, şekerimizi. Ondan sonra şey bütün ne bilim bu kızdı kiysilerini, kiysi, giysilerini, giyimlerini. Hıı, sarpa. Ondan sonra anne, enasiga, atasiga sarpa yapıp koyarız, büyüklerine koyarız. Mesela şey koyarız, işte bir kumaş, elbise alır, ondan sonra başörtüsünü. Erkeğe şey mesela gömlek, seccade, şapkasını, tespih, öyle yapar bir dastirhana bohçaya koyarız hepsini. Türklerimizde mesela yok. Biz mesela baklava, tatlı yaparız, hani somsalar, onları büyük ayrı bir şey yapıp, çikolatasını alıp ayrı bir şeyde. Ondan sonra bütün ne bilim büyükten küçüğe şey bohça, onları dizip mesela hep böyle yapıp isteyip, aynı Özbekistan’la devam ediyor bizimkiler. Biz mesela oğlan kardeşime şimdi yerlilerden bir kız istedik. Beraber gittik. O gün müsaade verdiler, izin verdiler biz düşünelim, taşınalım diye. Hani, tabi, biz kendi âdetimizi yapmadık. Şimdi bunların, yerliklerin, şimdi mesela bir çikolatayla bir çiçek götürdük. Ama ben kendi kızlarımda, kızlarımda mesela, bir Özbeğe kızımı verdim. Sonra valla mesela oğlumunkini de böyle dastirhonlar yaptık. Aşlar pişirib mesela orada kız evinde. Büyük büyük kazanlarda aşlar, suyu aş yapıp, kök çaylar yapıp onlar öyle ağırladılar. Orda nişan töy yapıp geldik, hayatları tatlı olsun diye sütlü çay yapıp herkese baya güzel ağırladılar yani (M.M., 55 yaş, kadın, 27.11.2011, İstanbul).

Görüşmecilerin verdiği bilgilerde ve katılımlı gözlemde görüldüğü gibi evlilik sürecini oluşturan etkinlikler “yerlilerinkine” göre daha ağır hazırlıklarla ve daha geniş katılımıla yapılmaktadır.

5.1.2.4. *kına toyu.*

Özbekler arasında kadınların başörtülü olup olmama durumuna göre “kapalı” ya da “açık” ifadeleri kullanılmaktadır. Ailede kadınlar “kapalı” ise erkek ve kadınların aynı ortamda olduğu düğün tercih edilmemekte. Bundan dolayı, kına toyu büyük yapılmaktadır. Bunun için bir kafe, öğretmenleri veya diğer yerlerdeki yemek salonları kiralanmaktadır. Kınalar evde de yapılmakta ama düğünün yapılmadığı ve kınanın büyük olduğu durumlarda bu salonlar tutulmakta. Bu kına toylarına her iki ailenin misafirleri davet edilmekte. Kına kutlaması için davetiyeler hazırlanmakta. Kınaya gelen misafirlere Özbek pilavı ve diğer yiyecekler ikram edilmekte. Kına kutlamasını yönetecek müzisyenler veya sunucu davet edilerek çeşitli dillerde şarkılar seslendirilmekte. Bunlar Türkçe, Arapça, Tacikçe ve en çok çalınan Özbekçe şarkılardır. Bu kınalarda Özbekçe şarkıların çalındığı anlar genç ve büyüklerin kalkıp oynadığı büyük bir coşku anıdır.

Kutlamada en beklenen an, tabi ki, gelin ve damadın kına yakmaya geldiği andır. Bu zamana kadar gelinin birkaç kez kıyafet değiştirdiği ve kınayı yapanların misafirlerin oturduğu masalara gidip “hoş geldiniz”, “yiyeceklerden buyurun alın, afiyet olsun” dediği görülmüştür. Gelin ve damat salona girmeden önce “kapalı” olan kadınlar başlarını örter. Salonun girişine yere uzun beyaz *payandoz* serilir. Yolluk niyetine serilen bu kumaş bazen renkli de olabilmekte. Bir görüşmecinin verdiği bilgilere göre bu yolluğa *sarpa* denmekte ve kına, düğünün yanı sıra gelin çeyizinin geldiği zamanda da yapılmaktadır:

Biz kına, düğünlerde gelin ve damada beyaz sarpa sereriz. Büyüklerimiz yapardı, biz de devam ediyoruz, çok güzel bir adet bu. Gelin ve damat bu şekilde karşılanıyor. Dünürleri karşılarken de aynısını yapıyoruz çeyiz

gelirken, kız tarafı getirir ya gelinin çeyizini, o zaman da kız tarafından çeyiz getirenler için sereriz sarpa. Hem misafirleri güzel hoş saygı ile karşılıyoruz ve eve atılan adımlarınız kutlu olsun, hayırlı olsun diyoruz (M.A, kadın, 12.06.2017, İstanbul).

Kına toyu sırasında gelin ve damat serilen bu yolluk üzerinden salona girerken Özbekçe “yar-yar” şarkısı çalınır. Gelin kına kıyafet takımını veya bu durum için aldığı veya diktirdiği elbiseyi giyip başını kırmızı örtü ile örtmekte. Arzu eden damat ve gelin adayları Özbek geleneksel kıyafetlerini de giymekte. Bu durum aynı şekilde düğünde ve gelinle damat yeni evine girerken de yapılmakta. Ardından “Yüksek-Yüksek Tepeler” eşliğinde kına yakılır. Damat kına yakıldıktan sonra salonu terkeder ve eğlence devam eder.

5.1.2.5. resmi ve dini nikâh.

Düğün kutlamasından önce resmi ve dini nikâh yapılmakta. Dini nikâha gelin katılmamakta. Onun yerine vekâleten dayısı katılmakta. “Yerli” gelinlerden olan N.Ç o anı şu ifadelerle anlatmakta:

İlk örtü örtmüştük işte imam nikâhı yapılacaktı. Sonra ben onu şey verdim, vekâlet mi verdim. Nikâh için. İmamın yanına girmiyormuşum. Sonra onu kapıda öğrendim. Ondan sonra ben başka odada oturdum. O da işte gıyabında vekilin nikâh oldu. Yani bizde öyle oluyor mesela. Gelinle damat oturuyor, imam nikâhı kıyıyor, olay tamamdır. O burda öyle bir şey yok. Vekâlet, vekil verildi. Ondan sonra o benim yerime girdi işte, dayım girdi. Ondan sonra o dua oldu (N.Ç., kadın, 02.05.2013, İstanbul).

Resmi nikâh evlilik dairelerinde veya düğün salonlarında belediye memurları tarafından kısılmakta. Aile “kapalı” ise düğün yapılmadığı için sadece evlilik dairesi tercih edilmekte.

5.1.2.6. *düğün.*

Düğün kutlamaları genellikle ailenin durum ve arzusuna göre çeşitli salon, kafe veya restoranlarda yemekli yapılmakta. Adana’daki dernek binasının büyük bahçe ve salona sahip olmasından dolayı bazen düğünler orada hala yapılmaktadır. Görüşülen kişiler düğünlerin eskiden dernek binasında veya müsaitse evlerde yapıldığını anlatmakta. Onlardan A.A (82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul) düğünlerin eskiden ister Türkiye’de, ister Amerika’da olsun dernek binasında olduğunu anlatmakta ve “tüm çocuklarımı evlendirirken, ben 5-6 toy yaptım, cemiyetimizde yaptım, aşı da kendim yaptım, bütün salonlardan daha güzel oldu” demekte. Ayrıca, çocuklarına “salonda yaparsan düğüne gitmem” diye şart koştuğunu dile getirmekte.

Kına toyunun anlatıldığı bölümde gelin ve damat etkinliğin yapıldığı yere “Yar-Yar” şarkısı eşliğinde topluluk içine girerken ayaklarının altına beyaz yolluk serildiği daha önce söylenmişti. Aynı durum düğün kutlamasında da yapılmakta. Düğünde restoran veya kafelerin sunduğu yemekler dışında sıklıkla Özbek pilavı ve diğer yiyecekleri de ikram edilmekte. Düğün sahibinin bazı yakın akraba ve yakınları bu yiyecekleri hazırlayıp *dastirhon* ile gelmekteler düğüne. Nadiren olsa da bazen düğünlerin yemeksiz yapıldığı görülmektedir. Bu durumda düğüne gelen misafirlere Özbek pilavı ve diğer yiyecekler evde veya Adana’da görüldüğü gibi dernek binasında verilmektedir.

Düğünde yerel müzik ve dansların yanısıra Özbek şarkılar eşliğinde “hemşerice” oyunlar oynanır. Bazı durumu iyi olan kişilerin düğüne Özbekistan’dan sanatçı getirdiği de söylenmiştir. “Yerli” gelinlerden sayıldığını ve 18 sene önce Özbek aileye gelin geldiğini söyleyen N.Ç kendi düğününü böyle anlatmakta:

Özbek kültüründe düğünler daha ağır. Yani daha ağır hazırlıklar. Bizde mesela düğünde daha sade olur. Ama onlarda işte Kuranı Kerim taşınır gelin ve damadın başında işte. Renkli yolluk serilir hani bir yolda olsun, dini inancı bütün olsun, bir yastıkta olsun diye. Ha bizde o kadar yok onlar, Türk kültüründe. Ya da vardı belki şeylerde var, daha kırsal yerlerde. İstanbul’da o maalesef yok. Şeker atılır. Sonra işte o düğünde şey oldu, örtü serildi, şekerler atıldı. Düğün evde, burada terastaydı, üç daire boyu yukarısı ve evin dört tarafı geniş bir teras. Evde düğün oldu, 400 kişiye düğün oldu, Özbek yemekleriyle. Yer sofraları, teraslar, evin içi dışı, her yeri. Hatta bu alttaki daireler bile açıldı. O kadar kalabalıktı. Tam bir şey oldu yani, yöresel düğün. Eve girerken işte oluyor bunlar. O şarkı var, yar-yar, o şarkılar hep klasiktir. Selam verme bile oldu (N.Ç., kadın, 02.05.2013, İstanbul).

Düğün kutlamasının bitmesi evlilik sürecinin bittiği anlama gelmemektedir. Düğünden sonra damadın annesi ve diğer akraba kadınlar yeni evlenen çifti yaşayacakları eve girerken yukarıda görüşmecinin de anlattığı karşılama töreni yapmakta. Bunun için kına ve düğünde olduğu gibi girişe beyaz yolluk serilir. Gelin ve damat kapıdan girip bu yolluk üzerinden geçerken başlarının üzerinde Kuran kitabı taşınır ve üzerlerine şekerler atılır. “Bir yolda yürüsünler”, “dinine, evine, ailesine bağlı olsunlar”, “gelin evine bereketiyle gelsin”, “sağlıklı tatlı evlatları olsun” diye dualar edilir. Bir müddet orada bulunan kız ve erkek tarafı kadınlar dualar edildikten

sonra dağılırlar. Düğünün ertesi günü arzu ederse kız ve erkek tarafı yemek hazırlayıp yeni evlilere getirmektedir.

5.1.2.7. *gelin selamı: kelin salom.*

Bazen uzaktan akrabaların katıldığı durumlarda gelinle damadın evlerine girdiği zaman yapılan karşılama töreninden sonra *kelin salom* yapılmaktadır. Selamlama ritüeli gelinin damadın ailesi ile tanıştırıldığı andır. Düğün kutlaması yapılıyorsa düğüne gelen kişiler hediyelerini düğünde, yapılmıyorsa bu selamlama töreninde verebilirler. Özbekistan’da hem kız tarafından, hem erkek tarafından geline hediyesini takdim edecek kişi önce tanıtılır ve başına örtü örten gelin “Kelin Salom” şarkısı eşliğinde birkaç kez eğilerek selam verir. Gelin selam verirken karşısındaki kişi de buna karşılık iyi niyetlerde bulunur, dua eder, geline sarılıp sonra hediyesini verir. Bu şarkının eskiden kadınlar tarafından söylendiği ama artık pek bilinmediği için söylenmediği ve selamlamanın da herkes tarafından yapılmadığı ifade edilmiştir⁷. Tanışma ve hediye verme bitince misafirler dua edip herkes dağılır. Gelin selamı düğün gününde yapılmıyorsa daha sonra akrabaların düzenlediği “gelin mevlidi”nde yapılabildiği belirtilmiştir.

5.1.2.8. *gelin mevlidi: kelin çakırdı.*

Özbekler arasında *kelin çakırdı* veya *kelin çakırığ* olarak bilinen etkinlik Türkiye’de “gelin mevlidi” olarak da adlandırılır ve düğünden bir hafta sonra yapılır.

⁷ Gelin selamı İstanbul ve Adana’da yaşayanlar arasında daha az yapılmaktadır ama 1982 yılında Afganistan’dan gelip Gaziantep ve Antakya’ya yerleşen Özbeklerde hala yaygın olduğu görüşmeciler tarafından belirtilmiştir. Antakya’daki Özbekler üzerine doktora tezi yapan Aylın Eraslan çalışmasında söz konusu ritüelin “Kelin Selam” şarkısı eşliğinde nasıl yapıldığını betimlemiş ve söz konusu maninin sözlerini de derleyip metne ilave etmiştir.

Yeni evlenen çift ayrı evde oturuyor ise ilk önce damadın ailesi, daha sonra arzu ederlerse hala, amca, teyze ve dayı gibi diğer yakın akrabalar tarafından evlere yemeğe davet edilmektedir. Bu etkinlik yeni evlenen çiftin karşılıklı olarak aile üyeleri ile daha yakından tanışma fırsatı sunmakta. Yeni evlenen yeğenleri evlere yemeğe davet etmek akrabalar arasında karşılıklılık ilkesi üzerine kuruludur. Biri senin yeni evlendirdiğin kız veya oğlunu eşi ile birlikte davet ediyor ise sen de onun yeni evlenen kızı veya oğlunu çağırmak zorundasın. Davet eden kişinin arzusuna göre gelin mevlidinde yolluk serip karşılama, selam töreni ve hediye verme gerçekleşmektedir. M.A isimli görüşmecinin verdiği bilgiler bunu desteklemektedir:

Gelin ve damat düğünden sonra bir hafta sonra uygun olduğu zamanda damadın anne babasının evine gider, davet edilirler. Diğer yakın akrabalar da gelir. Biz yakında yeğenimizi evlendirdik. Düğünden sonra abim, işte damadın babası kendi evine davet etti. Gelinimiz yerliydi ama bizim milli kıyafetlerden giydi, kaftan var ya ondan giydi, döppi giydi, selam da verdi herkese. Onları sarpa serdik karşıladık eve girerken. Çok güzeldi yani, mutlu olduk. Biraz zaman geçince ben de onları kendi evime davet edecem bir hafta sonu. Biz gelini daha yakından tanırız, o da bizim aileyi tanır, akrabaları tanır böylelikle (M.A., kadın, 12.05.2017, İstanbul).

Gelin mevlidi ile uzun soluklu evlilik süreci sona ermektedir. Düğün öncesi ve sonrası etkinlikler burada verilen sıraya göre gerçekleşmektedir. Her bir aşama evlenen gençlere ve onların anne babalarına yeni statüler verir. Evlenecek gençler gelin ve damat adayı olarak seçildikten sonra sırası ile sözlü, nişanlı, gelin ve damat konumlarından geçip toplumda karı koca ve yeni bir aile olarak kabul edilirler. Gençlerin ebeveynleri de önce oğlu olan görücü veya *sovçı*, daha sonra her ikisi de

dünürlük, kadın kaynana ve erkek kaynata konumuna sahip olurlar. Bu konumlar belirli sorumluluk ve yükümlülükler getirir ve kişilerden onları yerine getirilmesi beklenir. Daha sonra yeni ailenin çocuk sahibi olması ile kişiler toplumda mevcut olan diğer sosyal statüleri edinmeye devam ederler.

Türkiye’de yaşayan Özbekler arasında grup içi evliliklerin hala sıkça yapılması, evlilik sürecinde gelin ve damadı karşılama, “kelin salom” ve “kelin çakırığ” gibi törenlerin gerçekleşmesi evliliğin grup kimliğinin üzerindeki etkisi olarak değerlendirilebilir. Grup içi evliliklerin yapılması sadece aynı değil farklı şehirlerde yaşayan Özbekler arasındaki bağı ve dayanışmayı güçlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda grup kimliğini de pekiştiriyor. Özbekistan’ın çeşitli bölgelerinde yapılan evliliğe dair bazı pratiklerin İstanbul ve Adana’daki Özbekler tarafından devam edip uygulanması geleneklerin aktarım sürecinin göstergesidir.

Grup kimliğinin güçlenmesi ve geleneklerin sürdürülmesi kültürel kimliğin devamını da beraberinde getirmektedir. Bunlar arasındaki bağ ve etkileşim karşılıklıdır. Bunun yanında uzun süre Türkiye’de bulunmaları ve yerel toplumla bütünleşmeleri grup dışı evliliklerin toplumca kabulünü ve bazı yerel, örnek çikolata ve çiçekle kız isteme ve kına gecesi gibi pratiklerin özümsemesini ve uygulanmasını getirmektedir. Bu yerel pratikler uygulanırken olduğu gibi alınmıyor. Özbekler onlara damat ve gelini “Yar-Yar” şarkısı ile beyaz yolluk sererek karşılama ve gelin selamı gibi kendi pratiklerini, müzik, dans ve yemeklerini katarak yapmaktalar.

5.1.3. ölümle ilgili gelenekler.

Bir insan hayatının sona erme ve geçiş anı olan ölüm Özbeklerde Allahın emaneti olan ruhu Allaha geri teslim etme, öbür dünyaya göç etme veya fani

dünyadan baki dünyaya geçme gibi İslami değerler çerçevesindeki açıklamalarla değerlendirilir. Özbeklerde ölenler fiziksel olarak var olmasa da kalanlar için manevi anlamda hep vardır. Ölenler, kalanların günlük yaşamında hatırlanma / unutulmama ve anma sayesinde *ötgen ketgenler*, yani geçmiş gitmişler olarak farklı boyutta hep var olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, ölümle ilgili cenaze, yigirmi ve kırkıncı gün, yıldönümü ve yas tutma gibi etkinlik ve uygulamalar Özbekler için büyük önem arz etmekte ve tüm bu ölüyü anma törenlerin düğünler gibi daha ağırlıklı hazırlıklar ile gerçekleştirilmekte olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, bir yakının ölüm durumuna karşı sergilenen tutum ve davranışlar da bunu göstermektedir.

A.A (82 yaş, erkek, 04.05.2013, İstanbul) isimli görüşmeci ve eşi 60 sene sonra ilk defa bağımsız olan vatani Özbekistan'a gidip orada bulunduğu zaman eşinin abisinin karısının, yani eşinin yengesinin ölüm haberini alır almaz verilen bir aylık vize süresini doldurmadan hemen Türkiye'ye geri dönmesi buna örnek gösterilebilir. Aynı zamanda, sadece yakınların değil hemşerilerden herhangi birinin ölüm haberi herkese sosyal iletişim ağlarda hemen duyurulmaktadır. Neredeyse her ailenin farklı ülkelerde yaşayan akrabaları olan Özbekler için iletişim araçları ve ağlar vefat durumlarında haberin hızla ulaştırılmasına hizmet etmektedir.

Cenaze törenleri ortak olan İslami geleneklere göre yapıldığından dolayı İstanbul ve Adana' da yapılan yerli cenaze törenleri ile farklılıklar göstermemekte. Kişi vefat ettiğinde hastanede bulunuyorsa ölüsü eve getirilmeden cenazeden önce yıkanmaya, ondan sonra cenaze namazı için camiye götürülür. Kişi evde vefat ettiğinde ise bir odaya yere yatırılıp çenesi bağlanır, üstü beyaz örtü ile örtülür ve karnının üstüne şişmesin diye bir bıçak konur. Mevta yıkama işlemi ve cenaze namazından sonra mezarlığa götürülüp defin edilir.

Ölüm gerçekleştiğinde hemen yakınlara haber verip cenaze işlemleri ile ilgilenilir. Ölünün yattığı odada evdekiler ve varsa hemen gelenler Yasin süresini okur. Vefat eden kişi ister Türkiye’de, ister Amerika veya herhangi başka bir ülkede olsun, ölen kişinin İstanbul veya Adana’da bulunan çocuk ve akrabaları evlerinde veya dernek binasında cenaze günü veya hemen onun takibinde merhumun ruhuna Hatim Kuran yapmakta.

Hatim Kuran etkinliklerinde gelen kadın ve erkekler ayrı oturur ve gelenlere ihsan niyetine Özbek pilavı, diğer yemekler ve helva kavrularak ikram edilir. Ölünün cenazesi, kırkı ve yıldönümü adına verilen Hatimler aynı şekilde düzenlenmektedir. Eskiden ölünün yedisi, yığirmesi de mutlaka yapılırken, şimdilerde arzu eden kişiler tarafından bazen yapılmaktadır. Bu durumda bazen ölenin çocuk, kardeş veya yakınları bu etkinlikleri sırayla düzenlemekteler.

Bunun dışında, vefat durumundan sonra gelen iki dini Ramazan ve Kurban bayramlarında bayram namazından sonra erkekler, bayram günleri içerisinde kadınlar tarafından o evlere ziyarete gidilip dualar okunur. Ölenin arkasından yas tutma mevcuttur. Yas tutan kişi ölüm dışında düğün, davet ve kutlama gibi sosyal etkinliklere katılmamakta. Yas süresi bir yıl devam etmekte. Her iki dini bayram zamanındaki ziyaretler ve yıldönümü Hatminden sonra ölümle ilgili merasimler bitmekte. Daha sonra ölünün yakınları arzularına göre yine Hatim düzenleyebilmekteler.

5.2. Korbaşıları Anma Günü

5.2.1. Şermuhammed Beg ve Korbaşıları anma gününün tarihçesi.

1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Türkistan topraklarındaki 5 cumhuriyet – Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, bağımsızlığını ilan etti. Bu durum dış ülkelerdeki tüm Türkistanlılar arasında büyük sevinç ve heyecan yaratmıştır. Uğruna canlar verilen ve ömürler feda edilen bağımsızlık mücadelesi amacına ulaşmıştı. İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbekler de bu büyük değişimi sevinçle karşılamış ve birçoğu bağımsızlık ilanının yapıldığı 1991 yılından hemen sonraki yıllarda soluğu ata topraklarda almıştır.

İstanbul ve Adana’daki Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği başkanları ve birçok diğer görüşmeciler tarafından büyüklerinin tek amacı olan vatanın azatlığı bu tarihe kadar yapılan tüm etkinliklerde değil iki kişi bir araya gelse bile üzerine konuşulan en önemli mesele olduğu vurgulanmıştır. Bağımsızlık döneminden sonra yapılan etkinliklerde ise kültürel ve tarihi konular üzerine ağırlık verildiği söylenmiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde mücadeleye bizzat katılanların, ilk göçleri yaşayanların veya bu olaylara şahit olanların ya da sadece kültürel birikimleri daha fazla olan büyüklerin sayıca gittikçe azalmaları yakın geçmişin, yaşanmışlıkların, kültürel değer ve birikimlerin genç nesle aktarma, kültürel kimliği sürdürme ve yaşatma yolunda adımların atıldığı ve dikkate alındığı belirtilmiştir. İstanbul ve Adana’da Özbeklerin yaptığı aile, dini, sosyal, ulusal boyutta olan tören, kutlama, bayramlar, anma ve diğer program ve etkinliklerin tümü Türkistanlı / Özbek kültürel kimliğinin şekillenmesine, aktarılmasına ve sürdürülmesine büyük katkı

sağlamaktadır. Adana Türkistanlılar derneği tarafından her sene 10 Mart tarihinde gerçekleştirilen Korbaşları Anma programı da bu etkinliklerden biridir.

Korbaşları Anma günü tarihinin 10 Mart olması Fergana bölgesi Korbaşı hareketinin başkumandanı Şer Muhammed Bek ismi ile ilgilidir. Fergana bölgesi Korbaşı hareketi başkumandanlığını Kçük Ergeş, Büyük Ergeş, Muhammed Emin Bek (Madamin Bek) gibi isimlerden sonra Şer Muhammed Bek üstlenmişti. Bu dört isim arasında mücadeleyi en uzun süre sürdüren kişidir (1917-1924). Ailede 5 erkek çocuktan ortancası idi ve eline silah aldığında 23 yaşındaydı. Diğer dördü de bu hareketin içindeydi. En küçük kardeşi Nur Muhammed Bek abisinin yanında mücadeleye başladığında henüz 18 yaşındaydı. Korbaşı kumandanlarından biri olan Nur Muhammed Bek abisinin en büyük destekçisi ve yardımcısıydı. Enver paşa Korbaşı hareketine katıldığı ve Şermet Bek'ten destek talep ettiği zaman 1500 yiğidiyle birlikte Nur Muhammed Bek'i göndermiştir. 1922 yılı sonbaharda Kızıl ordu tarafından Darvaz'da iyice sıkıştırılan ve erken bastırmış kış şartlarından dolayı Şermet Bek Doğu Buhara'ya geçmiştir. O bölgedeki diğer Korbaşlarla anlaşmazlık yüzünden Sami beyin çabalarına rağmen aralarında çatışma çıkınca Amuderya nehri üzerinden Afganistan'a geçmek zorunda kalmış. Kendisiyle birlikte kardeşi Nur Muhammed Bek ve 390 mücahidi de geçmiştir. Sınırın diğer tarafında kalan 1300 yiğidi ise Doğu Buhara bölgesi Korbaşları ile birlikte mücadeleye devam etmiştir. 1923 yılında Fergana'ya dönüp hareketi devam ettirmek istemişse de dışarıdan yardım alamayan Şermet Beg imkânsızlıklardan dolayı çaresizlik içinde 1924 yılında Afganistan'a geri dönmüştür (Bademci, 2008).

İkinci Dünya savaşı döneminde Afganistan hükümeti tarafından hapsedilen Şermet Bek savaş bitince salıverilmiş ama bir müddet sonra Sovyetlerin yaptığı

baskının da etkisiyle Afgan hükümeti ülkeyi terk etmesini istemiş. Pakistan’a ailesiyle birlikte geçen Bek kardeşler 1954 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Adana’ya yerleşen Şermet Bek hayatını burada sürdürmüş ve 1970 yılı 10 Mart tarihinde vefat etmiştir. Kardeşi Nur Muhammed Bek de aynı şekilde Adana’da yaşamış ve 1984 yılı 10 Ocak tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuştur. Adana Asri mezarlıkta yan yana defnedilen bu iki büyük şahsın mezar taşlarında “Türkistan İstiklal Mücadelesi Başkumandanı Gazi Şer Mehmet Bek” ve “Türkistan İstiklal Mücadelesi Emirleşker Gazi Nur Mehmet Bek” yazmaktadır. Bugünlerde onların çocukları, torunları, torunlarının torunları, yani *nevara*, *çevara*, *evara* ’ları Türkiye’ de Adana ve İstanbul’da, Almanya ve ABD’de yaşamaktalar.

Adana Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği bünyesinde büyüklerden ve kendi aile büyüklerinden Türkistan’ın manevi ve tarihi değerleriyle, ata vatan olması bilinciyle, azat vatan arzusu, her ailede dil ve kültüre verilen önem ile yetişen gençler kendi kararları ile 2000’li yılların başında Adana Genç Türkistanlılar Hareketini başlatıyor. Bunu tetikleyen bağımsızlık yıllarından sonra vatanla canlanan ilişkiler, gidip gelmeler, Adana’daki Türkistanlı gençlerin kendi aralarında toplanıp kaybolmaya yüz tutan ama dede ve babalar tarafından eskiden yapılan ve Orta Asya toplumlarında geleneksel sosyal kurum olan gap-geştekin etkinliğini yeniden başlatmaktır. Adana’daki gençlerin amacı hem bu kurumu yaşatmak, hem büyüklerden duydukları bilgileri kitaplardan okuyarak Türkistan tarihi, kültürü, orada yetişen büyük şahısların hayatı ve önemini, bağımsız olan cumhuriyetlerden gelen güncel bilgilerle genişletmek ve birbirleriyle paylaşmaktır. Bu şekilde Adana Genç Türkistanlılar Hareketi ortaya çıkıyor ve “Güzel Türkistan” adında dergi yayınlamaya

başlıyorlar. Altı sayı yayınladıktan sonra yazılar internet ortamında “Adana Genç Türkistanlılar” bülteninde yayınlanıyor.

2006 yılının 6. sayısında Şermet Bek hakkında bir makale yayınlanıyor ve ardından onun vefat ettiği 10 Mart gününü Şer Muhammed Bek ve Korbaşları anma günü olarak ilan edilmesini Adana ve İstanbul Türkistanlılar derneklerine bildiriyorlar. Bu durumu değerlendiren Adana dernek başkanı gençlerin girişimini destekliyor ve 10 Mart Şer Mehmet Bek ve Korbaşları Anma günü olarak kabul ediliyor ve ilk anma etkinliği 2007 yılında tertip ediliyor. Adana Asri mezarlığında mezar başına gidilip dualar ediliyor ve dernek binasında bir toplantı düzenleniyor ve milli yemek olan Türkistan pilavı ikram ediliyor. Bu tarihten sonra her sene 10 Mart veya daha fazla katılımı sağlamak şartıyla bu tarihe en yakın hafta sonu günlerde kutlana gelmektedir.

Korbaşlar günü ilk yıllarda dernek binasında, 2010 yılından sonra Seyhan Belediyesinin de katkılarıyla Seyhan Kültür merkezi Arif Nihat Asya salonunda yapılıyor. Anma etkinliği konferans, mezar ziyareti ve Aş ikramı olarak 3 bölümden oluşuyor. Böyle geniş program hazırlıkları aylar öncesinden başlıyor. Konferans konuşmacılarının belirlenmesi, katılımcıları Asri mezarlığa ve derneğe getirip götürecek otobüsün belediyeden ayarlanması, programa diğer şehirlerden gelen misafirlerin ağırlanması ve kalacak yerlerinin ayarlanması, konferanstan önce yapılan ikramda nelerin ve kim tarafından yapılacağının belirlenmesi, aş yapımı ve ikramı için gereken malzemelerin tedariki, davetiye ve verilecek plaketlerin hazırlanması, program günü ve saatinin derneğin Facebook sayfasında ve diğer sosyal iletişim ağlarında duyurulması ve tüm bu işleri karşılayacak para giderlerinin hesaplanıp ayarlanması hazırlık sürecini teşkil etmektedir.

Anma etkinliği bazen bir gün (10.03.2012’de olduğu gibi), bazen de 2 güne (2013 ve sonraki senelerde olduğu gibi) yayılıyor. Bir gün yapıldığı zaman ilk önce mezar başına ve daha sonra akşam saatlerinde kültür merkezindeki konferansa gidiliyor. İki günlük programda ise akşam yine kültür merkezinde konferans, ertesi sabah mezar başında anma ve öğlen dernek binasında Aş ikramı şeklinde düzenlenmektedir. Özbekistan büyükelçiliği ve İstanbul konsolosluğu, STK, valilik, belediye gibi çeşitli kurum temsilcileri, milletvekilleri ve diğer şehirlerdeki tüm Türkistanlılar programa davet edilen misafirler arasındadır.

Burada Korbaşılar Anma etkinliğinin akışı şu sırayla aktarılacak: tören, mezar başında anma ve aş ikramı. Aşağıda aktarılacak bilgiler 2012 ve 2013 yılında yapılan Korbaşılar gününde katılımlı gözlem yöntemiyle elde edilmiştir. Bunun dışında program akışında katılımcılarla sohbet ederek ve resim çekerek elde edilen bilgiler de kullanılacaktır.

5.2.2. Korbaşılar anma töreni.

Korbaşılar Anma töreni yukarıda da bahsedildiği gibi Adana Seyhan Kültür Merkezi Arif Nihat Asya salonunda gerçekteştirilmektedir. Katılımcı ve misafirler dernek yönetiminin ayarladığı servis veya özel araçlarla getirilmekte. Adana dışından gelen konuşmacı ve davetliler genellikle kültür merkezine yakın otellerde ağırlandıkları için yürüyerek ya da özel araçlarla getirilmekteler. Dışarıdan gelen Türkistanlılar Adana’daki akrabalarının evinde de kalmaktalar.

Programı başlama saati genellikle akşam 18.30 olarak belirlenmekte ve akışı genellikle şunlardan ibaret:

- İkram

- Resim sergisi
- Konferans

Konferans başlamadan önce çadır/ yurt şeklinde yapı olan toplantı salonu önündeki fuayede geleneksel içecek olan *kök çay*'ın yanı sıra çay, kahve, diğer içecekler ve Özbek mutfağına has çeşitli börek, çörek ve pasta – samsa, katlama, boğırsak, patir, salla, zenze - gibi yiyecekler ikram edilmekte. Salonda bu sırada CD'lerden Özbek, Kırgız, Kazak, Tacik dillerinde icra edilen şarkılar, “Türkistan” ve “Güzel Türkistan” marşları çalınır.

Etkinliğe gelenlerden bazı büyükler, gençler ve çocuklar geleneksel Özbek kıyafetleri giymekteler. Bunlar hem erkekler, hem kadınların başlarına giydiği *Döppi* olarak adlandırılan takkelerdir. *Döppi*'ler in şekli ve üzerindeki işlemler Özbekistan'ın farklı bölgelerinde yapıldıklarından dolayı birbirinden farklı olabilmekteler. Erkekler *Tön* veya *Çapan* olarak adlandırılan sade işlemlerle ya da altın ve gümüş iplerle işlenmiş kaftan giymektedir. Kadınların giydiği geleneksel kıyafetler arasında işlemeli uzun yelekler ve çok renk içeren desenli ipekten yapılma geleneksel *atlas* veya kendi deyimleriyle *şayi*, pamuktan yapılma *adras* kumaşlardan dikilen *köylak/ köynak* denen elbiseler giymekteler. Bazı kadınlar tarafından bu kumaşlardan yapılma eşarp ve şal takılmakta, erkeklerse bellerine *belbağ* denen kuşak bağlamaktalar.

Gelenler sunulan ikramları tadarken birbirleriyle sohbet etmekte, çoktan görüşmeyenler özlem gidermekte, kaynaşmakta ve bağları pekiştirmekte. Gelenler arasında yaşlı birileri varsa herkes yanlarına gelip selamlaşmakta, hal hatır sormakta ve kısa olsa da sohbet edilmekte. Bu da toplumda büyüklere duyulan saygıyı

göstermektedir. Selamlaşma sırasında karşılıklı olarak hal hatır sorulurken her iki tarafın akraba ve yakınların isimleri ya da o kişiyle akrabalık bağıını ifade eden akraba terimleri kullanarak onların da hatırı sorulmaktadır.

Toplum dışından gelenlere yiyecek ve içecekler ikram edilirken, giysiler sergilenirken onlar hakkında kısa bilgi verilmekte. Misafirler geleneksel renk renk elbise giyenlerle resim çektirmekte. *Çapan* ve *Döppi*'si olmayanların geleneksel kıyafetlerle resim çektirmek için olanlardan kısa süreliğine ödünç alıp giydiği görülmekte.

Resim sergisi konferanstan önce ikramla birlikte her sene yapılmaktadır. İkramın yapıldığı fuayede sergilenen resimler Türkiye'ye yerleşen Türkistanlıların geçmişine ışık tutan görsel malzemedir. Bu sergide Şer Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek ve diğer Korbaşılara ait büyük portre yapılmış çeşitli resimler; Türkistanlıların ilk geldikleri 1950'li yıllardaki toplu halde çekilmiş görüntüler; daha önce yapılmış etkinliklerden ve geleneksel kıyafet ve çeşitli Özbek milli çalgılarla folklor ekibi gösterilerinden bazı kareler; Özbekistan'ın Buhara, Semerkand, Hive ve Taşkent gibi kadim şehirlerde bulunan tarihi eserlerin resimlerini görmek mümkündür. Resimlere bakarken insanlar geçmiş büyüklerini, varsa resimdeki akrabalarını ya da toplumda faal olan kişileri, onlarla ilgili olan olayları ya da eskiden faaliyetlerin nasıl yapıldığını konuşmakta ve anmakta. Dernek yönetiminde olanlar toplum dışından olan misafirlere sergiyi gezdirirken resimlerle ilgili açıklama yapmakta ve bilgi vermekte.

İkram ve sergi devam ederken tüm konuşmacıların ve resmi davetlilerin gelmesiyle birlikte gelenler toplantı salonuna geçmekte ve konferans programı başlamakta. Programın akışı genellikle şu şekilde geçmekte:

- Açılış konuşması;
- Saygı duruşu ve İstiklal Marşı;
- Şer Muhammed Bek, diğer Korbaşılar ve tüm şehitler için dua ve Fatıha;
- Dernek başkanı konuşması;
- “Güzel Türkistan” marşı eşliğinde barkovizyon gösterisi;
- Şiir okuma;
- Konuşmacıların sunumu;
- Plaket takdimi, teşekkür ve kapanış konuşması;
- Toplu resim çekimi

Programın ilk ve son üç bölümündeki sıralama her zaman için geçerli olup ortadaki bölümlerde değişiklik yapılabilmektedir. Saygı duruşu ve İstiklal Marşı topluca okunduğu sırada herkes ayağa kalkıyor. Şehitlerin ruhuna okunacak duanın okunması için topluluktan biri sahneye davet ediliyor.

Dernek başkanı konuşmasında Türkiye’deki Türkistanlılar (göç tarihleri ve yerleşim bilgileri), Türkistanlıların kurduğu dernekler (kuruluş tarihi, amacı ve faaliyetleri), Korbaşılar ve Korbaşı hareketi hakkında genel bilgiler vermektedir. Barkovizyon gösterisi, okunan şiirler, çalınan müzik, konuşmacıların sunumu günün konusu ve Türkistan tarihi ve Türk Dünyası ile ilgilidir.

Korbaşılar Anma etkinliğinde toplumun geçmişini ve önemli şahsiyetlerini anlatan bu görsel ve sözel sunumlar geçmişi bugüne taşıyarak onun yeniden yorumlanmasına, tahayyüllerde canlandırılmasına, hafızalarda korunmasına, genç

nesillere aktarılmasına hizmet etmektedir. Aynı zamanda geçmiş – bugün - gelecek veya dün – bugün - yarın arasında bağ kurarak toplumun belleğini canlı tutmaktadır. Giyilen geleneksel kıyafetler ve sunulan yiyecekler de Özbek kültürel kimliğinin varlığını ve devamını sağlamaktadır.

5.2.3. mezar başında anma.

Korbaşları anma etkinliğinin bir bölümü olan mezar ziyareti Türkistan bağımsızlık mücadelesi başkumandanı Şer Muhammed Bek ve kumandan Nur Muhammed Beklerin defnedildiği Adana Asri mezarlığında yapılmaktadır. Mezar ziyaretine Türkistanlılar dışında dernek yönetimi tarafından davet edilen resmi kurum ve diğer STK temsilcileri de katılmaktadır. Genellikle öğle namazından önce mezarlık girişindeki caminin yanında toplananlar öğlen namazı, Özbeklerin deyimiyle *Peşin* namazı kılındıktan sonra mezar başına gidip orada bir büyük tarafından yapılan kısa konuşmanın ardından cami hocası veya topluluktan biri tarafından dua ve Fatiha okunmakta.

Gelenler arasında geleneksel kıyafetlerin giyildiği, kadınların hepsinin başlarını örttüğü görülmekte. Mezar ziyareti ve dualar bitince gelenler hep birlikte Yüreğir mahallesinde yerleşen derneğe geçmekte. Gelen herkese Özbek pilavı ikram ediliyor. Toplu halde yemek yiyip ölenlerin ruhuna bir kez daha dualar edildikten sonra Korbaşları Anma etkinliği bitmiş oluyor.

5.3. Nevruz Kutlamaları ve Sümelek Yapımı

*Bir kun bahor keladi / Bir gün bahar gelecek,
Qorlar erib oqadi / Karlar eriyip akacak,
Ġunçalar gül oçadi / Goncalar gül açacak,
Ġüllar atir soçadi / Güller koku yayacak.
Har bahorning Navruzi bor / Her baharın Nevruzu var,
Adolat degan közi bor / Adalet diye gözü var,*

*Keça kündüz hamzamon bölüb / Gece gündüz eşit olup,
 Biz insonlarga sözi bor / Biz insanlara sözü var.
 Bir kun bahor keladi / Bir gün bahar gelecek,
 Qorlar erib oqadi / Karlar eriyip akacak,
 Gunçalar gül oçadi / Goncalar gül açacak,
 Güller atir soçadi / Güller koku yayacak
 Habibulla Hemneva Çağatay*

Evren, doğa, zaman, mevsimlerin değişimini gözeten ve yaşamlarının bu değişimlere sıkı bağlı olduğunu bilen insan toplulukları yılın her mevsimine özgü çeşitli kutlama ve pratiklerle bu değişimleri sosyal hayatlarında yansıtmaya çalışmıştır. Doğa ve insan ilişkilerini yansıtan bu faaliyetler toplumların dünya görüşü, inanç, yaşam ve üretim tarzı, yaşadıkları coğrafi iklim şartları ve daha birçok unsura göre çeşitlilik göstermektedir. Türklerde baharın müjdecisi, doğanın ve hayatın yenilenmesi, aydınlık, güzellik, sevinç, bereket, birlik ve beraberliği temsil eden Nevruz birçok ülkede şenliklerle kutlanan bahar bayramıdır.

Gece ve gündüzün eşit olduğu ve Güneşin Koç burcuna girdiği 21 Mart Türklerin Yeni Gün diye adlandırdıkları yılbaşıdır (Kaşgarlı, 1983). Birçok Türk devletinde ulusal bayram olan Nevruz Özbeklerde de büyük coşku ile kutlanır. Yüzyıllardır Türkistan'da kutlana gelen bu bahar şenliği Sovyetler döneminde yasaklandıysa da bu bölgede yaşayan halkların hafızasından silinmedi ve Nevruzla ilgili anlam, değer ve pratikler devam ettirildi. 1980'lerde bazı kurumlarda kutlanmaya başlayan Nevruz, Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde ulusal bayram ilan edildi. 1990'lardan sonra ise geniş coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının ortak kutladıkları bayrama dönüştü.

İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbekler Nevruz'u hem evlerde, hem devletin gerçekleştirdiği resmi şenlik ve Türkistanlılar dernekleri tarafından gerçekleştirilen

törenlerle kutlamaktalar. İstanbul'daki resmi kutlamalar Topkapı'daki Türk Dünyası Kültür Mahallesi'nde, Adana'da ise Menderes adasında gerçekleşmektedir. Devlet tarafından gerçekleştirilen törenler bu araştırmanın dışındadır. Araştırma sürecinde İstanbul'daki Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Nevruz şenliği ve Adana Türkistanlılar derneğinin düzenlediği “*Sümelek*” günü katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme ve resim çekimi gibi yöntemlerle incelenmiş ve elde edilen veriler bu çalışmada aktarılmıştır.

İstanbul'da Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Nevruz kutlamaları 2000'li yılların ortasından başlayarak yapıla gelmektedir. Birçok görüşmecinin belirttiğine göre bu bayramı kendi aralarında eskiden beri hep kutlar, Nevruz'un en önemli etkinliği olan *Sümelek* tatlısını her sene evlerde yaparlarmış. Fatma anadan kalan sünnet aşısı kabul edilen ve çok zahmetli yapım sürecine sahip Sümelek tatlısı Özbeklerde bereket, birlik, beraberlik, dayanışma ve paylaşımın simgesi olarak bilinmektedir. Türkistanlıların, yaşadıkları her ülkede, örnek Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, ABD ve Türkiye gibi ülkelerde görüşülen küçük büyük herkes tarafından Nevruz baharda çimlenmiş buğday filizinden yapılan ve bereketin simgesi olan Sümelek tatlısını yaparak kutladıkları dile getirilmiş olup ve bugün Türkiye'de bu geleneği yaşatmaya devam ettikleri görülmüştür.

5.3.1. geçmişte Nevruz ve Sümelek geleneği

İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbeklerle yapılan görüşmelerde küçük büyük herkes tarafından en çok anlatılan gelenekler arasında Nevruz ve Sümelek öne çıkmaktadır. Nevruz'u bahar bayramı ve baharın gelişinin kutlanması olduğunu belirtmelerinden sonra söz hemen Sümeleğe gelmektedir. Özellikle büyükler

tarafından Türkiye’de Nevruz’un resmi şekilde kutlanmadığı dönemde onların evlerde toplanarak, tüm gece uyumadan dualar okuyarak, şarkılar söyleyerek ve dans ederek Sümelek yaptıklarını ve Nevruzu kutladıklarını anlatmaktalar.

Bu geleneği büyüklerinden miras aldığını söyleyen Özbekler onların da memleketleri olan Türkistan / Özbekistan’da kendi büyüklerinden görüp öğrendiklerini belirtmişlerdir. Yaşadıkları her yerde Nevruzu kutladıklarından bahseden İstanbul doğumlu bir görüşmeci şöyle demekte:

O zaman ben şeyi hatırlıyorum. Biz Pakistan’a gittik. Pakistan’daki Özbekler de Nevruz yapardı. Sonra geldik şimdi ben 10 yaşlardayım, yani bu 50’ler oluyor. 10 ile 15 yaş arası biz akrabaların bir kısmı annemin Adana’daydı. Yaz ayları Adana’ya giderdik bir ay filan kalmaya. Orada tabi çünkü İstanbullular fazla şey yapamıyordu Sümelek filan ama Adana’dakiler daha yoğun yaşamış tabi Sümelek yapardı, Nevruz kutlanırdı. Evet. Yani 50’lerde falan Sümelek yapılırdı. Hatta biz Sümelek alıp otobüsle İstanbul’a dönüşte getirirdik, buradakilere dağıtırdık. Evet. Ve o zamanlar Türklerde hiç öyle Nevruz mevrut yapma şeyi yoktu. İşte sonra bir siyasi şey olarak getirdiler onu.” (T.K., 68 yaş, erkek, 02.06.2013, İstanbul).

Nevruz’un bir dönem farklı siyasi amaçlarla kullanılmaya çalışıldığını söyleyen görüşmeci aslında bunun eski bir Türk geleneği olduğunu belirterek “Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kutlandığını ama sonra ihmal edildiğini” hatırlatmakta. Orta Asya’da yaşayan “Kazak, Özbek, Kırgız ve Uygurların da Nevruz bayramını kutladıklarını görünce Türkiye’de de baya yayıldı” demekte. Aynı fikri başka bir görüşmeci de “biz mesela Nevruzu eskiden beri

kutluyoruz, tabi, millete Nevruz dediğin zaman ters geliyordu, anlamıyorlardı” diyerek zamanla herkesin öğrendiğini belirtmekte (H.B, 59 yaş, 24.05.2013, Adana).

Türkiye’ye gelmeden önce Afganistan’ın Kabil şehrinde yaşadıkları dönemde orada da Nevruz kutlamalarının çok coşkulu geçtiğini söyleyen H.H.Ç (78 yaş, erkek, 2013, İstanbul), ailecek akrabalar bir araya gelerek “evimizin çatısında büyük kazanlarda annem, gelinler, kızkardeşlerim, 6 kız kardeşim var benim, genç kızlar, çoluk çocuk herkes birlikte Sümelek pişirirdi” diyor. Sümeleğin yapıldığı gece kimse uyumaz, dualar okunur, Doira eşliğinde şarkılar söylenir, dans edilir, bazen de memleketten getirilen plak ve kasetleri dinlerken memleket hasretiyle ağlarlarmış. O günleri hiç unutmadıklarını söyleyen bu görüşmeci kendisinin de Nevruz hakkında Özbek dilinde şiir yazıp şarkı bestelediğini ve kız torununun bu besteyi çok güzel icra ettiğini dile getirmekte. Hiç unutulmayan o eğlenceli geceleri görüşmeci tarafından şöyle ifade edilmekte:

Akşam olunca, ooo, çok kalabalık olurdu, kadınlar akrabalar, kızlar çoluk çocuk yeni elbiseler giyer, süslenir ve sabaha kadar şey ederlerdi, eğlenirlerdi. Doira çalıp şarkı söyler ve dans ederlerdi sabaha kadar. O günleri hiç unutmuyorlar. Kendileri söylerdi, plak çalardı, kasetler olurdu büyük büyük, bizim babamız, amcalar getirirdi. Berta Davidova, işte 3-4 hem erkek, hem kadın sanatçıların, Mamurcan Uzakov vardı, çok âşıktı, çok severlerdi onları bizimkiler, getirir dinlerdi. Bazen onları dinlerken hasretleri kabarır, hasrette yandıklarından memlekete, dinlerken bunları ağlardı (H.H.Ç., 76 yaş, 02.05.2013, İstanbul).

Ayrıca, Nevruz’dan bir gün önce *Kulingova* dedikleri ve kuru üzüm, badem, fıstık, çam fıstığı gibi malzemeleri kaynatarak hazırladıkları tatlıyı yediklerini

anlatmakta. Bu geleneğin orada hem Özbekler, hem Tacikler tarafından yapıldığını, bu Nevruz tatlılarını İstanbul'a gelince de uzun süre yine ailecek yapmaya devam ettiklerini söyleyen görüşmeci masraflı, zahmet gerektiren olmalarından ve artık yaşlandıkları için bu güce sahip olmamalarından dolayı eskisi gibi evlerinde yapamadıklarını belirtmiştir.

Türkiye'ye gelmeden önce 1980'lere kadar Afganistan'da yaşayan diğer görüşmeciler de Nevruz günü yeni kıyafetleri giyerek herkesin Mezar-i Şerif'te düzenlenen eğlenceler ve gezmelere katıldıklarını, orada bulunan hazret Ali'nin türbesine ziyarete gidildiğini ve dualar edildiğini, birbirlerine iyi niyetlerde bulunarak seneye tekrar bu günü görmeyi nasip etmesini dileyerek Nevruz bayramını kutladıklarını belirtmiştir. Bununla ilgili halk arasında söylenmekte olan şarkı da aşağıdaki gibidir (R, kadın; O, kadın; 24.01.2017, İstanbul):

Biyoki burim dar mozor, mullo momocon, / Gel gidelim Mezar'a (Şerif'e), ninecim,

Sayli guli lolazor, momo dilbarcon. / Laleleri görmeye, güzel ninecim,

Ali şiri Hudo dardam davo kun, / Ali hazretleri derdimize deva ver,

Munojoti moro peşi Hudo kun. / Benim dualarımı Allaha ulaştır.

Sari kûhi baland faryodu faryod, / Yüksek dağda yalvarıp yakarırım,

Dil noşodu moro şod kun. / Üzgün gönlümü şad eyle.

Ali şiri Hudo yo Şoyimardon, / Hazret Ali, ya Şahimardon,

Dar har joy oşık ast dardaş davo kun. / Nerede âşık varsa derdine deva ver.

Ayrıca, yukarıda dile getirilen Kulingova tatlısının başka isimlerle anlatıldığı da görülüyor. Nevruz'dan bir önceki gün yedi çeşit malzemeyi (badem, ceviz, fıstık, çam fıstığı, kuru üzüm, kuru kayısı ve iğde) suda biraz kaynatarak yaptıkları ve bundan dolayı *Haft* meyve (yedi meyve) ya da *Kişmiş ob* (kuru üzüm suyu, Farsça) da dedikleri hoşaf benzeri tatlıyı bir gece beklettikten sonra Nevruz sabahı ailecek hep birlikte dua, şükran ve dileklerle birlikte tükettiklerini dile getirmiştir. Bu geleneği

Türkiye’de de aynı şekilde devam ettirdikleri söylenmiştir (H., 50 yaş, kadın, 24.01.2017, İstanbul).

Adana’da eskiden anneannesinin evinde Nevruzı kutladıklarını ve baharın “höş geldin”i olan Sümelek tatlısını yaptıklarını söyleyen A.M. bir müddet Suudi Arabistan’da çalıştığı yıllarda orada Cidde, Mekke, Medine, Riyad gibi çeşitli şehirlerde yaşayan Özbeklerin de Taif’te bulunan tekkede toplanarak Sümelek yaptıklarını ve baharın gelişini kutladıklarını söylemiştir. Ayrıca, orada çalıştığı yıllarda kendisinin de o tekkede yapılan Sümelek için buğday çimlendirdiğini anlatmıştır. Anneannesinin ve annesinin Adana’daki büyük bahçeli evinde kazanlar kurup odun ateşinde her sene Sümelek yaptıklarını ve kendisinin de bu işi onlardan öğrenip el aldığını dile getiren görüşmeci yapılan kutlamaları şu şekilde anlatmakta.

1950’ler başında Türkiye’ye gelen Türkistanlılar Adana’ya yerleşip kimlikler de alınınca Türkistanlılar derneği kuruldu, başkanlarımız ve yardımcıları seçildi ve Türkistanlılar ister Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek olsun, yani Türkistanlılar bir çatı altında toplandı. Eskiden 3 katlı derneğimiz vardı. O zaman nüfus azdı çoğu hemşeriler Almanya, Amerika ve başka ülkelere çalışmaya gidiyordu. Zamanla nüfus çoğalınca dernek az gelmeye başladı. Öyle olunca bu sefer Yüreğir Serinevler mahallesinde 3 dönümlük yer alındı. Kendi imkânlarımızla derneğimizin binası yapıldı ve büyük bahçesi de var. Ondan sonra bütün bayram ve kutlamalar burada yapılmaya başladı. Eskiden dernekteki bu etkinliklere sadece erkekler gelirken bundan sonra kadınlar da gelmeye başladı. Daha kalabalık, daha güzel, herkes bir arada kutlamaya başladı. Nevruzda kutlamalarda işte herkes kendileri kıyafetlerini giyer gelirlerdi işte Özbekçe döppi’larımızı giyerdik, çapanlarımızı giyerdik. Ben oş

yapardım. (...)Pilav yapılırdı tabi. Millet kıyafetlerini giyerdi, Özbekçe oyunlarımızı oynardık. Müziklerimiz aynı. Koromuz vardı mesela. Dutar'ımız vardı, Çıldırma(n')miz vardı. İhtiyarlar ayriyeten otururdu kadınlar, kadınlar Çıldırman çalardı yaşlı kadınlarımız. Aynı, hep birlikte yapardık. Rahmetli annemin annesi hem sesi çok güzeldi. Çıldırma'yi çok güzel çalardı. Bir şarkılar aşılalar aytardı ki, oooo, ağlamayan kimse kalmazdı. Bu şekilde Nevruzumuzu kendi aramızda kutlardık yani (57 yaş, erkek, 10.04.2013, İstanbul).

Bu anlatılarda da belirtildiği ve araştırma sürecinde hem Adana, hem İstanbul'da görüşme ve katılımlı gözlem için evlere ve dernek binasında veya kültür merkezinde düzenlenen kutlamalara gidildiğinde görüldüğü gibi baharı karşılama pratiği olan Sümelek geleneği ve Nevruz kutlamaları bugüne kadar ulaşmış olup, zaman ve şartlara göre şekil değiştirerek devam etmektedir.

Bu durum sadece birinci ve ikinci kuşağa ait kişilerin değil, üçüncü ve dördüncü kuşağın anlatılarında da ortaya konmaktadır. Birçok kişi çocukken milli kıyafetler giyerek büyükleriyle birlikte bu kutlamalara katıldığını, kutlama sırasında yumurta tokuşturduğunu, milli oyunların oynandığı, şarkıların söylendiği, aş ve diğer Özbek yemeklerinin ikram edildiği eğlence dolu Nevruz şenliklerini anlatmaktadır. Ayrıca, Nevruz günü herkes birbirini kutladığı, ailecek evlerde toplanıp birlikte yemekler yenildiği, bazı kişilerin resmi kutlamalara katıldığı veya evde televizyonda Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetlerinde yapılan kutlamaların yayını izledikleri söylenmiştir. Bunun yanında, sosyal medyada oluşturdukları gruplar aracılığıyla da kişiler birbirlerine tebrik mesajları göndererek, Nevruz konulu görüntü ve videolar paylaşarak bayram havasını yaşamaktalar.

Araştırma sürecinde İstanbul ve Adana’da yapılan mülakat ve katılımlı gözlemle elde edilen veriler dikkate alındığında, bu şehirlerde yaşayan Özbeklerin ecdattan kalan ve yüzyıllardır Türkistan bölgesinde nesilden nesle aktararak kutlanan Nevruz ve Sümelek geleneğini yaşadıkları her ülkede ve 60 seneyi aşkın zaman süresince Türkiye’de de devam edegeldiği görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, Özbeklerin sosyal ve kültürel yaşamında önemli yere sahip Nevruz bayramı ve Sümelek pratiği İstanbul ve Adana’da yaşayan Özbeklerin belleğinde geniş yer edinmiş olup kültürel kimliğin oluşumuna büyük katkı sağlamakta.

5.3.2. İstanbul’da Nevruz kutlaması.

İstanbul’da Türkistanlılar derneğinin Güngören belediyesi ve Özbekistan başkonsolosluğu desteği ile düzenlediği Nevruz kutlamaları 2000’li yılların ortasında başlamış olup önce dernek binasında daha sonra geniş katılımdan dolayı Güngören belediyesi kültür merkezlerinde yapıla gelmektedir. Bu kutlamalara Özbekistan başkonsolosluğu, belediye, valilik gibi resmi yerel ve devlet kurumlarından temsilciler davet edilmektedir. Nevruz kutlamalarına hem yerel, hem Özbekistan’dan gelen sanatçılar ve müzik toplulukları katılmaktadır.

Dernek tarafından Güngören belediyesi ve Özbekistan başkonsolosluğu desteğiyle tertiplenen bu törenlerde Özbek kültürel kimliğinin pekişmesinin yanı sıra Özbeklerin Türk tarihi, Türk Dünyası ve Türk kültürü içerisindeki, dolayısıyla Türk üst kimliği şemsiyesi altındaki yeri sağlamlaştırılmakta. “İki devlet bir millet” anlayışını desteklercesine törende yapılan tüm konuşmalarda Balkanlardan Çin’e kadar olan coğrafyada yaşayan Türk halkları arasındaki ortak tarih, kültür, manevi değerler ve kardeşliğe vurgu yapılmaktadır. Bu durum Türkiye’de yaşayan Özbeklerin

Türk toplumuna ve buradaki yaşam şartlarına daha fazla uyum sağlamalarına destek olmaktadır.

Devlet tarafından gerçekleştirilen resmi kutlamalar 21 Mart tarihinde yapıldığından dolayı İstanbul Türkistanlılar derneği kendi etkinliklerini geniş katılım sağlamak amacıyla 21 Mart tarihinden sonraki en yakın Pazar gününe ayarlamaya çalışmaktadır. 2012 yılında 25 Mart, 2013 yılında ise 24 Mart tarihlerinde Güngören belediyesi Kültür Merkezi'nde gerçekleşmiştir. Etkinlik hazırlıkları günler öncesinden başlarken çağırılacak müzik toplulukları, çocukların sergileyeceği şiir, şarkı veya dans gösterisi, konuşma metinleri, yapılacak Özbek pilavı ve diğer ikramların belirlenmesi, değerli misafirlere hediye ve plaketlerin hazırlanması, önceden etkinlik günü ve saatinin sosyal iletişim ağlarında duyurulması ve davetiyelerin hazırlanması, vs. faaliyetlerden ibarettir.

Nevruz kutlaması her zaman iki aşamadan ibaret olup ilk aşama fuayede yapılan Özbek pilavı ve diğer ikramlar; ikinci aşama ise toplantı salonunda yapılan töreni içermektedir. Tören başlamadan önce herkes fuayede toplanmaya başlar. Bayramın coşkulu havası kutlamaya gelenlerin güler yüzlerinde, insanların sağlık ve afiyette bu günü görmeyi nasip ettiğine duydukları şükranı ve bir sonraki Nevruz gününü görmeyi de nasip olmasını dile getirmelerinde, herkesin özenli giyim kuşamında göstermektedir kendini. Gelenler arasında çocukları tarafından getirilen birçok yaşlı kişilerin bulunması da bu bayramın önemini gösterme açısından dikkati çeken bir unsurdur.

Bayram havasını veren diğer bir etken de geleneksel kıyafetlerin giyilip sergilenmesidir. Nevruz kutlama töreni çapan, döppi, atlas belboğ, atlas veya şayi elbiselerin hem çocuk, hem yetişkinler tarafından giyildiği özel zamandır. Büyükler

arasında koşturan ve herkesin dikkatini üzerlerine çeken geleneksel kıyafetler giydirilmiş çocuklar ortama ayrı bir hava katmakta. Bunlara ek olarak fuayede önceden seçilip hazırlanmış müzik de çalınmakta. Topluluk tarafından sevilen ve bilinen memleket şarkılarının çalınması şenlik ortamına coşku vermektedir.

Bunların yanında bazen resim sergisi gibi etkinlik de yapılmaktadır. Örnek, 2013 yılında yapılan Nevruz kutlamasında bir Özbek ressamın eserleri sergilenmişti. Bu resimlerde eski Buhara ve Semerkant şehirlerinden manzaralar tasvir edilmekteydi. Nevruzun kutlandığı bugünde, yani şimdide, bu resimler geçmiş ve memleketle bağı tazelerken, yapılan iyi dilek ve arzu dolu dualar da gelecekle köprü kurmakta. Böylece, toplumun tahayyülünde süreklilik belirirken, kültürel kimliğin de devamı sağlanmaktadır. Geleneksel yemek, kıyafet ve müzik de bunu destekleyen ve kimliği pekiştiren unsurlar olarak belirlemekte.

Gelenler kendi aralarında sohbet edip kaynaşır ve hasret giderirken dernek yönetimi tarafından görevlendirilen kişiler ikramları hazırlamakta. Bayrama özel hazırlanan tatlı ve tuzlular yanında bereketin simgesi semeni ve boyanmış yumurtalar da sergilenmekte. Kalabalık toplanınca birkaç kişi tarafından taşınan büyük kazanda Özbeklerin deyimiyle yemeklerin “kralı” Özbek pilavı getirilmektedir. Pilav ve diğer ikramlar yenince herkes törenin başlayacağı Türk devletlerinin bayrakları, baharın güzelliğini yansıtan sümbül veya lalelerle süslenmiş toplantı salonuna geçmekte.

Törenin akışı her sene aynı olmakla birlikte eğlence kısmında farklılıklar olabilmektedir. Törenin akışı şu sıraya göre gerçekleşmektedir:

- Açılış konuşması
- Saygı duruşu ve İstiklal Marşı

- Kuran-ı Kerim
- Protokol ve özel davetlilerin konuşması
- Nevruz duası
- Demir dövme
- Yumurta tokuşturma
- Konser

Herkesi selamlayan sunucu salonda oturanları saygı duruşu ve İstiklal marşı için ayağa kalkmaya davet etmekte. Ardından belediyeye bağlı bir hafız Kuran tilaveti yapmaktadır. Tilavetin sonunda Fatiha herkes tarafından okunup dua ile bu kısım da bitirilmekte. Daha sonra sahneye sırayla dernek başkanı ve yönetimden, Özbekistan başkonsolosu, vali veya belediye başkanı gibi resmi kişiler tarafından günün konusu ile ilgili konuşmalar yapılmakta. Bu konuşmalarda genellikle Nevruz'un anlamının yanı sıra ortak Türk tarihi ve zengin kültürel bağlara, Türk Dünyası içindeki birlik, beraberlik ve kardeşliğe vurgu yapılmaktadır. Konuşma yapan bazı özel davetlilere hediye olarak işlemeli Özbek geleneksel kıyafetleri olan çapan, döppi giydirilmekte veya belbağ bağlanmakta. Salonda oturanlar her konuşmacının sahneye gelişi ve sözünün bitişi, hediyelerin verilişi ve sırası geldiğinde konuşma arasında da coşkulu şekilde alkışlayarak programın akışına aktif eşlik etmekte. Konuşmalar ve varsa hediyelerden sonra Nevruz duası okunuyor.

Nevruz duası geleneksel kıyafetlerden çapan veya döppi giyen bir genç veya büyük tarafından okunmaktadır. Nevruz duasından sonra sunucu demir dövme ritüelini gerçekleştirecek kişileri sahneye davet etmekte. Ergenekon'dan çıkışı

simgeleyen demir dövme ritüelini temsilen gerçekleştirmek için sahneye demir örs, iki çekiç ve bir demir parçası getirilmekte.

Demir dövmek için ilk önce biri dernek yönetimi, genellikle dernek başkanı, diğeri Özbekistan başkonsolosluğu temsilcisi olmak üzere iki kişi çağırılmakta. İki kişi ellerindeki çekiçlerle ve besmeleyle örsün üzerine konan demiri sırayla birkaç kere dövmekteler. Onların ardından varsa diğerk kişiler de sahneye çağrılmakta ve onlar da demiri aynı şekilde dövmekteler. Demir dövenler alkışlarla uğurlandıktan sonra sıra yumurta tokuşturmaya gelmekte.

Renk renk boyanmış yumurtaları tokuşturmak için küçük kız ve erkek çocuklar sunucu tarafından sahneye davet edilir. Boyalı yumurtalar çiçeklerle süslenmiş sepette sahneye getirilir ve sunucu ikişer çocuğa birer yumurta verip oyunu yönetir. Yumurtalar çoksa ve çocuklardan artıyorsa büyükler de bu oyuna katılmaktadır. Yumurta tokuşturmada kimin yumurtası kırılırsa o kaybediyor. Kazanan sadece alkış değil kırıdığı yumurtayı da almakta. Sahnede geleneksel kıyafetler giymiş çocukların katıldığı bu oyun bölümü renkli, sevimli ve neşeli görüntüler ortaya koymaktadır. Yumurta tokuşturma bitince sıra sunum kısmına gelmekte.

Kutlamanın son kısmı olan konser programı herkes tarafından sabırsızlıkla beklenen bölümdür. Bu bölümde çocuklardan biri Nevruz konulu bir şiir veya Özbek sanatçıların şarkısı eşliğinde geleneksel kıyafetle bir dans performansı sergiliyor. Bu sunumlar bazen bu bölümde, bazen daha önce de olabilmekte. Çocukların sunduğu gösteriden sonra sıra profesyonel sanatçılara gelir. Bunlar her sene farklı yerel müzik toplulukları, dans gruplarının yanı sıra Özbekistan'dan başkonsolosluk desteğiyle getirilen sanatçılardır.

2012 yılındaki kutlamaya Ankara Türk Dünyası müzik topluluğu ve Özbek sanatçı Tocibar Azizova ve grubu, 2013 yılında ise Özbek sanatçı Hosila Rahimova ve grubu iştirak etmişti. Bu sanatçılar Özbekistan'ın farklı yörelerine ait Özbekçe, Tacikçe şarkıların yanı sıra Kazakça, Kırgızca ve diğer Türk halklarına ait çeşitli parçalar seslendirmekteler. Şarkılara eşlik eden *rakkosa* veya *oyinçi*, Özbekistan'dan getirilen dansçılar yani, renk renk geleneksel kumaşlardan yapılmış elbiseleriyle ve tüm güzelliğiyle Kafkas dans gruplarının gösterileri Nevruz şöleninin olmazsa olmazıdır. Konser sırasında tanınan ve sevilen memleket koşıkları seslendirilirken salonda oturanlar da eşlik etmekte.

Hareketli parçalar sırasında bütün salon hem söyleyerek, hem alkışlarla şarkıya eşlik ederken sahne ve sahne önünde çocuklar ve büyükler birbirini kaldırarak dans etmekte. Ayrıca, sahnede dansçılara katılıp onlarla birlikte oynayanlar da görülmektedir. Özellikle Özbekistan'ın Harezm yöresine ait Lezgi şarkısı ve dansı Türkistanlılar arasında en çok sevilen danslardan biridir. Lezgi ve diğer hareketli parçalar sırasında salondakilerin dans etmesi neşe, coşku ve eğlencenin doruğa ulaştığı anlardır.

Program bitiminde kapanış konuşmasında gelen ve programı hazırlayan herkese teşekkür ve şükranlar bildirilirken sanatçılara çiçek, varsa hediyeler verilmekte ve Nevruz kutlaması sona ermekte. Salonun süslenmesi için kullanılan sümbül veya laleler de herkese Nevruz hediyesi olarak dağıtılmakta. Bu coşkulu anlar görüşmelerde Nevruz deyince en çok hatırlanan ve bahsedilen konulardır. Tüm sanatçıların güzel icraları, özellikle Özbekistan'dan gelenlerin seslendirdiği yerel koşık / aşula, sergiledikleri oyun ve onların giydiği sahne kıyafetleri, yumurta tokuşturma oyunu sırasındaki eğlenceli dakikalar, bazı görüşmecilerin küçükken

kutlama için ezberlediği şiir veya hazırladığı dans, ikram edilen Özbek pilavı küçük büyük herkes tarafından yine coşku ve gururla sanki bayram havasını yaşarcasına anlatılan hadiselerdir.

5.3.3. Sümelek geleneği

5.3.3.1. *Nevruz tatlısı: Sümelek.*

Sümelek, yılda bir kez baharda çimlendirilmiş buğday özünden yapılan özel Nevruz tatlısıdır. Türkistan bölgesinde yaşayan tüm Türkler tarafından her sene baharda yapılan bu gelenek yüzyıllardır nesilden nesle aktararak yaşatılmaktadır. Sovyetler döneminde Nevruz ve Sümelek geleneği yasaklardan dolayı büyük şehirlerde yapılamadıysa da taşrada varlığını sürdürdü. *Momolardan*, yani ninelerden miras kalan Sümelek bereket, birlik, dayanışma ve paylaşımın simgesi olmanın yanında kışın karanlık ve zorlu günlerinden baharın aydınlık, bolluk ve bereketli günlerine sağ salım çıkmanın simgesidir. Bundan dolayıdır ki, Sümelek yapıldığı sırada edilen tüm dualarda bolluğa, berekete, çoğalmaya, sağlığa ve huzura vurgu yapılmaktadır.

Orta Asya bölgesinde Sümelek genellikle emece usulü ile baharın gelişine özel hazırlanan bir tatlı yiyecektir. Mart ayında havaların ısınmasıyla birlikte mahallelerde, Nevruz günlerinde ise bazı kurum ve meydanlarda büyük kazanlar kurarak odun ateşinde yapılmaktadır. Sümelek, kadınların daha çok faal olduğu ve onlar tarafından gerçekleştirilen bir pratiktir. Erkekler çok faal olmasa da ocak kurma ve odunları hazırlama gibi bazı güç gerektiren işlerde destek olarak sürece katkı sağlar.

Bu özel yiyeceği hazırlama sürecinde sadece işler değil, gereken malzeme de emece usulüne göre herkesin hissesi olacak şekilde ayarlanır. Sümelek yapımına

katılanlar gereken malzemeler olan buğday, un, yağ, odun ve yapım aşamasında hep beraber yenecek yiyeceklerin teminini kendi aralarında paylaşırlar. Sümeleğin yapıldığı gün otlardan yapılan *kök somsa ve kök mantı, katlama, aş* gibi birçok yiyecekler hazırlanıp getirilir, hep beraber yemekler yenir, dualar okunur, akşam şarkı ve danslarla eğlenip kutlama yapılır.

Buğdayı çimlendiren kişi bütün süreci yönlendirir ve diğerleri de ona yardım eder. Sümelek herkes tarafından yapılamaz çünkü bu işi ustası olan birinden birkaç yıl yanında görüp öğrenmiş ve usta – çırak ilişkisine benzer şekilde el almış olması gerekir. Hem bilgi gerektiren, hem zahmetli yapım sürecine sahip olan bu gelenek annelerden kızlara, kaynanalardan gelinlere aktarılarak yüzyıllardır varlığını sürdüren ve insanlar arasında dayanışmayı, birliği ve paylaşmayı pekiştiren bir kültürel pratiktir.

Birkaç aşamalı göçlerden sonra Türkiye'ye ve diğer ülkelere yerleşen Türkistanlılar yaşadıkları her ülkede Sümelek geleneğini yaşatmaya çalışmışlardır. İstanbul ve Adana'da yaşayan Özbekler her sene eskiden evlerde bugünlerde ise hem dernek (Adana), hem evlerde Sümelek kaynatarak ecdattan kalan mirası yaşatmaya devam etmekte. Orta Asya bölgesinde Sümelek yapımı için buğday genellikle kadınlar tarafından çimlendirilirken, Türkiye'de yaşayan Özbekler arasında bu geleneğin devamını sağlamak amacı ile kadınlar dışında anne ve ninelerinden görüp öğrenen erkeklerin de bu işi yaptığı görülüyor. Bu durumu açıklayan bir görüşmecinin dediğine göre, buğdayı herkes çimlendiremez ve bu kişi evli, çok çocuklu ve dinine bağlı biri olmalı.

Buğdayı erkek sular, tohumu kim atar, erkek, toprağı eken kim, rençber, kadın rençber var mı, öyle işte. Ama tabi kadınlar da büyütür buğdayı sular. Ha,

buğdayı sulayan kişi evli, çok çocuğu ve torunları olan, yani geniş ailesi olan, hani bereketi olan biri yani, dinini duaları bilen biri olacak. Abdestsiz ve duaları bilmeyen asla olmaz çünkü o zaman buğday da, Sümelek de olmaz bozulur yani (A.M, 60 yaş, erkek, 17.05.2017):

Özbekler, Sümelek kaynatmanın, *momo*, yani ninelerden ve Ayşe veya Fatma anadan kalan bir gelenek olduğuna ve bu bahar tatlısının melekler tarafından hazırlanan kutsal bir yiyecek olduğuna inanır. Bundan dolayı, hazırlık ve kaynatma aşamasında adetli olan veya abdestsiz olan birinin gelip kazanı karıştırması yasak olduğu söylenir. Eğer öyle biri kazana yaklaşırsa veya karıştırırsa kaynayan Sümeleğin taşacağına, hatta taşmanın durdurulamayacağına ya da sıçrayıp elleri yakacağına inanılır. Aynı şekilde ateşe de saygı gösterilmesi ve odunları atarken dikkatli davranılması ve ayaklarla itilmemesi istenir.

“Sümelek” isminin Farsçada otuz melek anlamındaki “si melek” ibaresinin farklı telaffuzu olduğu söylenir. Ayrıca, “ser melek”, bol melek yani, ya da “şirin melek”, tatlı melek anlamları da dile getirilmiştir. Sümelek yapımında ustalaşmış olan bir görüşmeci bu özel tatlının gelip çıkış hikâyesini anlatırken şunları dile getirmekte

Fatma ana buğday ısıyor, şirin melek diyor çocuklarına. İmam Hasan ve Hüseyin sünnet edilmeli diye emir gelir, karar verirler. Fatma Zehra ağlar kuru kuru mu yapamaz diye. Nida gelir Allah Teâlâ’dan ve cennetten çıkarır verir. Fatma ana dövüp melaikelerle pişirir. Hazreti Muhammed de gelir karıştırır kendisi. Bunun şiiri de var:

Ser melek deb ot qoydik, ul Muhammad nomdor,

Ul Ali şiri Hudo duldur suvor.

Fotima Hayriniso Hudo nido, doğı farzand rtadi,

Ul Ali şiri Hudo nido, doğı farzand rtadi.

Cebrailin cennetten çıkarıp verdiği sünnet aşıdır Sümelek (K., 71 yaş, kadın, 21.04.2012, Adana).

Onyedı sene Sümelek yaptığını söyleyen diğer bir görüşmeci söz konusu geleneğin kendilerine anneler ve ninelerden kalan ve baharda yapılan bir adak olduğunu dile getirmekte. Ninelerinin Türkistan'da, Afganistan'da, kendisinin İstanbul'da evinin balkonunda yaptığını eklemekte.

Analarımızdan, ninelerimizden kalan bir şey bu, büyüklerimiz öyle derdi işte, ninelerimizden kaldı bize diye. Sümelek baharda gelen nazrdır, adaktır yani. Ninelerimizden, Fatma anamızdan kalan nazr. Pişirdikten sonra herkese dağıtırız, dua ederiz, niyet ederiz seneye tekrar yapalım diye. Bahar geldimi başlarız yapmaya. Dar yerlerde biraz zor oluyor, Adana'da daha kolay geniş yerde. Benim küçük balkonum var, orda yaparım. Gelmek isteyen herkes gelir, karıştırır niyet eder ne niyeti varsa ceviz atar. Sümeleği alır büyüklerimize, hastalarımıza götürürüz onlar da yesin niyet etsin diye. (...)Afganistan'da da yapardık, yaptığımız sırada şarkılar da söyleriz Farsçada:

Sümelek dar joş, mo kapa zanem,

Digaron dar hob, mo kapa zanem.

Sümelek nazri bahor ast,

Meylai şab to sahor ast.

İn hama soli yak bahor ast.

Hudba hud rangi nadorad,

Beşakar şirin nadorad.

Soli digar yo nasib.

Bir niyet edip adak ediyor, yedi kere Sümelek yapım diye (R., 50’li yaşlarda, bayan, İstanbul, 24.01.2017).

Diğer bir görüşmeci de Sümeleği “baharın hoş geldini” olarak tarif ederken pişirmeyi çocukken anneannesi, daha sonra annesinden görüp öğrendiğini dile getiriyor. Annesinin ona aktardığı bilgilere göre, Sümelek Muhammed peygamberin eşi Ayşe anadan kalmıştır. Bundan dolayı, filizlenmiş buğday öğütülmek üzere kesilirken ve suyu sıkılırken bu işleri yapan kişiler annesinin ona unutmasın diye yazdırdığı şu sözleri söylemelidir: “Benim elim değil, senin elin değil, Ayşe Anamızın eli. Sümeleğimize Ayşe Ananın elinin bereketi geçsin. Sümeleğimiz ham olmasın, pişsin” (A.M, 60 yaş, erkek, 17.05.2017, Adana).

Bu sözlerde, “Ayşe” yerine “Fatma” veya “Fatima Zuhra” isimlerinin de geçerli olduğu ve Sümelek kazanına yağ konurken, buğday suyu kazanda un ile karıştırılırken ve o gün buğday suyuna hamur kararken ve hamuru yağa atarken de söylendiği görülmüştür.

5.3.3.2. Sümeleğin yapım aşamaları.

Sümeleğin hazırlanması zaman, sabır ve emek gerektirir çünkü yapım sürecinin tüm aşamaları hava şartlarına göre 10 - 12 günlük bir zaman dilimini kapsamaktadır. Havalar serinken buğdayın çimlenme süresi daha uzun, sıcakken daha

kısa olmakta. Temin edilen buğday önce taş, çöp ve kırık olan buğdaylar ayıklanarak temizlenir, yıkanır ve bir gün (24 saat) suda bekletilir. Sonra suyu süzülen buğday bez torba veya çuvallara konur ve bir gün de bu şekilde bırakılır. Ertesi, yani üçüncü gün torba veya çuvallarda filizlenmeye başlayan buğday taneleri fazla ışık almayan odada bir parmak kadar kalınlıkta bir pamuklu bez veya örtünün üzerine serilir ve her gün iki kere sabah ve akşam namazı okunduktan sonra sulanır. Buğday serildikten sonra sulama işi tek kişi tarafından yapılır.

Tüm bu işler yapılırken kişilerin abdestli olması gerekir ve işe başlamadan önce Kurandan bazı süreler, bereket ve diğer dualar okunur. Bu şartlar uygulanmaz ise buğdayın bozulacağına inanılır. Ayrıca, sularken nem oranının dengede tutulmasına dikkat edilmeli çünkü nemin azlığı veya çokluğu buğdayın küflenme ya da çürümesine yol açabilir. Bu duruma buğday bozuldu denir ve hayra yorulmaz. Birkaç gün içinde buğdayın altında beyaz kökler çoğalıp kalınlaşmaya, üstünde ise yeşil çimler belirip uzamaya başlar.

Sümelek yapımında kullanılan ve tatlılığı veren kısım beyaz kökler olup yeşil çimlerin 3-4 cm geçmemesi gerekir çünkü geçtiği zaman acılık verir. Buğdayın çimlenmesi gereken seviyeye ulaşınca artık hazır hale geldiği haberi verilir ve katılacak herkes toplanıp yine dua ederek ve tatlı olma dileğiyle buğday üzerine şekerler atılır ve ardından kökleri bir birine kenetlenmiş buğday parçalara kesilir. Sonra yeşil çimi kesilerek kalan kısmı havanda dövülür veya kıyma makinesi ya da mutfak robotu gibi aletlerle öğütülür. Ortaya çıkan posanın suyu elle sıkılıp süzülür ve bu ilk su veya öz, *şıra*, daha sonra kullanılmak üzere serin yerde saklanır. Kalan posa iki kere bir miktar suda ezilerek ikinci ve üçüncü buğday suları elde edilir.

Kadınlar buğday suyunu sıkarken, erkekler ocak ve kazanları hazırlar. Buğday suyunu sıkma işlemi bitince üçüncü sudan biraz hamur karılır ve bu hamurdan daire şeklinde yedi tane hamur açılıp yağda kızartılır. *Çalpak* adındaki bu kızartılmış hamur orada bulunan herkese dağıtılır. Kazanların altı yakılır ve buğdaya $\frac{1}{2}$ oranında olan yağ kazanlara eşit şekilde paylaşılarak kızdırılır. İkinci ve üçüncü sular kazanlara dökülür ve buğdaya 1x3 oranındaki un yavaş yavaş katılır ve karıştırılır. İyice karışan su ve un yavaş kaynamaya başlar. Kazanın dibi tutmaması için sürekli karıştırılırken karışım kaynayıp kabarmaya başlayınca taşmaması için ilk sudan azar azar eklenir. Herkes karıştırma işlemine dilek ve dualarla katılır. Bir miktar iyice temizlenmiş çakıl taşları ve kabuklu cevizler Sümeleği karıştıranlar tarafından dilek tutarak kazana atılır. Atılan taşlar kazanın dibinin tutmasını engellerken, cevizler Sümeleğe renk verir.

Miktarına göre 10-14 saat kaynayan Sümeleğin kıvamı gittikçe koyulaşırken rengi kahverengine dönmeye başlar. Kalan son ilk öz de kazana dökülür ve bir müddet kaynadıktan sonra ateş söndürülüp kazan altından çekilir. Kazan dualar okuyarak kapakla veya örtülerle iyice kapatıldıktan sonra demlenmeye bırakılır. Sabaha kadar demlenen Sümeleği açmak için herkes etrafına toplanır ve tekrar dualarla kazan açılır. Sümelek üzerinde oluşan şekillerin yorumu yapılırken daha çok Allah kelimesinin veya Muhammed isminin yazılı şekli görmeye çalışılır. Bunlar görüldüğü takdirde tüm niyetlerin gerçekleşeceği ve Sümelek yapımının amaca ulaştığı düşünülür. Kazan bir büyük tarafından iyice kepçeyle karıştırılır ve bir tabağa veya kâseye bir miktar konur. Bu tabaktaki Sümelekten herkesin sırayla serçe parmağın ucuyla alıp tatması adettendir. Bundan sonra kaplara alınıp soğumaya bırakılan Sümelek herkese dağıtılır.

5.3.4. Adanada Nevruz kutlaması ve Sümelek yapımı.

Adana’da yaşayan Özbekler baharın gelişini Türkiye’ye geldikleri ilk yıllardan beri kutlamaktalar. Bahara “hoş geldin” deme amacıyla özel Sümelek tatlısı yapılmaktadır. Bu geleneği ecdattan kalan miras bilen Özbekler büyüklerinin Türkistan’da, daha sonra yaşadıkları her ülkede ve geldikleri zamandan beri Türkiye’de de devam ettirdiklerini söylemekteler. Yukarıda görüşmelerden getirdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Adana’da yaşayan Türkistanlıların baharın gelişini daha önce evlerde Sümelek tatlısını yaparak kutladıkları belirtilmektedir.

Nevruzu eskiden beri kendi aralarında evlerde kutladıklarını söyleyen H.B (59, erkek, 24.05.2013, Adana) daha sonra dernek başkanlığı yaptığı dönemde Sümelek yapımı ve Nevruz kutlamalarını derneğe taşıdığını ve 2000’li yılların başından beri bu şekilde devam ettiklerini belirtmekte. Görüşmeci toplumun kendi çaba ve imkânlarıyla ve yapısı memleketteki *hovli*, yani bahçeli evi andıracak dernek yeni binasının özellikle büyük toplantı ve kutlamalara, büyük bahçesinin ise büyük kazanlar kurup odun ateşinde Özbek pilavı ve Sümelek yapımı için uygun olacak şekilde yaptıklarını dile getirmekte. Ayrıca, insanlara evlerde zahmet olmasın, herkes bir araya toplanıp hep birlikte daha kalabalık bir şekilde yapalım, daha geniş katılım ve kültürün devamını sağlamak için Nevruz bayramı, Sümelek yapımı, düğün, vs. merasimleri dernekte yapmaya başladıklarını söylemektedir. Böylelikle, o zamandan beri baharı karşılama, Nevruz kutlaması ve Sümelek yapımı ile dernek binasında ve eskiden olduğu gibi evlerde yapılan Sümelek’le devam edegelmektedir.

Adana’da yapılan Nevruz kutlaması ve Sümelek yapımı Nisan ayında, evlerde ise Mart ve Nisan aylarında yapılmakta. Nevruz kutlaması ve Sümelek deyince bu iki etkinlik gibi anlaşılmamalıdır. Genellikle, Özbeklerin aklına Nevruz deyince hemen

Sümelek, Sümelek deyince de Nevruz gelir ve bu tatlının yapılışı Nevruz kutlaması olarak kabul edilir. Dernekte ve evde yapılan Nevruz kutlaması ve Sümelek pratiğinde bazı farklılıklar görülmektedir. Sümelek yapımı sürecinde bir farklılık görülmezken mekân, katılım ve etkinliği tertip etme gibi etkenlerden kaynaklanan farklar ortaya çıkmaktadır.

Dernekte yapılan etkinlikte sabahdan başlayan Sümelek hazırlıklarının yanı sıra aynı gün akşam saatlerinde daha geniş katılımı ile Nevruz kutlaması yapılır. Kutlama belediye, valilik gibi resmi kurumlar ve STK temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşir. Dernekteki kutlamaya gelen misafirlere önce Özbek pilavı ikram edilir, ardından Kuran okunur, dualar edilir. Protokol konuşmaları ardından davet edilen sanatçılar gösterilerini sunar.

Evlerde ise dernekte olduğu gibi katılım olmasa da yine de kalabalık bir şekilde yapılması gerektiği için Sümelek yapımında hissesi olanlar, etkinliğe ev sahipliği yapan kişinin yakınları ve diğer arzu edenler gelmektedir. Dernekte etkinlikte davet edilen sanatçılar müzikli, danslı gösteriler sunarken, evlerde kadınlar kendi aralarında eğlenip ve dualarla geceyi geçirmekteler. Dernekte bahçede odun ateşinde yapılan Sümelek, evlerde uygun koşullar varsa bahçede odun ateşinde yoksa mutfak ya da balkonlarda doğal gaz veya tüplerle yapılmakta. Bunun dışında, eve gelen herkes yiyecek bir şeyler getirip ve hep birlikte yemekler yenir dualar edilirken, dernekte aynı şeyler ama daha büyük çapta gerçekleşmekte.

Evlerde kimlerin ne getireceği gelenler arasında önceden belirlenir ve paylaşılırken, dernekte ise bu işleri yönetim üstlenmektedir. Gereken masraflar da aynı şekilde evlerde kişiler, dernekte de dernek hesabı tarafından karşılanmakta. Evde yapılan Sümelek hissedarlar arasında paylaşılıp onlar tarafından arzu ettikleri yakın ve

komşulara dağıtılırken, dernekte ise herkese belirlenmiş az miktardaki ücret karşılığında verilmektedir. Sümeleği alan herkes daha sonra arzusuna göre komşu ve yakınlarına dağıtmakta. Bunlar genel hatlarıyla baharda dernek ve evlerde yapılan kutlama ve Sümelek geleneği arasındaki farklardır.

Adana'daki Sümelek ve Nevruz kutlaması hakkındaki veriler bu çalışmada 2012 yılında 21-22 Nisan tarihlerinde gerçekleşen Sümelek etkinliğinde yapılan katılımlı gözlem ve 2012 - 2013 yılları arasında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde elde edilmiştir. Sümelek yapımını yönlendiren kişinin dediğine göre kendisinin rahatsız olmasından dolayı 40 kilo buğday oğlu tarafından dernek binasında çimlendirilmiş olup oğlunun bu işi ondan, kendisi de annesinden öğrenmiştir (K., 71 yaş, kadın, 21.04.2012, Adana).

Sümelek için her zaman orta Anadolu'da yetişen yerli buğdayı tercih edilmekte olup bazen evde, bazen dernekte çimlendirilmektedir (Y., erkek, 21.04.2012, Adana) . Bir hafta içinde hazır olan buğday çiminin daha fazla uzamaması ve tada acılık vermemesi için Sümelek gününden bir gece önce buğday yerinden alınıp kesilmiş ve sabah başlayacak sonraki işlemler için hazırlanmıştır.

Buğday çiminin kesilme anı bir tören şeklinde gerçekleşiyor. Buğdayı açıp kesmeye gelen herkes etrafında toplanıp dualar okunuyor. Kesmeden önce bereketli ve tatlı olsun niyetine üzerine şekerler atılıyor ve “bizim elimiz değil, Fatma ananın eli, Sümeleğimiz bereketli ve tatlı olsun” deniyor ve kesiliyor.

Buğdayı çimlendiren görüşmeci bu durumu şu şekilde anlatmakta:

Buğdayı burda dernekte yetiştirdim. Çok olduğu için burda yaptım. Havaalar sıcak olunca baktık olmuş. Bir gün daha durmasın acı olmasın dedik,

akşamdan açtık kestik. Buğdayın açılıp kesilmesi ayrı bir şeydir, bayram gibidir, bu düğünlerde gelin ve damat gelirken üstüne bir şeyler atılır ya, onun gibi yaparız. Kalabalık gelir, birkaç kişi gelir, önce dualar okunur sonra tatlı olsun diye şekerler atılır üstüne. Sonra kesilir ve sonraki işlem için istiflenir (Y., 47 yaş, erkek, Adana, 21.04.2012).

Sabah erken saatlerde derneğe gelen kadın ve erkekler buğdayları kıyma makinesinde çeker. Büyük leğenlerdeki makineden çıkmış buğday 8-10 kadın tarafından bahçede elle sıkılıp suyu eleklerle süzülür. Yeni gelip katılan herkese abdestli ya da “temiz” olması ve “benim elim değil, büyüklerimizin, Fatma anamızın eli” deyip dua edip işe başlaması gerektiği hatırlatılıyor. Sıkılıp elde edilen ilk öze *şira* denmektedir. Bu su alınıp kenara serin bir yere konur ve bütün buğday posası iki kez daha biraz suda ezilerek suyu alınmaktadır. Bu işlemleri yapan kadınlar kendi aralarında konuşurken hep eskiden yapılan Sümelek günlerini, eğlenceleri ve yapan kişileri anmakta. Ayrıca, abdestsiz ve adetli ise kazanı da karıştırmaması gerektiği hatırlatılmaktadır. Bu işlerle birlikte kazanların kurulacağı alan erkekler tarafından hazırlanmakta. Temizlenip hazırlanan alana iki büyük kazan kurulmakta. Gece de oturulacağı için ışıklandırma, gereken odunları hazırlama, kutlama için gereken diğer malzemeleri temin etme gibi işler erkekler tarafından yapılmakta.

Buğday suları elde edilince üçüncü sudan bir miktar alınıp hamur karılıyor. Bu hamurdan en az yedi tane *Çelpek* yapılması gerekir ama derneğe gelip işlere katılanlar çok olduğu için herkese yetsin diye daha fazla yapılmaktadır. Küçük parçalara ayrılan hamur daire şeklinde açılır ve bir kazanda yağda kızartılıyor. *Çelpek* hazır olunca masalar kuruluyor ve hep birlikte kahvaltı ediliyor. Kahvaltıda Özbek mutfağına ait *çelpek*, *samsa*, *katlama* gibi yiyecekler de sunuluyor.

Hamur karılırken, kazana yağ konurken, hamurlar kazana atılırken, yani işlemin her aşamasında, sofraya otururken ve sofradan kalkarken dualar edilip seneye yine bunların herkese nasip olmasına, sayılarının çoğalmasına, yılın bereketli ve huzurlu geçmesine niyet ediliyor. Kahvaltıdan sonra kazanların altına ateş yakılıyor ve Sümelek kaynatma işlemi başlıyor.

Çelpek yapımında olduğu gibi Sümelek yapımında da her aşama dualarla gerçekleştirilir. Dualarla desteklenen kutsiyet sadece bu özel bahar tatlısına değil o süreçte yapılan her aşamada kendini göstermektedir. Bundan dolayı, yakılan ateşe de saygı duyulur ve yanan odunlar ocağın içine ellerle veya bir sopayla itilir, ayakla itilmez. Odunları ayaklarla itmek ateşe saygısızlık sayılır ve öyle yapıldığı takdirde ateşin o an kişiye zarar verebileceğine inanılır. Yapan olursa da hemen yanındaki biri tarafından “sakın yapma, ayakla itilmez, *uvol*”, yani saygısızlık, diye uyarılıyor.

Sümelek kazanlarda kaynarken iki kişi tarafından sürekli karıştırılır ve kazanın etrafında bir veya birkaç kişi sessizce Kuran okur. Kazanın dibi tutmasın diye dilek tutarak her kazana en az yedi tane (bazen 21) atılmak üzere çakıl taşları etraftan toplanır ve iyice temizlenir. Orada bulunanlar bu taşlardan birer tane alır ve dileklerde bulunarak kazana atar ve kaynayan Sümeleği kepçeyle karıştırır. Her kes sırayla bunu yapar. Taşlar bitince arzu eden kabuğu kırılmamış bütün ceviz atar ve aynı şekilde dilek tutarak sırayla kazanı karıştırır. Gün boyunca kazan durmadan karıştırılır ve kaynayıp taşmaya başlayınca ilk şıradan azar azar katılır. Kaynadıkça kahverengini almaya başlayan Sümeleğin kıvamı gittikçe yoğunlaşır.

Sümelek kazana atılıp kaynamaya devam eder. Kahvaltı da toplandıktan sonra akşam ikram edilecek Türkistan pilavının malzemeleri hazırlanır. Pilavın malzemeleri olan et, soğan, havuç erkek ve kadınlar tarafından hep birlikte hazırlanır. Akşam

saatlerine doğru insanlar gelmeye başlar ve her gelen iş başında olanlara kolaylık diler ve kaynayan kazan başına gelip dilek tutarak sırayla Sümeleği karıştırmaya yardım eder, isterse oturup Kuran okur ve dua eder.

Gelenler üzerinde geleneksel kıyafetlerden olan *döppi*, *çapan*, *belbağ* ve *atlas/şayi köylak* görülmekte. Geleneksel kıyafetlerle Sümelek karıştırırken fotoğraflar çekilmekte. Toplum dışından gelen bazı misafir ve resmi davetlilere Sümelek kısaca anlatılmakta ve onlar dilek tutup kazanı karıştırmaya davet edilmekte. Onlardan arzu edenlere geleneksel kıyafetler giydirilip kazanı karıştırırken toplu resimler çekilmekte.

Belirlenen saate Sümelek kazanlarının yanına bir kazan daha kurulup pilav hazırlanır. İçeride masalar hazırlanır ve misafirler sofraya geçince pilav ve diğer yiyecekler ikram edilir. Yemek faslı bitince Kuran okunup dua edilir ve günün konusu ile ilgili konuşmalar yapılır. Ardından eğlence kısmına geçilir. Eğlence kısmı da sona erince kutlama bitiyor ve gidenler gidiyor, kimileri Sümelek kazanları kapanana kadar bekliyor. Gidenlerin bazıları çıkmadan önce bir kez daha kazanı karıştırmaktadır.

Eğlence bölümünde gösterilerini sunmak için çocuk semazen grubu, mehteran takımı, halk oyunları ekibi gibi müzik ve dans grupları davet edilmektedir. 2012 yılındaki kutlamaya çocuk semazen grubu davet edilmiş ve gösterilerini sunmuştu. Müzik ve dansın yeri sadece bu gösterilerle sınırlı olmayıp gün içinde de işler yapıldığı sırada müzik çalınmaktadır. Çalışanlar gün içinde yerel ve Özbek sanatçıların icra ettiği şarkıları dinlemekteler. Ayrıca, misafirler dağılınca kalanlar kendi aralarında Özbek ve Tacik dillerinde icra edilen şarkılar eşliğinde dans ederek eğlenmekteler.

Sofralar toplanıp eğlence de bitince herkes kazan etrafına toplanıp sohbet ediyor. Kaynayan Sümelek gerektiği kıvama gelene kadar sırayla karıştırılmaya devam ediliyor. Kazanlar kapatılana kadar geç saatlere kadar oturulduğu için mangal yakılıp bir kez daha birlikte yemek yenip çaylar içilmekte. Sümeleğin kapatmaya hazır olduğu kıvamı, rengi, parlaklığı ve kaynama şekline göre belirlenir. Toplam 13-14 saat (12.00 – 02.00 arası) kaynadıktan sonra Sümelek kapatılmaya hazır hale gelir. Kapatmadan önce herkes kazan etrafına toplanıp dua için ellerini açar ve içlerinden biri sesli bir şekilde dua eder. Dua bitince kazanın kenarları temizlenip üstüne örtü örtülür ve kapak kapatılır. Ardından bir örtü ve kapak daha örtülüp ateş söndürülüyor ve korlar kenara çekiliyor.

Sabaha kadar kapalı şekilde bekletilen Sümelek birlikte edilen kahvaltıdan sonra herkesin kazanın etrafında toplanıp dua etmesinin ardından açılır. Herkes Sümeleğin üzerinde oluşan figürlere bakıp görülenlerin yorumları yapılır. Görülmesi en çok arzu edilen genellikle Arap harfleri ile yazılmış Allah veya Muhammed kelimeleridir. Bunlar görülürse edilen tüm niyet ve dileklerin gerçekleşeceğine inanılır. Ardından bir kişi, genellikle bir büyük, kepçe ile Sümeleği karıştırır ve biraz alıp tabağa koyar. Hala sıcaklığını koruyan Sümelek etraftakilere o tabaktan ikram edilir. Herkes tabak kenarından besmeyleyle sağ elinin serçe parmağı ile biraz Sümelekten alıp tadar. Sonra büyük leğenlere konan Sümelek biraz ılıyınca kavanozlara konup isteyen herkese az bir miktar para karşılığı verilir. Herkes dağılmadan önce bir kez daha seneye tekrar yapılsın diye niyet edilir. Bu şekilde her sene kutlama programındaki az bir değişiklikle birlikte Sümelek geleneği tekrarlanmaktadır.

5.4. Dini Bayramlar

Tüm Müslüman dünyasında olduğu gibi Özbekler de iki dini, Ramazan ve Kurban bayramlarını kutlamaktalar. 30 gün *röza*, yani oruç tutmanın ardından gelen Ramazan bayramına *Röza hayit* veya küçük bayram anlamında *kiçik hayit*, Kurban bayramına da *Kurbon hayit* veya büyük bayram anlamında *katta hayit* denir. Ramazan ayında erzak, Kurban bayramında da kurbanlar kesilerek toplumun muhtaç üyelerine dağıtılır. Ramazan ayı içinde aralarındaki dayanışmayı ve bağları pekiştirmek için evlerde ve dernekte akrabaların, hemşerilerin katıldığı iftarlar düzenlenmekte.

Ramazan ve Kurban bayramlarından birkaç gün önce bayram temizliği yapılır ve arife günü bayram sofrasına konacak yiyecekler hazırlanır. Bunlar *salla*, *katlama*, *zenze*, *samsa*, *petir*, *böğirsok* gibi tatlı, tuzlu börek ve çöreklerdir. Ayrıca, gelenlere ikram etmek için Özbek pilavı, mantısı ve kavurma gibi sıcak yiyecekler de hazırlanır. Tatlılar, tuzlular ve her çeşit kuruyemiş ile donatılan sofa, *dastirhon*, üç gün boyunca gelenlere hazır şekilde bekletilir.

Bayramın ilk günü herkes erken kalkar ve tüm aile kendi evinde veya büyüklarının evinde namaz sonrası kahvaltıya toplanır. Erkekler bayram namazından dönünce herkes bayramlaşıp kahvaltı eder ve sonraki Ramazan ayında da oruç tutmayı, Kurban bayramında ise kurban kesmeyi ve hep birlikte sağlık ve sıhhatle sonraki bayramları görmek nasip olsun diye dualar edilir. Büyükler küçüklere bayram harçlığı verir. Bayramlarda yeni giysiler giyildiği için çoğu zaman büyüklere elbise, elbiselik kumaş veya başörtü gibi hediyeler da alınır.

Özbekistan'da bayram namazı çıkışında cami ve mescitlerin etrafında tezgâhlar kurulup çeşitli helvalar satılır. Bu helvalar bayram kahvaltısının vazgeçilmezidir. Namaz çıkışında dede ve babaların alıp evlere getirdiği helvalar

küçük büyük herkes, özellikle çocuklar tarafından sabırsızlıkla beklenir ve kahvaltıda sevilerek tüketilir. Türkiye’de yaşayan Özbekler de bu alışkanlığı un helvası ile devam ettirmekteler. Türkiye’de bilinen un helvasından biraz daha sulu olan *holvatar* birçok evde bayram kahvaltısında yapılmaktadır. Aynı zamanda, çok sevildiğinden dolayı, sık sık kahvaltılarda bayram günleri dışında da tüketilmektedir.

Bayramın ilk günü aile büyükleri, yakın akrabalar, komşular, sonraki günlerde aile küçükleri, diğer yakın ve dostlar ziyaret edilir. Bazı görüşmeciler bayram günlerinde otelde birkaç günlük tatil yapmak yerine ailelerle birlikte olmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Görüşmecilerden birinin şu sözleri bunu desteklemektedir:

Bayramlarda mesela, bayramlar çok güzel. Sonuçta herkes birbirine gidip birbirini görmeye çalışıyor, hani büyükler vesaire. Ben mesela şey çok dikkatimi çekti. Ben gittiğim zaman gittiğim kişi de tekrar bana geliyor, benim evime geliyor. Ama bazı arkadaşlarımda öyle değil. Birinci gün ailemize gideriz, herkesi o an görürüz, bayram biter diyor. Ama biz öyle değil. Ben babamlara ilk gittiğim zaman ya da işte amcamlara gittiğim zaman onlar da hani bayramın ikinci veya üçüncü günü illaki geliyorlar ve orda hani sofrada yok yok desem yeridir. Hani kurabiyeler, şekerlemeler, kuru yemişler vs, onlar oluyor ve her zaman o bayram boyunca o masa, masa da kurulu ve gelen giden hemen olduğu zaman o oluyor. Ve ordaki hani mesela misafirlğe gidildiği zaman mesela dua okunuyor hani bereketiyle beraber olsun deniyor. Benim mesela o daha çok hoşuma gidiyor (R.U, 33 yaş, kadın, 06.04.2013, İstanbul).

Biri evine bayramlaşmaya geliyorsa, iade-i ziyaret zorunludur. Bayramlaşmalarda karşılıklılık ilkesi yerine getirilmediği zaman iyi karşılanmaz. Eğer toplumda yeni vefat edenler varsa erkekler bayram namazından sonra, kadınlar da

bayram günlerinde toplanır ve ölenlerin yakınlarının evine ziyarete gider. Ayrıca, akraba olmasa da toplumun tüm yaşlı kişileri, hastalar ziyaret edilir. Kadın ve genç kızlar toplanıp yeni evli olanların evine bayramlaşmaya gidilir.

Özbekistan’da, özellikle Taşkent bölgesinde, yeni gelin evine bayram ziyaretine gelenler selam töreni ile karşılanır. Bayram kıyafetlerini giyen gelin her geleni başına nakışlı işli kırmızı veya beyaz bir örtü örtterek üç kere eğilerek selamlar. Selam verilen kişi veya kişiler “çok yaşayın, bahtlı tahtlı olun, sağlıklı oğul kızlarınız olsun” diye karşılık verirler. Selam töreninden sonra gelenler bayram günleri boyunca kurulu olan bayram sofrasına davet edilir ve çay ikramı yapılır.

Çay ikramı da bir törendir. Gelin sofraya çaydanlıkta çay getirir. Çaydanlıktaki çay *piyala* denen küçük kâseye konur ve tekrar çaydanlığa geri dökülür. Bu üç kere yapılır ve buna *çay kaytarma* denir. “Çay kaytarma” işleminin iki işlevi vardır. İlki, çayın daha iyi demlenmesini sağlar. İkincisi ise, büyü veya başka bir amaçla okunmuş bir şeyler katılmışsa, onların tesirini önlemek için yapılır çünkü birkaç kez çaydanlığa geri dökülen çayın bu şekilde temizlendiğine inanılır. Bundan dolayı, çay iyi veya kötü niyetle okunmuş ise “kaytarma” işlemi yapılmadan içilmesi / içirilmesi gerekir.

Kaytarma işlemi bitince gelin *piyaleye* koyduğu çayı ilk önce kendine alır. Bu da ikinci işlevi destekleyen bir davranıştır. Bunlar yapıldıktan sonra büyüken küçüğe sırayla çay verilir. Çay sağ elle verilirken, sol el göğse konur veya sağ kolu destekler. Bu, nezaket ve saygının göstergesi sayılır. Çay ve diğer yiyecekler tüketilirken sohbet edilir. Gelin yeni kıyafetlerini sergilemek için arada gidip kıyafet değiştirir ve herkese önceden bayramda dağıtmak için hazırladığı şeker, mendil, sabun gibi küçük

hediyeleri verir. Hediyeler de alındıktan sonra kalkılır ve sonraki bayram ziyaretlerine devam edilir.

İstanbul ve Adana'da da yeni evlenenin evine bayram ziyaretlerine gidildiği görüşmeciler tarafından söylenmiştir. Aynı şekilde, bazıları selam ve çay ikramı gibi ritüellerin yerine getirdiklerini ve gelenlere hediye verdiklerini anlatmışlardır.

Annemden, akrabalarımın gördüğüm kadarıyla mesela şeyi hala sürdürürüm. Özbekler bayramdayken masa hazırlar ya, o geleneği ben hala sürdürürüm bayramlarda. Ramazan, Kurban bayramlarda, hani dini bayramlarda. O şey, mesela, Türkler şey yapar baklava falan filan ikram eder ama bizde Özbeklerde büyük bir masa hazırlanır, her şey onun üstündedir. Yeni gelin masası hazırladım, sonra şeker, sakız falan dağıttım ben. Hep sakızla sabun dağıttım gelenlere, ıhı, eşim şaşırmıştı. Hatta biz alışverişe çıktığımızda biz 25-30 tane sabun aldık, tamam mı, kasiyer böyle yaptı (iki elini açarak), abla dedi, bu kadar sabunu napacaksınız? Hani sakızı anlarım da sabun ne? Ben dedim bizim geleneklerimizde hani ilk evlenen sakızla sabun dağıtır. Onları süslüyorsun falan koyuyorsun. Hani onu yaptım. Hani belli şeylerinden kopmadım ama çok derininde de yaşamıyorum aslında. Gelin selamı da yapacaktım annemler gelince, hatta güzel başörtü de hazırladım ama annem yorulma yapma istersen demişti. Selamı bayramda yapmasa da düğünlerde yapıyoruz ama (M.M, 28 yaş, kadın, 10.04.2013, İstanbul).

Bunun dışında, Özbekler hem Adana'da, hem İstanbul'da kendi aralarında bayramın üçüncü gününde dernek binasında ya da bir başka yerde bayramlaşmak için toplanırlar. Bayram için yukarıda isimleri zikredilen tatlı ve tuzlu yiyecekler, Özbek pilavı yapılır. Gelen herkes bayramlaşıp sohbet eder. Çoğunluk, yaşlısı ve genci,

toplınınca ikramlar yapılır. Yemek bitince dualar okunur, konuşmalar yapılır. Salonda devamlı Türkistan bölgesine ait müzikler kayıttan çalınır. Bayramlaşma bitince, toplanmışken bazı kişiler kendi arasında anlaşıp toplumun büyüklerini, hasta veya yeni hastalıktan çıkıp o gün gelemeyenleri ve yakında cenazesi olanlara bayramlaşmaya ve ziyarete gitmekteler.

Dini bayramlar, diğer tüm sosyal etkinlikler gibi, kültürel ve dini kimliği pekiştiren ve devamını sağlayan etkinlik olmanın yanı sıra hemşeriler arasındaki bağları ve dayanışmayı sağlam kılmaktadır. Özellikle, İstanbul gibi büyük şehirde ve hemşerilerin birbirinden uzak bölgelerde yaşamasına rağmen onlardan Anadolu yakasının Kozyatağı, Bostancı ve Örnek mahallesi gibi yerleşkelerde yaşayanların Avrupa yakasında bulunan Güngören’de tertip edilen bayramlaşmaya katılması toplum tarafından bu etkinliğe olan yoğun ilgi ve geniş katılımı göstermekte. Ayrıca, Özbekler arasındaki hemşerilik ilişkilerin önemini de gözler önüne sermektedir.

6. DEĞERLENDİRME

XX.yüzyıl içinde farklı zamanlarda ve farklı yerlerden Türkiye'ye birçok göç olayı yaşanmıştır. Bu arada Orta Asya'dan ya da Türkistan'dan da kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Bu göçlerle gelen kalabalık topluluklardan biri Özbeklerdir. Özbekler Türkiye'nin Adana, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Mersin ve az sayıda Antalya, Ankara ve diğer şehirlerde yaşamaktalar. 20.yüzyılda Türkistan bölgesinden göç edenler Türkiye'ye farklı zamanlarda gelip yerleşmişlerdir.

Buraya yerleşme dönemleri araştırmalara göre son Osmanlı, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı dönemleri, Cumhuriyet'in kurulduğu 20'li yıllar, İkinci Dünya savaşı sonrası yıllar, Demokratik Parti iktidarı 50'li, Kenan Evren yönetimi 80'li ve Sovyetler Birliğinin yıkılıp Orta Asya'da 1991 yılında bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasından sonraki yıllardır. Her dönemde göçlerin farklı şartlardan kaynaklanan siyasi, sosyal ve kültürel gerekçelere dayandığı görülmektedir.

Aynı kuşağın birkaç aşamalı göç deneyimi yaşadığı, dede ve büyükannelerin bir ülkede, baba ve annelerin diğer ülkede, çocuk ve torunların üçüncü bir ülkede doğduğu, dolayısıyla birkaç ülke değiştirip en son Türkiye'ye yerleşen Özbek toplumunun kültürel kimlik ve bellek gibi olgularla anlatımı bu çalışmaya konu edilmiştir. Bu araştırmaya son bağımsız cumhuriyetler dönemi hariç diğer tüm dönemlerde yaşanan göçleri temsil eden kişiler dâhil edilmiştir.

Kendini bilme ve tanımlama geçmiş, şimdi ve geleceği içeren süreklilik çizgisinde oluşur. Nereden ve kimlerden geldiğinin ifadesi geçmiş bilgisi, gelecekte var olma ve devam etmeye yönelik arzu ve beklentiler ışığında toplum, grup veya kişiler kimliklerini bugünün “şimdi”sinde mevcut şartlardan yola çıkarak

değerlendirir ve görünür ya da görünmez kılar. Geçmiş bilgisi ve gelecek beklentileri kimliği şekillendirirken, geçmiş ve gelecek de şimdide yorumlanır. Dolayısıyla, geçmiş – şimdi – gelecek çizelgesi ve kimlik arasındaki etkileşim düz, tek yönlü olmayıp karşılıklı, çokyönlü ve karmaşıktır. Bundan dolayı, görüşülen kişilerle yapılan mülakatlarda ve çeşitli etkinliklerde kişilerin ve toplumun kendini tanımlama ve sunuş biçimleri bu çokyönlü ve karmaşık etkileşimi belirgin şekilde göstermektedir. Göç yaşamış toplumların bildik, tanıdık çevre ve kültür çerçevesinden kopup başka bilinmedik yerlere gelmesi, yeni çevre ve farklı yaşam şekilleriyle karşılaşması, kimliği şekillendiren unsurların çokyönlü ve karmaşık etkileşimini daha da belirginleştirir.

Grup üyesi kişilerin kendilerini tanımlarken başvurdukları en önemli unsurlar; hafızadaki köken ve geçmişe ait anlatılar, grubu görünür kılan ve yansıtan kültürel ve sosyal yaşam öğeleri, sosyal yapı ve kurumlardır. Kültürel ve sosyal yaşamı yansıtan öğeler; Nevruz ve Sümelek gibi gelenek ve pratikler, misafirperverlik ve büyüklere saygı gibi tutum ve davranışlar, mevcut inanışlar, doğum, ölüm ve evliliği içine alan ailevi törenler, dini bayramlar ve bunların uygulanış şekli, dil, müzik ve yemek kültürüdür. Sosyal yapı ve kurumlar; aile, akrabalık, evlilik ve hemşerilik ilişkileridir. Köken ve geçmişe dair anlatılar kişilerin nereden geldiklerini, kimlerden olduğunu, göçlerin neden kaynaklandığını açıklarken, kültürel pratikler toplumu görünür kılmakta. Ayrıca, yeni kuşaklara anlatı ve düzenlenen anma törenleri yolu ile aktarılan köken ve geçmiş bilgisi, kültürel mirası temsil eden bilgi ve pratiklerin uygulanımı grup kimliğinin devamını ve sürekliliğini sağlayan en önemli unsurlardır.

Özbekler için “asıl neslini”, “nesli nesebini” veya “nereden ve kimlerden” olduğunu bilmek temel gereksinimlerden biridir. Etkinliklerde grup üyeleri ile

tanışırken araştırmacıya sıkça yöneltilen “siz neredensiniz, kimlerdensiniz” sorusu ve araştırmacının görüşmecilere “kendinizi tanıttırmısınız” diye ricada bulunmasına karşılık verilen cevaplar bu durumu desteklemektedir. Görüşülen kişiler kendini tanıtırken birkaç kısa cümle ile kişisel; yaş, doğum yeri, mesleği, medeni hali vs. gibi bilgileri verdikten sonra, genellikle, kan bağına dayalı soy bilincini ortaya koyan açıklamalara geçmekte. Kan bağına temel alan ve yakın “atalara”, yani baba ve dedelere gönderme yapan soy bilgileri onların kim olduğu, nereli olduğu ve onların ne işle uğraştıklarını açıklamakta.

Grup üyeleri soyun babadan geldiğini vurgulayarak ataerkil toplum yapısını ortaya koysalar da köken ve soy bilgileri aktarılırken baba yanına eşit şekilde anne tarafının bilgilerine de gönderme yapıldığı görülmekte. Bu çalışmada temsil edilen Adanalı ve İstanbullu Özbeklerin atalarının Türkistan bölgesinden göç eden şehirli, kasabalı ve köylü yerleşik halkın çeşitli sınıflarına ait kişiler olduğu görülmektedir. Bunların çoğu şimdi Özbekistan’ın Fergana sınırı içinde bulunan Andican, Kokand, Margilan, Namangan, Çust, Kasan, Şahrihan gibi ve Taşkent, Samarkand, Termiz, Şehrisebz, Buhara ve Hive gibi büyük küçük şehir, kasaba ve bunlar civarındaki köylerdendir. Daha az sayıda olmak üzere Kırgızistan bölgesindeki Oş, Kazakistan’da bulunan Türkistan veya eski adı ile Yessi gibi bölgeler de telaffuz edilmektedir.

Türkiye’ye yerleşen Özbekler arasında yere dayalı kimlik tanımlamaları yaygın olup geniş bölgeye işaret eden kapsayıcı Türkistanlı ve daha dar bölgeye işaret eden şehir isimleri, örnek, Andicanlı, Buharalı, Kokandlı vs. kullanılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kuşağı temsil edenler arasından birçoğunun ataların geldiği bölgeler hakkında birinci ve ikinci kuşağın bildiği kadar ayrıntılı olmasa da bilgi verebilmesi kuşaklar arası aktarımın canlılığını göstermektedir. Bunun yanı sıra,

yukarıda adı geçen bazı yerleşim isimlerinin soyadı olarak kullanılma durumundan da bahsedilebilir. Türkiye'ye geldikleri zaman soyadı almak zorunda olan muhacir ailelerin büyükleri memleket anısını yaşatmak, sonraki kuşakların nereden geldiği, kim olduğu, atalar ve onların vatanı, dolayısıyla köklerini unutmaması ve hatırlaması için yerleşim isimlerini soyadı olarak kullanmıştır.

Görüşmecilerin soya dair ifadeleri kabile veya boya dayalı olmayıp, genellikle ikinci üçüncü kuşak yakın ataları kapsayan “bizim dedelerimiz Margilanlıymış, çiftçiymiş” gibi yerel kimliği ve ne işle meşgul olduklarını ifade eden açıklamaları içermektedir. Kabile ve soya dayalı kimlik tanımlamaların Hatay’da yaşayan Özbekler arasında yaygın olduğu Adana ve İstanbul’daki görüşmeciler tarafından aralarındaki bir fark olarak dile getirilmiştir. Bu durum Hatay’daki Özbekleri inceleyen Eraslan’ın (2015) doktora çalışmasında da ortaya konmuştur. Bu durum, Hatay’da yaşayan Özbeklerin çoğunun şimdi Tacikistan sınırı içinde bulunan Doğu Buhara bölgesinden göç eden göçebe ve yarı göçebe topluluklardan olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Eraslan’ın verdiği kabile ve boy isimleri arasında yer kimliğinden oluşma “Ferganaçi” tayfasının olması, Shalinsky tarafından da belirtilen yerleşik ve göçebe veya yarı göçebe Özbekler arasındaki farkın bir sınır oluşturduğunu göstermektedir.

Adana ve İstanbul’daki Özbekler yakın ataların yanında Türk İslam medeniyeti tarihinde ün kazanmış Biruni, Harezmi, İmam Buhari, Kaşgarlı Mahmut, Timur, Uluğbek, Babür, Nevai vs. gibi uzak ataların isimlerine de gönderme yapmaktalar. Bunlardan Timur, Babür ve İmam Buhari gibi isimlerin Türkistan ve Afganistan’da yaşayan yerleşik ve göçebe Türk topluluklar tarafından telaffuz edilen ortak atalar olduğu görülmektedir.

Söz konusu çalışmada temsil edilen Türkistanlı muhacirlerin şehirli ve köylü yerleşik halka mensup olduğu söylenebilir. Verilen bilgilere göre, Türkistan'dan göç eden muhacirlerin toplumdaki mevcut tüm sınıfları temsil ettiği görülmektedir. Bunlar çiftçi, çoban, işçi, devlet memuru, tüccar, esnaf, çeşitli din mensupları, eğitilmiş, eğitimsiz, yoksul, zengin, siyasi liderler, sıradan olanlar, hanlar sülalesine ait asiller gibi kişilerdir. Bu durumda, Afganistan'da yaşayan Türkistanlıları inceleyen Shalinsky'nin bu konudaki “atalarının ne işle uğraştıklarını bilmemekteler” tespitinin geçerli olmadığı söylenebilir.

Ülkelerinden ayrılan muhacirler yaşadıkları diğer ülkelerde geçimlerini sağlamak için bazıları daha önceki uğraşlarına devam ettiler. Bunlar tüccar, küçük esnafı oluşturan aşçı, fırıncı, şekerçi, terzi, kunduracı, lokanta ve hamam işletmecilerdir. Din adamları olan hoca ve imamlar da bulundukları yerlerde camilerde görevlerine devam etmişlerdir. Diğer yaygın olan geçim şekilleri; berberlik, kunduracılık ve çarkçılıktır. Aralarında çiftçiler çok olsa da Afganistan şartlarında işlenmemiş topraklara yerleştirildiklerinden dolayı bu iş istikrarlı bir geçim kaynağı olamamıştır ve muhacirler de bundan dolayı büyük ve küçük şehirlerde bahsi geçen işlerle geçimlerini sağlamaya çalışmışlar veya varlıklı ailelerin bağ ve bahçelerinde işçi olarak çalışmışlardır. Ama aralarında pamuk üretiminde büyüyüp başarılı olan kimseler de olmuştur. Kadınlar da evlerde terzilik, dokuma ve şekerçilik işlerini yaparak ailelerin geçimine katkıda bulunmaktaydılar.

Türkiye'de ulaştıkları istikrarlı ve güvenli ortamdan dolayı daha önceki tüccar, esnaf ve küçük işletmeler dışında tüm iş kollarında görev almışlardır. Türkiye'de muhacirler devlet tarafından da büyük destek görmüşlerdir. Eğitime verilen değerle birlikte kısa zamanda tıp, hukuk, siyaset, eğitim, mühendislik ve birçok diğer

alanlarda içlerinden başarılı akademisyen, doktor, hukukçu, milletvekili ve iş adamları yetişmiştir.

Adana ve İstanbuldaki Özbeklerde “Türkistanlı” tanımı yaygın olsa da kuşaklar arasında bazı farklar gözetilmektedir. İlk kuşağa ait kişilerin göçten sonraki ilk yıllarda, buna Afganistan, Doğu Türkistan, Hindistan, Arabistan gibi ülkelerde doğanlar dâhil, yere bağlı “Türkistanlı”, göçmen konumunu belirten “muhacir” veya “Türkistanlı muhacir” gibi ikisini de aynı anda belirten ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Geçen zamanla birlikte birinci kuşağın Türk toplumuna uyum sağlaması ile birlikte “asıl Türk”, “Türkistan Türkü” ya da “Orta Asya Türkleri” gibi ifadeleri özümsemişi görülmüyor.

Ortak tarih, atalar, din ve dil gibi ortak kültürel temel ve Türkiye devletinin yürüttüğü kimlik politikalarına göre Özbekleri Türk soylu topluluk olarak görüp Türkiye’ye iskânlı ve serbest göçmen olarak kabul etmesi ve vatandaşlık statüsünü almalarının de etkisi büyüktür. Tanımlama şekillerindeki bu çeşitlenme Türkiye’de duydukları güven duygusu ve özgür olma hisleri, vatandaşlık konumuna sahip olmaları, devlet tarafından yer ve iş imkânlarının temin edilmesi, Türkiye’deki milliyetçi düşüncenin desteği ile Türk kökenli olmalarından dolayı onure edilmelerinin de bu duruma katkısı mevcuttur.

İkinci kuşak, Türkiye’de doğup yetiştiğinden ve “muhacir” konumunda olmadığından dolayı genellikle Türkistanlı, Özbek Türkü, Orta Asyalı “asıl” Türkler olarak tanımlıyor kendini. Üçüncü ve dördüncü kuşakta üstkimliği ifade eden Türkistanlılık bilinci ile birlikte altkimliğin ifadesi olarak Özbek, Özbek Türkü, Özbekistanlı, Adanalı, İstanbullu ya da Türk ifadelerinin kullanıldığı görülmekte. Kimlik tanımlamalarındaki bu çeşitlilik ilk kuşağın zaman içerisinde şart ve koşullara

uyum sağlama, Türkiye’de doğup buradaki eğitim sistemi içerisinde yetişme, toplumda eşit haklara sahip olma ve askerlik yapabilmeye bağlı olarak gelişmiştir. Aynı zamanda, Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra 1991 yılında Orta Asya’da beş bağımsız cumhuriyetin ortaya çıkması ve Türkiye devletinin ve burada yaşayan Türkistanlıların bu ülkelerle bağ ve ilişkiler geliştirmesi, Özbek (aynı şekilde Kazak, Kırgız, Türkmen, Uygur) kültürel kimliğinin daha belirgin şekilde vurgulanmasına yol açmıştır. Tanımlamalardaki çeşitlilik farklı etkileşim ve uyum süreçlerinde çoğul kimliklerin gelişebildiğinin göstergesidir.

Kimlik sadece öz tanımlamaya dayalı olmayıp, “öteki” tarafından yapılan tanımlanmayı da içermektedir. Göç kaynaklı yer ve çevre değişimleri her sefer Türkistanlı göçmenler ve farklı “yerli” gruplar arasında “biz” ve “öteki”nin yeniden kurgulandığı, bunlar arasındaki sınırların yeniden çizilip belirlendiği etkileşim alanları yaratmakta. Türkistanlı göçmenler geçici olarak bulundukları Afganistan, Hindistan, Arabistan, yerleştikleri Türkiye, işçi göçü ile gittikleri Almanya, Hollanda, Avustralya ve Amerika gibi ülkelerde birçok “yerli” gruplarla etkileşim sürecine girmişlerdir.

Göçten sonraki ilk Afganistan yıllarında yerel grupların Fergana ve Taşkent bölgelerinden gelenlere “Ferganaçi”, Buharalılara “Buhari” denildiği ve görüşmecilerin, özellikle “Ferganaçi” olanların, bu ifadeleri küçümseyici buldukları dile getirilmiş ve bunun ayrımcılık olarak değerlendirildiği de belirtilmiştir. Türkistan coğrafyasından uzaklaştıkça bu yerelliğe dayalı farklılığın kalkıp muhacirler Hindistan ve Arap ülkelerinde Buhari, yerleştikleri Türkiye’de ise Orta Asya Türkleri ve Özbek Türkleri, Almanya ve diğer batı ülkelerinde Türkistan Türkü olarak tanımlanmaktalar.

Özbekler, yaşadıkları bu coğrafyalarda etkileşime girdiği farklı gruplarla kendileri arasında sınır çizerken, bu sınırların dil, din, yemek kültürü, davranış ve alışkanlıklar, yaşam ve üretim tarzı, eğitim düzeyi, siyasi ortam, yerel ve göçmen, eşitlik gibi kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik temelli farklara dayandığı görülmektedir. Çokyönlü etkileşim sürecinde oluşan ve grup kimliğini belirleyen bu sınırlar kimliğin belirginleşip güçlenmesine, aktarılmasına ve devam etmesine yardım etmektedir. Afganistan ve Arabistan gibi ülkelerde paylaşılan ortak din benzerlikleri, dil, yaşam ve davranış tarzları, temizlik anlayışı, yemek kültürü vs. farklılıkları ortaya koymakta. Farkların yoğun olduğu bu bölgelerden çıkıp Türkiye'ye gelmeleri ve buraya yerleşmeleri “özümüzü kaybetmeyelim”, “kaybolmayalım, yok olmayalım” gibi kültürel kimliği sürdürme arzularına bağlı olmuştur.

Türkiye şartlarında dil, din, etnik köken, ortak tarih ve kültür gibi benzerlik unsurları göçmen ailelerin Türk toplumuna uyum sağlama ve entegrasyonunu yumşak ve hızlı olmasını sağlamıştır. Her yıl belirli zamanlarda veya günlük yaşam içerisinde aynı şekilde uygulanan çeşitli tören, kutlama ve uygulama gibi etkinlikler kültürel kimliğin oluşumunu ve sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardır.

Özbekler tarafından uygulanan ve grup kimliğine süreklilik kazandıran etkinlikler Nevruz bayramı, Sümelek yapımı, düğün ve ölümle ilgili tören ve uygulamalar, Korbaşları anma günü ve dini bayramlardır. Bu etkinliklerin ayrıntılı şekilde anlatımı ve değerlendirilmesi önceki bölümlerde yapılmıştır. Bu bölümde söylenmesi gereken önemli nokta, bu etkinliklerin Özbekistan ve Türkiye’de uygulanış şeklindeki yerelle etkileşimden kaynaklanan bazı değişimlerdir.

Nevruzla ilgili anlatım ve uygulamalarda Anadolu Türklerinde yaygın olan Ergenekon’dan çıkış miti, yumurta boyama, Afganistan’da Mezar-i Şerif’te türbe

ziyaretlerini içeren kutlama şekli ve onların şarkı ve şiirlerle yansıtılmasıdır. Evlilik düzenlemelerinde ve düğünlerde kız isteme şekli ve Kına toyudur. Bunlar kültürel pratiklerde yerelle etkileşim sonucu ortaya çıkan değişimlerdir. Aynı zamanda, bu değişimler uyum ve entegrasyonun da göstergesidir.

Yerel dil, müzik, danslar ve kıyafetler kültürel kimliğin önemli gösterenleri olduğundan dolayı göç yaşayan toplumlarda özenle aktarılmaya ve devam ettirilmeye gayret edilen unsurlardır. Özbekçe, ya da Türkistanlıların deyimiyle “hemşerice” birinci ve ikinci kuşak tarafından rahatça ve yoğun, üçüncü ve dördüncü kuşaklarda ise daha az ve basit şekilde konuşulmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kuşağın konuşabiliyor olması Özbekçenin evlerde birinci ve ikinci kuşak tarafından yoğun kullanımı, medya, iletişim araçları ve sosyal iletişim ağları, Anadolu Türkçesi ve Özbek Türkçesi arasındaki yakınlık gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Özbekistan’dan çalışmaya gelen Özbek asıllı kadınların çocuklara dil öğretmesi ve dilin unutulmaması için evlerde çalıştırılması da bunlara eklenebilir.

Bunların yanında, vatanla kurulan bağ, oradaki akrabaların gelip gitmesi, gelişen iletişim araçları ve internet üzerinden devam eden ilişkiler ve bilgi paylaşımı, Özbekistan ve Özbeklerin yaşadığı diğer ülkelerden Türkiye’ye göçün devam etmesi ve nüfusun çoğalması “hemşerice”nin kullanılması ve yaşamasına neden olmaktadır.

Yerel Özbek müziği toplumun günlük yaşamında ve özel günlerde önemli yere sahiptir. Birçok kişinin arabasında çalınan, telefon zilleri olarak kullanılan, düğün ve diğer etkinliklerde çalınan müzik örnekleri ve icra edilen danslar buna örnektir. Müzik ve oyunlar sadece dinleme ile değil her ay düzenlenen *gep-geşte*lerde *tar*, *Kaşkarça*, *daire / çildirmen* ve gitar eşliğinde kişiler tarafından canlı icra edilen şarkı ve oyunlarla da yaşatılmakta. Özbekler arasında en çok bilinen parçalar; tören ve

kutlamalarda çalınan “Güzel Türkistan” ve “Ana Yurt” marşları, düğünlerde çalınan “Yar- Yar” koşığıdır. Diğer sevilen ve bilinen koşıklar geşték ve dernek tarafından düzenlenen gezi ve piknik etkinliklerinde çalınan ve icra edilen; “Sumbula”, “Oynang Yor”, “Kara Kaş Ukem”, “Namanganni alması”, “Say boyida turgen yiğit”, “Berigel” ve diğer birçok koşıklardır. Danslar arasında en popüler olanları; Fergana yöresinin oyunları ve Harezm yöresinin “Lezgi” oyunudur. Çok bilinen ve sevilen Özbek sanatçılar; Şerali Joraev, Yıldız Usmanova ve diğer genç pop sanatçılardır.

Kutlama ve düğün gibi sosyal etkinliklerde giyilen kıyafetler, bu etkinliklerde sunulan ve günlük yaşam içerisinde yapılan Özbek yemek çeşitleri kimliğin önemli taşıyıcı unsurlarıdır. Küçük büyük herkes tarafından sevilen *çüçvere*, *mantı*, *samsa*, *helvatar*, *katlama* gibi yemek çeşitleri, her hafta her ailede ve yemek davetlerinde demlenen Özbek pilavı bunlardandır. Memleketten getirilip tüketilen at etinden yapılma sucuk çeşidi *kazı* ve çeşitli kuruyemişler, kuşaktan kuşağa aktarılan memleket kavunu, üzümü ve diğer meyvelerin güzel ve başka yerlerde bulunmaz tadları vatanla kurulan bağın, dolayısıyla kimliğin devamının ifadeleridir.

Yukarıda sözü geçen tüm unsurlara ek olarak söylenmesi gerekenler aile, akrabalık ve hemşerilik gibi sosyal yapı ve kurumlardır. Bu unsurların tümü Özbek kültürel kimliğinin aktarımını ve sürekliliğini sağlayarak grup kimliğini güçlendirmekte, pekiştirmekte ve devamını sağlamakta.

Bu tezde aktarılan veriler daha önce yapılan çalışmalarda ortaya konan ve Türkiye’de yaşayan Türkistanlı topluluklardan olan Özbeklerin “tamamen asimile olma yolundaki gruplara en iyi örnektir” (Svanberg’ten aktaran Bentzin, 2010) değerlendirmesinin geçersizliğini ortaya koymaktadır. Ancak, diğer topluluklara

nazaran Özbeklerin Türk toplumuna uyum ve entegrasyonu en yumşak ve en hızlı şekilde gerçekleştirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullaev, K. (2009). *От Синьцзяня До Хорасана: Из истории среднеазиатской эмиграции XX века*. Душанбе: Ирфон.
- Abdullaev, K. & Nazarov, R. (2011). The Ferghana Valley Under Stalin, 1929-1953. In. S. F. Starr, M. E. Sharpe (Ed.), *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, 119-140. Inc., Armonk, New York.
- Abu – Lughod, L. (1991). Writing Against Culture. In R.G. Fox (ed.), *Recapturing Anthropology*. Santa Fe: School Of American Research Press.
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis.
- Andican, A.A. (2003). *Cedidizmden Bağımsızlığa: Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Assmann, J. (2000). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, S. & Emiroğlu, K. (2009). *Antropoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bademci, A. (2008). *1917- 1934 Türkistan ve Milli İstiklala Hareketi: Korbaşılar ve Enver Paşa* (1,2). İstanbul: Ötüken.

Bademci, A. (2010). *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları: Sarıklı Basmacı*. İstanbul: Ötüken.

Balaman, (2002). *Evlilik, Akrabalık Türleri Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Bentzin, A. (2010). Türk, Türkistan ve Özbek Kimlikleri Arasında: İstanbul'daki Özbek Göçmenler. B. Pusch, & T. Wilkoszewski (Ed.). *Türkiye'ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar içinde*. Çev. M. Çomak – Özbatır. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Bezaniş, L. (1994). Soviet Muslim Emigren in the Republic of Turkey. *Central Asian Survey* (13/1): 59-180.

Bıçakçı, A. S. (1996). *Türkiye'ye Göç Eden Özbeklerin Kimliklerinin Muhafazası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşina Kitaplar.

Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Boz, M. 2010. *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık*. (Yayınlanmamış tez). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Brah, A. (1996). *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London and New York: Routledge.

Broxup, M. (1984). *Basmacılar*. Çev. Yuluğ Tekin Kurat. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Buttino, M. (1990). Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917–1920. *Central Asian Survey*, 9:4, 59-74, DOI: 10.1080/02634939008400725

Castagne, J. (1980). *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi: Türk Ülkelerinde Komünizm Hakimiyetinin Başlangıcı*. Çev. Reşat Uzman. İstanbul: Orkun Yayınevi.

Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. İstanbul: Ayrıntı.

Darıcı, H. ve Neyzi, L. (2013), “Özgürüm ama mecburiyet var.” *Diyarbakırlı ve Muğlalı gençler anlatıyor*. İstanbul: İletişim

Eisener, R. (2002). Fergana Basmacılığının Ortaya Çıkması. K. Çiçek, C. Güzel ve S. Koca (ed.), *Türkler Ansiklopedisi içinde*, 18.cilt: 1380-1405. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Eraslan, A. (2015). *Antakya’da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Erman, T. & Özaloğlu, S. (2017). (Der.) *Bir Varmış, Bir Yokmuş. Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gedik, E. (2013). “Almanca” Kimliğinin Farklı Algılanışları. Hande Birkalan Gedik (Der.), *Sınırlar, İmajlar ve Kùltürler: Antropolojik Açıdan Avrupa ve Avrupalılığı Yeniden Düşünme içinde*, 236-276. Ankara: Dipnot Yayınları.

Göçmez, E. (2008). *Afganistan’dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kùltürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)*.

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gupta, A. and Fergusson, J. (1992). Beyond “Culture”: Space, Identity and Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, Vol.7/1 (6 – 23).

Güvenç, B. (1996). *Türk kimliği: Kültür tarihinin kaynakları*. İstanbul: Remzi

Halbwachs, M. (1992) *On collective memory*. Lewis A. Coser (ed.). Chicago and London: The University of Chicago Press.

Hall, S. (1998). Kültürel Kimlik ve Diaspora. Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık içinde, (173 -191). Çev. İ. Sağlamer. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Hatunoğlu, N. (2011). *Türkistan’da Son Türk Devleti: Buhara Emirliği ve Âlim Han*. İstanbul: Ötüken.

Hatunoğlu, N. (2009). Türkiye’deki Küçük Afganistan: Ovakent Beldesi. *Güzel Türkistan*, Sayı 6, Kasım, 21-25. Adana: Adana Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

Hayit, B. (1975). *Türkistan. Rusya ile Çin arasında: XVIII-XX. asırlarda Ruslar ve Çinlilerin istilas*. Çev. Abdülkadir Sadak. Otağ Yayınları

Hayit, B. (1997). *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadelesi Tarihi (1917-1934)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hayit, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karakılıç, İ.Z. (2017), Toplumsal Bellek Pratikleri ve Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi: Sarıdünya Örneği. (Der). T. Erman ve S. Özaloğlu, Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine Araştırmalar içinde, (199 – 210) . İstanbul: KÜY.

Kaşgarlı, M. (1983). *Divanü Luğat-it-Türk*, (1.cilt) Çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kocaoğlu, T. (2000). Turkistan Abroad: The Political Migration From the Soviet & Chinese Central Asia (1918-1997). In H. Komatsu, C. Obiya & J. Schoeberlein (Ed.) Migration in Central Asia: Its History and Current Problems, 113-126. Osaka: The Japan Center for Area Studies.

Kocaoğlu, T. (2009). Dışardaki Türkistan: Orta Asya'dan Türkiye'ye Göçler. *Güzel Türkistan*, Sayı 6, Kasım, 17-20. Adana.

Koçar, A. (2010). *Esaretten Hürriyete: Bir Türkistanlının Hatıraları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Koçar, S. (2011). İstanbul'daki Özbek Tekkeleri. F. Zaferi Bayri ve M. Yassa, *Özbekistan Cumhuriyeti'nin 20. Yılına Armağan* içinde, (9-12). İstanbul: Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği.

Koçar, Ç. 2015. Çukurovayı Yurt Edinen Türkistanlılar. *Tarih*, Türk Dünyası Kültür Dergisi, Ağustos, 58-62.

Lorenz, R. (1994). Economic Bases of the Basmachi Movement in the Ferghana Valley. In E. Allworth (ed.), Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives

on Nationality, Politics, and Opposition in the Former Soviet Union and Yugoslavia, 277-303. Durham and London: Duke University Press.

Malkki, L. (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*, Vol. 7, No. 1, Space, Identity, and the Politics of Difference, 24-44.

Mamoor, Y. (2005). *In quest of a homeland. Recollections of an emigrant (1917-2000)*. İstanbul: Çitlembik

Misztal, B. (2003). *Theories of Social Remembering*. England: Open University Press.

Narayan, K. (1993). How Native Is a “Native” Anthropologist? *American Anthropologist*, Vol.95, no.3, (671-686).

Neyzi, L. (1999), *İstanbulda hatırlamak ve unutmak: Birey, bellek ve aidiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Neyzi, L. (2004). *Ben kimim? Türkiye’de sözlü tarih, kimlik, öznellik*. Çev. Hande Özkan. İstanbul: İletişim.

Neyzi, L. (2011). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Northrop, D.T. (2004). *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*. Ithaka and London: Cornell University Press.

Ohnuki – Tierney, E. (1984). “Native” anthropologist. *American Ethnologist*, Vol.11, (584-586).

Özdemir, U. (2016). *Kimlik, Ritüel, Müzik İcrası: İstanbul Cemevlerinde Zakirlik Hizmeti*. İstanbul: Kolektif Kitap.

Petridou, E. (2001). The taste of home. In Daniel Miller (Ed.), *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, (87-104). Oxford and New York: Berg.

Radjabov, K. (2007). Struggle For Independence In Turkestan And Muslim Clergy. *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 87, Nr. 1, Studies On Central Asia, (177-188)

Rajabov, K. (2011a). *Madaminbek*. Taşkent: Abu Matbuot – Konsalt.

Rajabov, K. (2011b). *Şermuhammadbek*. Taşkent: Abu Matbuot – Konsalt.

Rosenblatt, D. (2011). Indigenizing the city and the future of Maori culture: The construction of community in Auckland as representation, experience, and self-making. *American Ethnologist*, vol.38, No. 3, 411-429.

Seremetakis, C. N. (1994). Memory of the Senses (I, II). Nadia Seremetakis (Ed.) *The Senses Still: Perception and Memory as Material Culture in Modernity*, 1-18, 23-44. Chicago: University of Chicago Press.

Seyhan, S. (2012). *Samarkandiyon*. Alişer Nevai Özbekistan Milli Kütüphanesi Neşriyatı, Taşkent.

Shalinsky, A. (1994). *Long Years of Exile: Central Asian Refugees in Afghanistan and Pakistan*. University Press of America.

Smith, A. (2010). *Milli Kimlik*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim.

Snesarev, A.E. (2002). *Афганистан*. М.: «Русская панорама».
<http://www.knyazev.org/biblio.shtml>

Svanberg, I. (1989). Turkestani Refugees. In P.A. Andrews (Ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Dr.Ludwig Reichert Verlag.

Tek, A. (2007). Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci. *İlahiyat*, Cilt: 16, Sayı:1, 211-240. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (Ed.), *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar*. Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı (26-27 Eylül 2003). İstanbul: Tarih Vakfı.

Tonkin, E. (1995). *Narrating our pasts. The social construction of oral history*. Cambridge University Press.

Tunçel, A. (2017). Tarihi Yazmak: Unutturmak ya da Unutturmamak. T. Erman ve S. Özaloğlu (Der.), *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine içinde*, (21 – 26). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Türker, N. (2013). *İstanbul Rum Ortodoks Dini Ritüellerde Aidiyet Algısı – Temsili*. (Yayınlanmamış tez).Yeditepe üniversitesi Antropoloji bölümü, İstanbul.

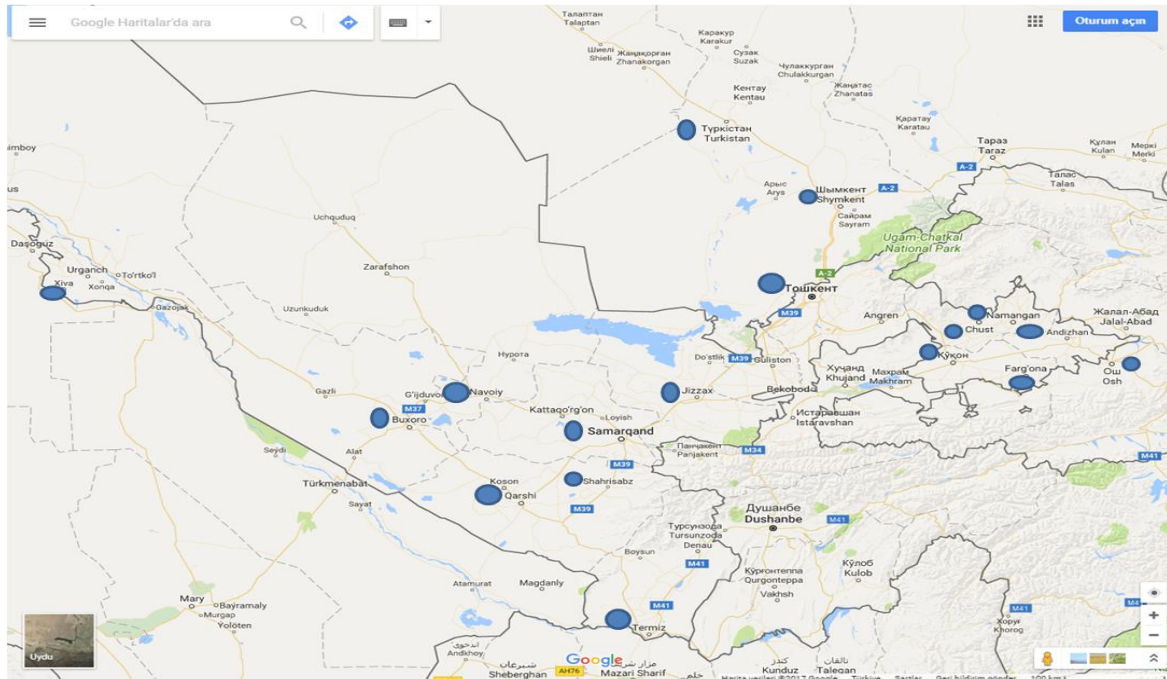
Türkistani, Z. (2013). *Türkistan İstiklal Yolunda - Hicret Yılları*. Çev. Difuza Alimova. İstanbul: Doğu Kütüphanesi

EKLER

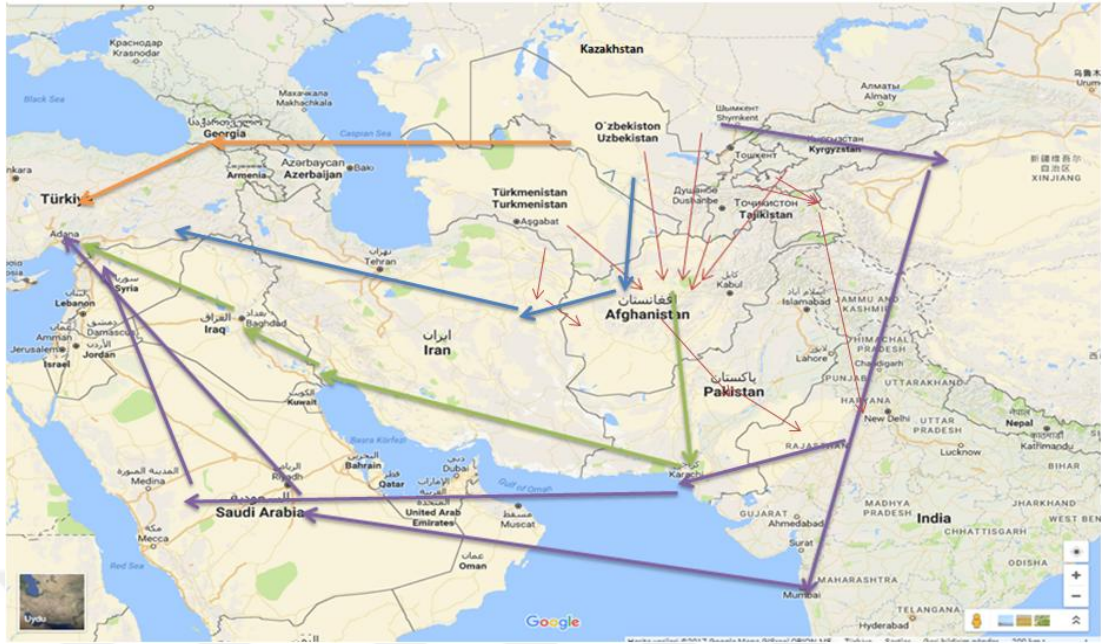
EK A: HARİTALAR

Harita 1: Türkistan haritası.

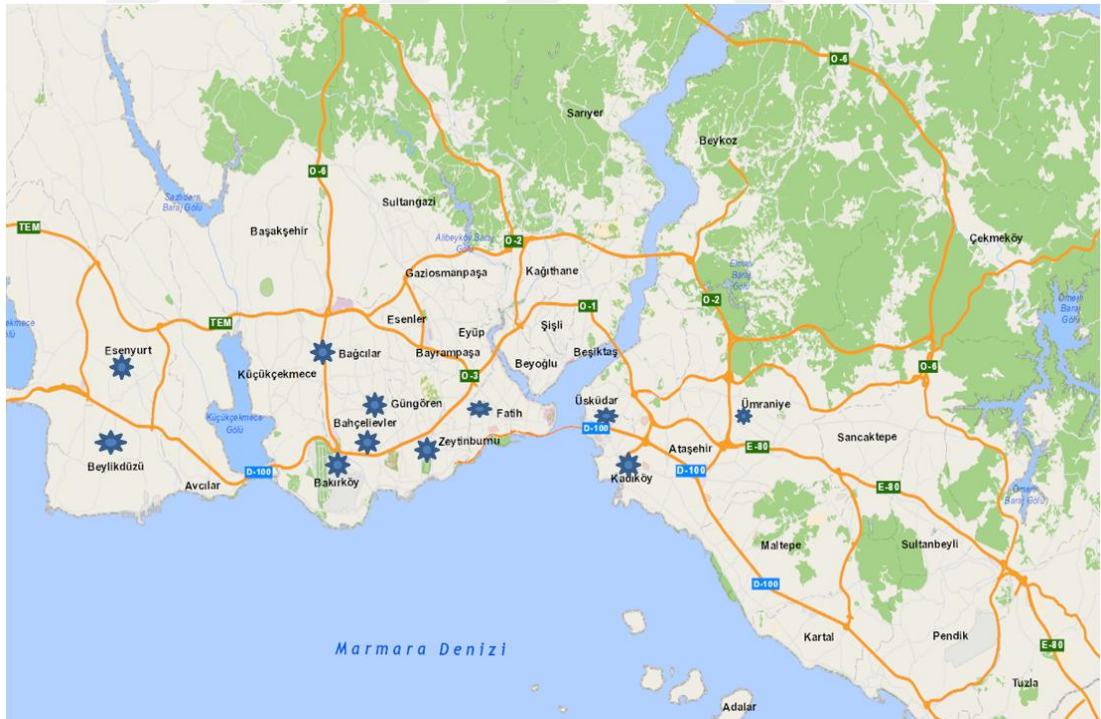

Harita 2: Türkistan'dan göç edilen bölgeler.

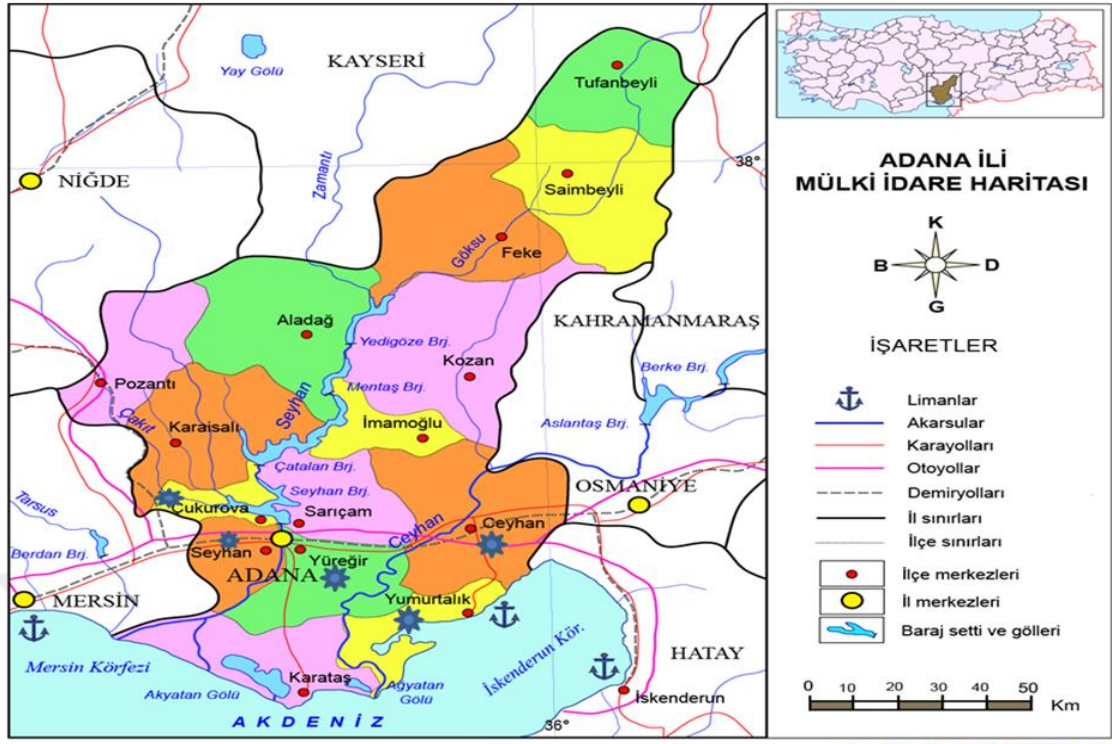

Harita 3: Türkistan'dan komşu ülkelere ve Türkiye'ye göçler ve göç yolları.

(Kırmızı oklar: 1916 -1940'lara kadar gerçekleşen göçler. Mor oklar: 1900'lerin ilk yarısında Hac ve Türkiye'ye göç yolları. Yeşil oklar: 1950'lerde Afganistan'dan Türkiye'ye toplu göçler. Mavi oklar: 1920'lerin ilk yarısında Türkiye'ye göç yolları. Turuncu oklar: 1920'ye kadar kullanılan göç yolu).

Harita 4: İstanbul'da Özbeklerin yaşadığı bölgeler.

Harita 5: Adana'da Özbeklerin yaşadığı bölgeler.

EK B: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Türkistan bağımsızlık mücadelesi Korbaşılar hareketi Fergana başkumandanlarından Şer Muhammed Beg.

Şir Muhammed Bek

Program :

9 Mart 2013

18.30 Fotoğraf Sergisi ve İkramlar
(Seyhan Kültür Merkezi)

19.30 Konferans,
- Prof. Dr. Orhan KAVUNCU,
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV,

10 Mart 2013

12.00 Şir Muhammed Bek'in
Adana Asri Mezarlığı'nda
Kabri Başında Anılması

9 Mart 2013, Cumartesi
Seyhan Kültür Merkezi / Adana

9-10 Mart Korbaşıları Anma Programı

Özbekistan Büyükelçisi Sayın Ulfat KADYROV'un da katılımlarıyla, düzenlemiş olduğumuz
9-10 Mart Korbaşıları Anma Programına teşriflerinizi bekler, saygılar sunarım.

İlker MEDENİ
Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma
Derneği Başkanı

Fotoğraf 2: Adana Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Korbaşıları Anma Programı davetiyesi.

Fotoğraf 3: Şermuhammed beg ve kardeşi Nurm Muhammed Beg Korbaşlarının mezarı. Asri Mezarlığı, Adana, 10.03.2012.

Fotoğraf 4: Korbaşları mezar başında anma, Adana Asri mezarlığı.

Fotoğraf 5: Korbaşıları mezar başından anma, Asri mezarlık, Adana, 10.03.2013.

Fotoğraf 6: Korbaşıları anma günü programı. Seyhan kültür merkezi, Arif Nihat Asya salonu, Adana, 09.03.2012.

Fotoğraf 7: Korbaşıları anma programındaki geleneksel *atlas köylek* giysileriyle kızlar.

Fotoğraf 8: Korbaşıları Anma Konferansı. Seyhan Kültür Merkezi, Arif Nihat Asya Salonu, Adana, 09.03.2013.

Fotoğraf 9: Korbaşılara anma gününe hazırlanan Özbek pilavı kazanının etrafında *döppi* giymiş erkekler, Türkistanlılar derneği, Adana, 10.03.2013.

Fotoğraf 10: Nevruz tatlısı Sümeleği kaynatmak için ocakbaşının hazırlanması. Türkistanlılar derneği bahçesi, Yüreğir, Adana. 21.04.2012.

Fotoğraf 11: Filizlenmiş buğday köklerinin suyunu sıkın kadınlar, Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 12: Filizlenmiş buğday köklerinin suyunu sıkma işlemi, Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 13: Sümelek kaynatmak için hazırlanan odunlar, Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 14: Sıkılmış buğday suyu ve unu karıştırma işlemi, Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 15: Sümelek yapımına gelenler kahvaltıda, Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 16: Sümelek yapımına başlarken kazana ilk önce yağ konur. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 17: Yağ kızdırılınca kazana buğdayın sıkılmış üçüncü suyu ve un karışımı dökülür. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 18: Sıkılan ilk buğday suyu en son katılmak üzere ayrılır. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 19: Hazır olana kadar kazandaki Sümelek dibi tutmasın diye sürekli karıştırılır. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 20: Dibi tutmasın diye dilek dileyip kazana atılmak için hazırlanmış taşlar. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 21: Sümelek yapımına gelen çocuklar dernek bahçesinde oynarken. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 22: Buğdayın üçüncü suyu ile hazırlanan hamurdan *çelpek* yaparken. Adana, 21.04 2012.

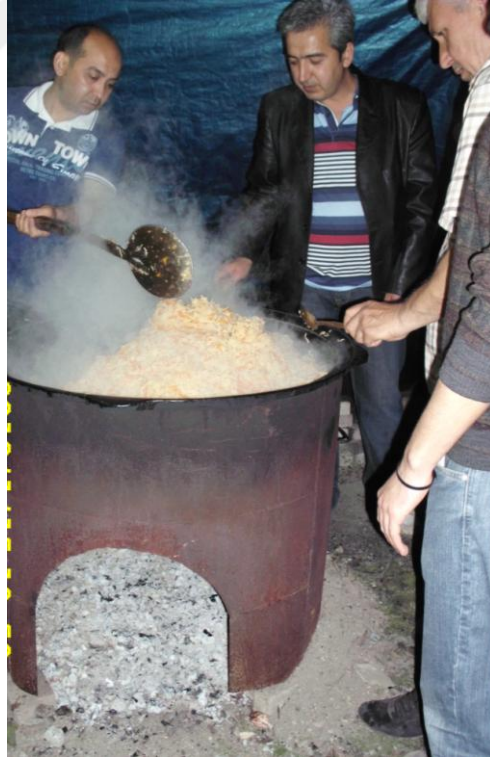
Fotoğraf 23: Çelpek yağda kızartılırken. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 24: Akşam ikram edilecek Özbek pilavı için havuç doğrarken. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 25: Dilek tutarak Sümeleği karıştırmak adettendir. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 26: Gelenlere ikram edilecek Özbek pilavı hazırdır. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 27: Yemekten sonra çocuk semazen grubu gösterisi. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 28: Yaklaşık 12 – 14 saat kaynayan Sümelek demlenmek üzere gece kapatılır ve ertesi sabah açmak için herkes kazanın etrafına toplanır.

Fotoğraf 29: Sümelek kazanını açmadan önce dualar yapılır. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 30: Kazan açılınca ilk önce Sümeleğin üzerinde oluşan desenlerin yorumu yapılır.

Fotoğraf 31: Karıştırılan Sümelek bir tabağa konur ve herkesin bu tabaktaki Sümelekten tatması adettendir. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 32: Ilıması için leğenlere konan Sümelek kavanozlara konur ve herkese dağıtılır. Adana, 21.04.2012.

Fotoğraf 33: Türkistanlılar piknikte. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 34: Piknikte geleneksel Atlas veya Şayi köylek kıyafeti giymiş kız çocuğu. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 35: Piknikte ikram edilen Özbelk Pilavı. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 36: Piknikte Türkistan tarihi ile ilgili yayınların sergilenmesi. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 37: Piknikte Özbekistanlı sanatçılar ve yöresel oyunlarını oynayan Türkistanlılar. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 38: Piknikte Özbekistanlı sanatçılar ve onlara yöresel oyunuyla eşlik eden çocuk. Adana, 26.05.2013.

Fotoğraf 39: İstanbul Türkistanlılar derneğinin düzenlediği Nevruz kutlamasında Özbekistan'daki tarihi eserlerin fotoğraflarından oluşan resim sergisi. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.

Fotoğraf 40: Nevruz kutlamasında doğanın yeniden uyanışı ve bereketin simgesi filizlenmiş buğday ve sümbül çiçekleri, arınma ve temizlenmenin simgesi ateş. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 41: Nevruz kutlamasında yumurta tokuşturma oyunu için hazırlanan boyalı yumurtalar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.

Fotoğraf 42: Nevruz kutlamasında başında *Döppi* ile Özbek kızı. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 43: Nevruz kutlamasında 2010’larda doktora eğitimi için gelen kadın ve geleneksel kıyafet giymiş çocukları. İletişim sağlandığı halde Türkiye’ye daha önce yerleşen “eskiler” ve yeni gelen “yeniler” arasında bağların kurulduğu ve canlı tutulduğu görülmektedir. İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 44: Nevruz kutlamasında başında *döppi*, üzerinde *çapan* ve belinde *atlas belbağ* ile bir Türkistanlı. İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 45: Nevruz kutlamasında Özbek pilavı ikramı. 2000'lerde Özbekistan'dan Türkiye'ye çalışmaya gelen kadınlar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 46: Nevruz kutlamasına gelen Türkistanlılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

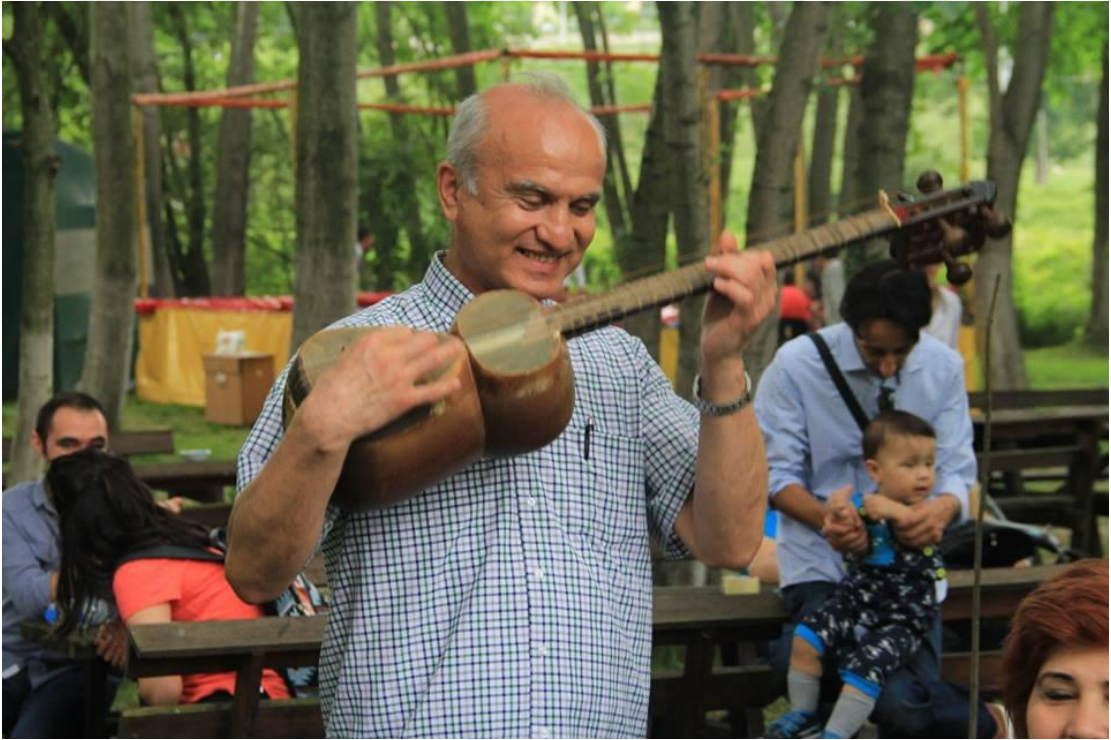
Fotoğraf 47: Nevruz kutlamasında Türkistanlılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 48: Nevruz kutlamasında tebrik konuşmaları. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2013.

Fotoğraf 49: Nevruz kutlamasına davet edilen Özbek sanatçılar. Güngören kültür merkezi, İstanbul, 24.03.2012.

Fotoğraf 50: Tar sazı eşliğinde *koşık* icra eden Türkistanlı. İstanbullu Türkistanlılar Maşukiye gezisinde, 15.05.2015.

Fotoğraf 51: Türkistanlılar *tar ve koşık* eşliğinde yöresel oyunlarını oynarken. Maşukiye gezisi. 15.05.2015.

Fotoğraf 52: *Gep - geştekte* hazırlanan Özbek yemekleri: mantı, pilav ve maşkiçir. İstanbul, 07.04.2012.

Fotoğraf 53: Buharda pişirilen Özbek mantısı için özel mantı kazanı. Gep – geşteek, Beylikdüzü, İstanbul, 07.04.2012.

Fotoğraf 54: Çay içmek için kullanılan ve her Türkistanlının evinde bulunan Özbekistan'dan getirilen *piyaleler*. Gep – geşteek, Beylikdüzü, İstanbul, 07.04.2012.

Fotoğraf 55: Özbekistan'dan getirilen mutfak eşyası: *lagan* veya *tovok* (tabak), *piyala* ve *çoynak* (çaydanlık). Adana, 25.05.2013.

Fotoğraf 56: Özbekistan'dan getirilen tabak, çaydanlık ve erkek ve kadın *döppileri*. İstanbul, 07.04.2012.

EK C: KISALTMALAR

- TMB – Türkistan Milli Birliği
- TTGB – Türkistan Türk Gençler Birliği
- STK – Sivil Toplum Kuruluşları
- vs. - vesaire

